

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра суспільних дисциплін

П.О. Бідзіля, С.С. Дідик, К. А. Касаткіна

Історія та культура України:

навчальний посібник для підготовки до семінарських занять
та самостійної роботи студентів

1-го курсу спеціальності

224 «Технології медичної діагностики та лікування»

**Запоріжжя
2020**

УДК 94(477)(075.8)

І90

*Затверджено на засіданні Центральної методичної Ради ЗДМУ
та рекомендовано для використання в освітньому процесі
(протокол № 1 від 01.10.2020 року)*

Упорядники:

П. О. Бідзіля – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ.

С. С. Дідик – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ.

К. А. Касаткіна – викладач кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ.

Рецензенти:

Т.В. Гребенюк – доктор філологічних наук, професор кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету;

Н. В. Спиця – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету.

Історія та культура України: навчальний посібник для підготовки до семінарських занять та самостійної роботи студентів 1-го курсу спеціальності 224 «Технології медичної діагностики та лікування» / упоряд. : П.О. Бідзіля, С.С. Дідик, К.А. Касаткіна. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2020. – 156 с.

Запропоноване видання має надати допомогу студентам під час підготовки до семінарських занять та самостійної роботи з курсу історії та культури України. Посібник містить сформульовані теми семінарських занять, перелік фактів, персоналій, дат, термінів і понять, таблиці, схеми, питання до самостійної підготовки до кожної з тем, базу тестів, які винесені на залік.

Навчально-методичний посібник розрахований на студентів закладів вищої освіти МОЗ України денної форми навчання.

УДК 94(477)(075.8)

І90

©Бідзіля П.О., Дідик С.С., Касаткіна К.А., 2020
©Запорізький державний медичний університет, 2020

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Методичні рекомендації студентам при підготовці до семінарських занять та самостійної роботи.....	5
Методичні поради до написання рефератів, доповідей, есе з історії та культури України.....	7
Тематика та плани семінарських занять.....	11
Тема 1. Вступ до історії та культури України. Предмет та методологічні засади історії та культури України. Стародавня історія України. Синкретизм культури найдавнішого населення на теренах України.....	11
Тема 2. Проблеми виникнення і становлення української державності княжого періоду. Княжа доба в культурогенезі українського народу.....	20
Тема 3. Литовсько-польська доба української історії. Українська культура литовсько-польської доби.....	30
Тема 4. Козацька доба (XV-XVIII ст.). Художньо-стильові особливості культури України кінця XIV- XVIII ст.....	38
Тема 5. Україна імперської доби (кінець XVIII – початок XX ст.). Українська культура XIX – поч. XX ст. як складова європейського культурного творчого простору.....	53
Тема 6. Національно-демократична революція в Україні. Становлення української державності (1917-1921 рр.). Розвиток культури періоду української революції.....	71
Тема 7. Українська держава в умовах комуністичного тоталітаризму. Західноукраїнські землі у міжвоєнний період (20-30-ті рр. XX ст.). Культура України в умовах комуністичного тоталітаризму.....	83
Тема 8. Україна в роки Другої світової війни (1939-1945рр.). Українська культура воєнної доби. Внесок медиків у перемогу.....	98
Тема 9. Україна в повоєнний період (1945 – 1991 рр.). Українська культура повоєнних років.....	112
Тема 10. Україна в умовах незалежності. Українська культура кін. XX – поч. XXI ст. як складова європейського культурного творчого простору.....	125
База тестів до диференційованого заліку з курсу «Історія та культура України».....	134
Рекомендована література.....	154

ПЕРЕДМОВА

Курс історії та культури України передбачає вивчення студентами досвіду минулого українського народу, особливостей його культурогенезу, закономірностей історичного процесу, соціально-економічного розвитку, національно-культурних цінностей, а також перспектив розвитку української державності.

Під час вивчення курсу історії України та самостійної роботи студентів над навчальним матеріалом досягаються такі цілі:

Навчальна – розуміння сутності явищ і процесів, які відбуваються в українській історії та культурі, які є невідривною складовою розвитку європейської історії та культури.

Виховна - формування почуття патріотизму, гордості та шанобливого ставлення до героїчного минулого власної країни, до культурних надбань українського народу.

У процесі вивчення курсу «Історія та культура України» студент повинен знати:

- сутність основних проблем історії та культури України, їх місце у повсякденному житті людей;
- основні закони і етапи розвитку людської спільноти;
- суспільно-політичні, економічні та культурні процеси історичного розвитку українського народу;
- основні етапи розвитку української державності;
- основні здобутки історії та культури в процесі їх і розвитку;
- діяльність видатних особистостей історії та культури України.

Студент повинен вміти:

- аналізувати історичні та культурологічні процеси, події, факти;
- використовувати категорійно-понятійний апарат;
- використовувати свої знання в щоденній практиці.

Посібник містить сформульовані теми семінарських занять, перелік фактів, таблиці і схеми, карти, персоналій, дат, термінів і понять, які мають знати студенти. До кожної теми упорядники подали питання до самостійної підготовки, які допоможуть у вивченні окремих тем і цілих розділів історії та культури України, та дозволять перевірити свої знання.

Термінологічний словник та словник персоналій допоможуть студентам засвоїти основні історичні поняття і терміни, познайомлять їх з видатними історичними постатями вітчизняної історії та культури. База тестів дасть можливість перевірити свої знання та підготуватися до заліку.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ СТУДЕНТАМ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Семінарське заняття та самостійна робота студентів – є важливими складовими університетської освіти.

Семінарські заняття - форма навчального заняття, при якій викладач організовує дискусію навколо попередньо визначених питань, до котрих студенти готуються заздалегідь. Основне завдання семінарських занять з історії України полягає у поглибленні та закріпленні знань, отриманих на лекціях та під час самостійного вивчення матеріалу. На семінарах студенти вчать оперувати історичною науковою термінологією, знайомляться з сучасними принципами і методами наукового пізнання.

На семінарське заняття виносяться 3–5 важливих питання. Їх розглядають як у традиційній формі, так і у вигляді дискусії, розгорнутої бесіди, організованої викладачем.

Опитування студентів на семінарі проходить як за викликом викладача, так і за бажанням самого студента. Окрім виступу студентів на семінарі, викладач також оцінює змістовні доповнення до викладених питань.

На семінарах також можуть обговорюватися доповіді, повідомлення, реферати. У кінці заняття викладач підводить підсумки роботи, оцінює виступи і доповнення кожного студента, акцентує увагу на найбільш змістовних відповідях, відзначає і недоліки у висвітленні тих чи інших питань.

На виступ студента з доповіддю на семінарському занятті відводиться до 10 хвилин. Доповідь повинна бути логічно завершеною, обґрунтованою і систематизованою викладом наукового питання. Відповідаючи на питання студент має чітко зазначити причини, хід і наслідки подій, склад учасників, результати та наслідки історичного процесу або явища.

Будь-яке твердження повинно бути обов'язково доведене, спиратися на документальні свідчення. Виступ із доповіддю підлягає обговоренню у студентській групі, рецензуванню. Для реалізації даного порядку роботи студенти повинні підготувати дискусійні питання доповідачу, брати участь в обговоренні, рецензувати доповідь.

Під час підготовки до семінарських занять студенти повинні опанувати прийоми та методи самостійної роботи з історичними джерелами та монографічною літературою, засвоїти навички дослідної роботи. У реалізації цих завдань важливе місце займає робота з історичними документами, що повинна відбуватися за алгоритмом:

1. Хто створив джерело? Який статус мала ця людина чи група людей?
2. Про що розповідає нам джерело? Про що замовчує?
3. Коли було створено джерело? Які ідеї або характерні риси історичного періоду вплинули на нього?
4. З якою територією пов'язана зазначена подія?
5. Чому дане джерело було створено? Чи мало специфічну мету?
6. Як дане джерело було створено? Які висновки можна зробити після порівняння його з іншими джерелами? Чи містяться в ньому «білі плями»?

Студенти повинні усвідомити, що в ході вивчення й тлумачення джерел можуть виникати деякі складнощі: зокрема, джерела можуть містити упереджену інформацію; обов'язково слід зважати на наявність певних цілей й упереджень, які мали автори первинних та вторинних джерел.

Готуючись до семінарського заняття, слід опрацювати історичні джерела, монографічні дослідження та наукові статті, скласти конспект, план виступу, тези по кожному питанню.

Такий спосіб підготовки до семінарського заняття дозволить усвідомити логічну структуру навчального матеріалу, сприятиме повному, міцному, свідомому та глибокому засвоєнню змісту курсу.

Отримані студентами оцінки за окремі семінарські заняття враховуються при виставленні підсумкової оцінки з дисципліни «Історія та культури України». Студенти

мають у повному обсязі опанувати матеріали семінарських занять. У випадку непередготовленості або пропуску семінару (незалежно від причин) студент повинен самостійно опрацювати відповідну тему.

Самостійна робота студента є однією з основних форм навчального процесу у вищій школі. Лише самостійна робота в комплексі з іншими формами навчання забезпечує всебічне вивчення та глибоке засвоєння студентами навчального матеріалу, оволодіння методами наукового пізнання, опанування специфічною термінологією, виховання особистостей, які здатні мислити творчо, аналітично, яскраво і неординарно. Також вона має на меті сприяти підготовці студента до семінарських занять.

До форми самостійної роботи студентів відносяться: аналіз і конспектування документів та різних історичних джерел, самостійне вивчення монографій і наукових статей, навчальної та навчально-методичної літератури, написання тематичних повідомлень, доповідей, рефератів. Основне завдання студента під час самостійної роботи – уважно читати, думати, аналізувати і конспектувати матеріал. Самостійна робота над історичними джерелами, навчальною та науковою літературою розпочинається з попереднього ознайомлення з ними. Необхідно прочитати зміст, вступ, позначити дати написання або прийняття того чи іншого документа. Слід уважно прочитати документ чи наукову роботу, роблячи попередні чорнові записи, і лише після цього доцільно розпочинати складання конспекту. Загальних і єдиних для всіх правил ведення конспекту не існує. Ведення конспекту – справа творча і індивідуальна. Є лише деякі загальні рекомендації щодо ведення конспекту. Конспект – це стислий переказ своїми словами основних ідей, проблем та подій. Конспектувати слід лише головні ідеї джерела, основні події, явища і їх наслідки. Конспектуючи матеріал, студенти можуть цитувати окремі положення документа, найбільш важливі ідеї авторів монографій і статей. Але обов'язково слід робити посилання на використані і процитовані матеріали із зазначенням номерів сторінок. Записи в конспекті треба вести чітко й розбірливо, вони повинні відповідати темі самостійної роботи. Під час ведення конспекту допускається скорочення слів, термінів, понять. Важливі дати, події, терміни доцільно виділяти кольором або підкреслювати відповідні місця. Конспект може бути написаний у вигляді тез, мати невеликий обсяг, але при цьому бути ґрунтовним за змістом та логічно завершеним. Але головне це те, що конспект має допомогти студенту під час його відповіді на семінарі та сприяти глибокому засвоєнню навчального матеріалу.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО НАПИСАННЯ РЕФЕРАТІВ, ДОПОВІДЕЙ, ЕСЕ З ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Написання рефератів, доповідей, есе є важливим видом студентської роботи.

Їх виконання необхідне для набуття студентами глибоких знань та підвищення свого загальноосвітнього рівня. Робота над рефератом, доповіддю, есе надає студентові можливість не лише пізнавати, але й навчатися самостійно і творчо досліджувати проблему, аргументовано доводити правильність власних висновків.

Кожним студентом може бути обрана тема за узгодженням із викладачем, що проводить семінарські заняття в групі. Викладачі, що ведуть семінарські заняття, є науковими консультантами-керівниками студентів, надають їм постійну і всебічну допомогу в написанні рефератів. На семінарі заслуховуються не більш ніж 1–2 реферати, доповіді, повідомлення. Студенту слід прагнути до компактного, але досить повного розкриття теми. Незалежно від обраної теми, кожна студентська робота повинна мати чітку і логічну структуру, що включає такі обов'язкові елементи: титул (див. зразок нижче), зміст, вступ, основна частина (включає 2–3 розділи, які розкривають окремі питання обраної теми), висновки, список використаних джерел та літератури.

Загальний обсяг реферату складає 10 сторінок рукописного або надрукованого тексту. Реферати доцільно виконувати на окремих листах паперу формату А4, які необхідно обов'язково скріпити. Писати чи друкувати текст слід на аркуші лише з одного боку. Загальні вимоги до друкованого тексту: шрифт – Times New Roman; кегел – 14; інтервал – 1,5; вирівнювання тексту – по ширині сторінки; назви розділів і підрозділів допускається вирівнювати по центру сторінки.

Розкриття будь-якого сюжету, незалежно від теми, має носити характер хай і невеликого, але обов'язково самостійного дослідження з елементами особистих роздумів та висновків. Потрібно пам'ятати, що реферат – це не механічна калька з будь-якого наукового видання, а результат самостійної роботи студента.

Виклад теми має бути послідовним, логічним. Треба спробувати показати зв'язок подій, що досліджуються, з сучасністю, порівняти, як пов'язані вони із завданням, що вирішуються нинішнім поколінням.

Підготовку до написання змістовного реферату слід розпочати з бібліографічної роботи. Студент повинен глибоко опрацювати джерела – історичні документи, витвори мистецтва, ґрунтовно вивчити історичну та культурологічну літературу, монографії та статті з обраної теми. При роботі над літературою необхідно законспектувати її, виписати окремі цитати, дати. Студентам треба навчитися шукати і відбирати необхідну літературу, у чому допоможе перегляд каталогів бібліотек. У систематичному каталозі карточки розташовані за галузями знань, що дозволяє визначити літературу з даної теми. Алфавітно-предметний каталог у алфавітному порядку дає окремі галузі знань, окремі питання теми, з яких у відділах систематичного каталогу зібрана література, що є в бібліотеці. Треба ознайомитися із довідковою літературою (словниками, енциклопедією, довідниками), що дають коротеньку інформацію з проблеми, по можливості – вивчати бібліографічні вказівки.

При відборі літератури за основу треба брати підручники та навчальні посібники з курсу історії та культури України. Для більш детального та повного висвітлення теми роботи рекомендується використовувати монографії, журнальні статті, що містять важливу інформацію з досліджуваної проблеми. Підібравши літературу слід її передивитися, виявити фактичну важливість для всебічного, сучасного висвітлення проблеми.

Тільки після вивчення відповідної літератури та її творчого і критичного осмислення можна приступити до написання реферату, есе, доповіді. Якщо у студента виникає потреба у консультації слід звернутися до викладача. Працюючи над змістом реферату, слід обов'язково дотримуватись таких умов:

- у вступній частині потрібно обґрунтувати актуальність теми;
- слід дати короткий історіографічний огляд проблеми;

- обов'язково визначити мету і завдання студентської наукової роботи;
- чіткість побудови плану, що являє собою короткий запис логічної структури роботи (при цьому слід уникати зайвої деталізації);
- логічна послідовність викладу відповідей на запитання плану;
- всебічне висвітлення питань, достовірність фактів та аргументацій;
- точність формулювань та положень роботи;
- наявність висновків, що в стислому вигляді містять основні результати вивчення питань та їх оцінку;
- там, де це необхідно, бажано показати зв'язок матеріалу, що вивчається, із сучасністю.

Написання реферату починають із титульного листа, що оформляється за встановленим зразком.

На другій сторінці пишеться назва теми та план. Доцільно щоб у плані були виділені 2-3 питання (бажано не більше 4 питань). Титульний лист та план – не нумеруються.

Далі, зберігаючи послідовність, що вказана у плані, здійснюється виклад матеріалу. Чіткість, точність, лаконічність, грамотність та зрозумілий виклад є показником якості виконання роботи, від яких залежить її оцінка викладачем. Кожне питання плану має завершитися невеличким підсумком викладеного матеріалу, а завершаючи реферат, слід зробити загальний висновок. Висновки обов'язково повинні відповідати тому матеріалу, який викладено в роботі, впливати із усього ходу досліджень, роблячи акцент на головному.

У ході викладення матеріалу може виникнути необхідність зробити посилання на цитати, певні цифри. У таких випадках пропонуємо посилання позначати індексом, а внизу сторінки вказувати джерело, де містяться ті чи інші відомості.

При виконанні реферату, доповіді, есе студенти обов'язково мають послатися на використані джерела і літературу. Такі посилання нумерують окремо на кожній сторінці і беруться у «[3, С.156]», де «3» – це номер використаного джерела у списку використаної літератури, «С.156» – це номер сторінки використаного джерела. Приклади оформлення посилань:

Сучасна наука дає таке визначення етнографії: «Етнографія - галузь гуманітарних наук, котра вивчає народи (етноси), їхнє походження, етнічну історію, традиційно-побутову культуру, характер міжетнічних відносин, базуючись переважно на даних польового аналізу» [1, С.9].

Україною ми називаємо край, де більшість має український народ, де українців живе більше, ніж будь-якого народу [2, С.39].

У 1737-1738 рр. Україна була вимушена утримувати власним коштом від 50 до 75 російських полків [3, С.156].

1. Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій. - К.: Либідь. - 1994. - С. 9.
2. Грушевський М.С. Хто такі українці, чого вони хочуть? - К.: Знання України. 1991. - С. 39.
3. Субтельний О. Україна: Історія. - К.: Либідь. - 1991. - С. 156.

У кінці реферату, есе, доповіді обов'язково вказують список використаної літератури, що містить перелік усіх джерел, які використовувались при написанні роботи. Спочатку у списку за алфавітом розміщують основну літературу (монографії, підручники), а потім журнальні та газетні статті. А саме:

Список використаних джерел і літератури:

1. Власенко О. І., Зайончковський Ю. В Культурологія: навч. посіб. / О.І. Власенко, Ю.В. Зайончковський. - Х. : Парус, 2014. – 456 с.
2. Захаров Б. Нарис з історії дисидентського руху в Україні (1956– 1987). – Харків: ТОВ Видавництво «Права людини», 2016. – 190 с.

3. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський. – Луцьк: Терен, 2010. – 94 с.
4. Павлова О.Ю. Історія української культури: навчальний посібник. – К.: ЦНЛ, 2015. – 340 с.
5. Україна в добу «перебудови» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://history.vn.ua/book/history5/70.html>
(*І так далі*).

Виступ студента з рефератом, доповіддю, повідомленням на семінарському занятті розрахований на 7–10 хвилин. Практикується також рецензування рефератів іншими студентами. Треба відзначити, що при оцінці реферату викладач враховує не стільки кількість написаного тексту, а в першу чергу якість самого матеріалу, охайність оформлення роботи, та рівень підготовки студента під час виступу на семінарі. Тому автору роботи слід показати, що він вільно володіє опрацьованим матеріалом, може дати відповіді на додаткові запитання викладача або студентів, демонструє вміння науково аргументувати власні міркування, обґрунтувати висновки у висвітленій темі. Лише враховуючи зазначені критерії і вимоги, студент може розраховувати на високу оцінку.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТИТУЛЬНОГО ЛИСТА

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН**

**РЕФЕРАТ
ДОПОВІДЬ
ЕСЕ**

З ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

на тему «   »

Студента (ки) 1 курсу, гр.____
(прізвище, ім'я та по батькові)

Факультет
(семестр 20__/20__ н.р.)

Рецензент

м. Запоріжжя 20__ р.

ТЕМАТИКА ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Вступ до історії та культури України. Предмет та методологічні засади історії та культури України. Стародавня історія України. Синкретизм культури найдавнішого населення на теренах України (2 год.).

1. Предмет, мета та завдання курсу «Історія та культура України».
  - 1.1 Термін «історія», «культура». Місце історії та культури в системі наук.
  - 1.2 Предмет історії та культури України.
  - 1.3 Етапи розвитку української національно-історичної думки та науки. Генезис культури та його концепції.
  - 1.4 Функції історії та культури. Методологічні засади дослідження історії та культури.
2. Стародавня історія та культура України.
  - 2.1 Основні періоди стародавньої доби. Їх характеристика.
  - 2.2 Культура доби палеоліту, неоліту, енеоліту, бронзи.
  - 2.3 Трипільська культура – високорозвинута неолітична культура.
  - 2.4 Кочові народи на території України. Скіфо-сарматська культура.
  - 2.5 Грецькі міста-держави Північного Причорномор'я та Криму. Культура грецьких полісів.
3. Давні слов'яни: поява, писемні згадки, суспільний та господарський устрій, вірування та культура.
  - 3.1 Велике переселення народів та слов'яни.
  - 3.2 Суспільний та господарський устрій слов'ян.
  - 3.3 Вірування та культура давніх слов'ян.

Факти:

Поява та розселення людей на території України. Поширення землеробства й скотарства на землях України. Синкретизм як специфічна ознака первісної культури. Первісних форм релігійних уявлень. Поява мистецтва. Трипільська культура – високорозвинута неолітична культура. Пам'ятки трипільської культури в Україні. Світове значення культури Трипілля. Кочовики раннього залізного віку. Скіфський звіриний стиль. Заснування античних міст-колоній у Північному Причорномор'ї та Криму. Розвиток античної культури на теренах України IV-VI ст. до н.е. Мистецтво тавро-русів.

Перші писемні згадки про давніх слов'ян (венедів, антів, склавинів). Велике розселення слов'ян. Давньослов'янська культура, період і ареал поширення на давньоукраїнських землях. Східнослов'янські об'єднання племен на території України, їх духовна і матеріальна культура.

Таблиці та структурно-логічні схеми.

Кам'яна доба на теренах України

Палеоліт (1 млн — 11 тис. років тому)

<i>Природні умови</i>	Спочатку клімат теплий і вологий, згодом - льодовиковий період (250-100 тис. років тому)
<i>Характерні риси</i>	–залюднення території України архантропами; –основні заняття — збиральництво, полювання на дрібних тварин, згодом на мамонтів, зубрів, північних оленів (привласнювальні форми господарювання); –знаряддя праці — рубила, скребла, сокири, наконечники списів; –поява нового типу людини — неандерталець (150-100 тис. років тому); –опанування вогнем;

	<ul style="list-style-type: none"> – заселення печер, лаштування штучного житла; – формування абстрактного мислення і мови; – виникнення людини сучасного фізичного типу — кроманьйонця (40-35 тис. років до н. е.); – панування матріархату — епохи в розвитку первіснообщинного ладу, що характеризується панівним становищем жінки в суспільстві, родоводом за материнською лінією; – поява перших релігійних уявлень — тотемізму (уявлення про єдність людини з тотемами — тваринами, рослинами, предметами та явищами природи), анімізму (віри в існування душі та духів), магії (віри в можливість людини (чаклуна, мага) вплинути на іншу людину чи явища природи), фетишизму (віри в надзвичайні можливості предметів)
Людські стоянки	с. Королеве на Закарпатті; Мізинська стоянка на Десні; Кирилівська стоянка в Києві; Амвросіївка у Донбасі; Лука Врублівецька (Хмельницька обл.); печера Кіік-Коба, Крим.
Мезоліт (10-6 тис. років тому)	
Природні умови	Потепління, виникнення великої кількості річок, озер, формування сучасного тваринного світу
Характерні риси	<ul style="list-style-type: none"> – основні заняття — полювання на невеликих звірів і птахів, рибальство, збиральництво; – поширення мікролітів (набірних знарядь праці, де мініатюрні ріжучі камінці закріплювалися в дерев'яних чи кісткових пазах) та макролітів (великих кам'яних знарядь), – винайдення лука та стріл, човнів і плотів; – приручення перших тварин (собаки, свині, кози)
Людські стоянки	Мурзак-Коба, Кодак, Гребеники та ін.
Неоліт (6-4 тис. років тому)	
Природні умови	Близькі до сучасних
Характерні риси	<ul style="list-style-type: none"> – неолітична революція — перехід від привласнювальних форм господарювання до відтворюючих (від полювання до скотарства, від збиральництва до землеробства); – створення нових знарядь праці — мотики, серпа; – виникнення нових прийомів обробки каменю — шліфування, свердління, розпилювання; – поява кераміки, прядіння та ткацтва; – демографічний вибух; – початок переходу до патріархату — епохи в розвитку первіснообщинного ладу, що характеризується керівною роллю чоловіка в родинному, господарському та громадському житті; – формування археологічних культур (Буго-Дністровська, культура лінійно-стрічкової кераміки)

Енеоліт (IV—III тис. до н. е.)

Характерні риси	<p>Відбувається перехід від кам'яного віку до доби металів, проте камінь відіграє значну роль у господарстві.</p> <ul style="list-style-type: none"> – скотарство відокремилося від хліборобства; – скотарство стає кочовим; – поруч із кам'яними знаряддями праці починали виготовляти мідні; – відбувся перехід від мотичного до рільного землеробства; – вирощувалися майже всі сучасні зернові та садово-городні культури; – було винайдено вози, що сприяло розширенню контактів і
------------------------	---

	розселенню; – примітивна торгівля.
Трипільська культура (кінець V — середина III тис. до н. е.)	
Відкрив у 1893 р. археолог В. Хвойка поблизу с. Трипільля на Київщині. Від назви села культура й отримала свою назву	
Територія розселення	Батьківщина трипільців – береги Південного Бугу й Дністра , а звідти вони розселилися на схід до Середнього Подніпров'я, на захід до Румунського Прикарпаття, на південь до Північного Причорномор'я та на північ майже до сучасних кордонів України
Поселення	Відомо понад 3 тисячі поселень на берегах річок, на схилах долин. Найвідоміші — Майданецьке, Тальянки та ін.

Кочові племена на теренах України

	Кіммерійці	Скіфи	Сармати
На території України	IX-VII ст. до н. е.	VII-III ст. до н. е.	III ст. до н. е. – III ст. н.е.
Населення	іраномовні	іраномовні	іраномовні
Територія	Північне Причорномор'я. Крим. Тамань	Прикубанські степи. Північній Кавказ, Північне Причорномор'я	Північне Причорномор'я
Основні заняття	кочове скотарство (конярство), орне землеробство, ремесло (обробка заліза), торгівля	Кочове скотарство, орні землеробство, ремесло, торгівля	кочове скотарство, полювання, землеробство, ремесла
Суспільне життя	військово-політичні союзи племен, перехід то станово-класового суспільства, рабство	утворили державу Велика Скіфія (VI-V ст. до н. е.); розподіл на три групи «населення: скотарів, землеробів царів; влада належала царям та заможній племінній верхівці	Державу не створили. Використовувані рабську працю
Воювали з	Урарту, Ассирія, Фрігія, Лілія. Скіфи	Перський цар Дарій I македонський цар Філіп II, Мідія. Лілія, сармати	Рим. Греція, скіфи, поти, гуни

Хронологія:

Близько 1 млн. років тому – поява пралюдини (найдавнішої людини) на території України (поблизу с. Королеве, Закарпатської обл.).

40-35 тис. років тому – поява людей розумних – кроманьйонців, які обличчям не відрізнялися від сучасних людей.

X-VII (IX-VI) тис. до н. е. – мезоліт (середній кам'яний вік). Приручення тварин, використання луків, стріл, човнів.

VI-IV тис. до н. е. – неоліт (новий кам'яний вік). Неолітична революція. Перехід від привласнювальних до відтворювальних форм господарства. Поява нових видів господарювання – хліборобства і тваринництва, перехід до осілого способу життя.

IV-III тис. до н. е. – енеоліт (мідно-кам'яний вік). Поч. використання першого металу (міді) поруч із доскональними кам'яними знаряддями.

IV - середина III ст. до н. е. – розселення племен трипільської к-ри на території від Дніпра до Карпат і Чорного моря. Досягнення досить високого рівня, удосконалення

знарядь праці, розвиток гончарства, ткацтва, поява металургії. Окремі елементи трипільської цивілізації стали невід'ємною частиною сучасної укр. к-ри.

II-I тис. до н. е. – бронзовий вік. Перший сусп. розподіл праці – відділення тваринництва від хліборобства. Перехід від матріархату до патріархату. Поява майнової нерівності.

X(IX)-VII ст. до н. е. – розселення киммерійців у Пн. Причорномор'ї. Перший народ на наших землях, який називають кочовим, а також перші, хто розпочав виплавляти з болотяної руди залізо, використовувати коня для їзди верхи. Другий сусп. розподіл праці – відділення ремісництва від хліборобства.

VIII-VI ст. до н. е. – Велика грецька колонізація Північного Причорномор'я.

VII ст.-III до н. е. – Скіфів у Північному Причорномор'ї. Витіснення киммерійців у Передню Азію.

V ст. до н. е.- IV ст. н. е. – Боспорське царства на узбережжі Азовського моря. Столиця – Пантікапей (сучасне місто Керч).

III ст. до н. е. - III ст. н. е. – Сармати у Північному Причорномор'ї. Витіснення скіфів у Пониззя Дніпра та в Крим.

77 р. н. е. – згадка про слов'ян (венедів) римським істориком Плінієм Молодшим.

Кінець II - середина III ст. – вторгнення готів у Пн. Причорномор'я. Витіснення сарматів. З часом сарматська модель важкоозброєної кінноти внаслідок Вел. переселення народів потрапила в Європу і суттєво вплинула на формування середньовічного лицарства.

IV ст., середина – поч. виникнення між Дніпром і Дністром вел. політ, об'єднання антів.

375 р. – готський король Вінтарій підступно вбив антського вождя Божа, його сина і 70 знатних антів.

375 р. – Вторгнення гунів у Пн. Причорномор'я. Під проводом Баламбера (Вінімира) гуни допомогли антам розбити готів. Розгром Боспорського царства, готів і Малої Скіфії.

V-VIII ст. – Велике розселення слов'ян. На суч. території України мешкали поляни, бужани (волиняни, дуліби), деревляни, сіверяни, тиверці, уличі, білі хорвати.

Поняття та терміни:

Анти – назва слов'янських племен у різних джерелах IV-VII ст. За твердженнями Йордана мешкали у Подніпров'ї. Анти вели тривалі війни з готами, у яких загинув їхній вождь Бож. З допомогою гунів готи були подолані й витіснені в межі Римської імперії. Ім'я антів не згадується з **602 р.** Очевидно, антський військ, союз розпався, а слов'янські племена, що входили до його складу, дали початок сучасним південнослов'янським народам.

Археологічна культура – сукупність схожих речових решток, здобутих під час археологічних розкопок, що належать до одного історичного часу й тієї самої території. Подібність форми та оздоблення посуду, типу прикрас, особливостей будівництва жител і рис поховаль ного обряду свідчать про належність археологічних пам'яток одному народові чи близьким народам. Назви археологічних культур зазвичай утворюються від назв місцевостей, де було вперше виявлено типову пам'ятку (наприклад, черняхівська культура – від с. Черняхів), або за характерними ознаками археологічних знахідок (культура кулястих амфор, шнурова культура), від особливостей поховань (зрубна культура).

Археологія – наука, яка вивчає історію суспільства за матеріальними залишками життя та діяльності людей – речовими (археологічними) пам'ятками.

Бронзовий вік – період в історії людства, коли поряд з кам'яними були поширені знаряддя з бронзи (сплав міді з оловом, рідше – свинцем, цинком та ін.). На наших теренах доба бронзи тривала від початку 2 до початку 1 тисячоліття до н. е.

Велике переселення народів – переміщення у IV-VI ст. германських, слов'янських, сарматських та ін. племен на територію Римської імперії, що розпочалося в Укр. Причорномор'ї. Причиною стало прагнення знаті до захоплення нових земель і військ, здобичі, швидкий приріст населення. Почалося переселенням готів з Прибалтики в Укр. Причорномор'я. Наступним важливим переселенням була міграція гунів. У VI ст. слов'янські племена здійснювали часті походи на Візантію, наприкінці VII ст. займали вже

майже весь Балканський півострів і деякі області Малої Азії. В. п. н. стало однією з причин падіння рабовласницької Західної Римської імперії.

Відтворювальне господарство – форма господарювання, яка базувалася на хліборобстві та скотарстві, при цьому споживалися як готові продукти природи, так і продукти праці людини. Виникло внаслідок неолітичної революції.

Енеоліт – перехідна доба від кам'яного віку до віку металів, коли з'являються речі з міді – першого металу, опанованого людиною, але провідна роль у виготовленні знарядь праці ще належала каменю. На території України енеоліт тривав у 4–3 тисячоліттях до н.е.

Звіриний стиль – стиль пам'яток скіфської культури. Використання зображення оленів, баранів, коней, пантер, барсів, левів, птахів і риби, а також фантастичних істот для оздоблення зброї та предметів побуту.

Колонізація – 1) заселення та освоєння вільної території, а також 2) загарбання якоїсь країни або краю, що супроводжується визиском, підкоренням, а часом і винищенням місцевого населення.

Мезоліт – епоха кам'яної доби, що була перехідною між палеолітом та неолітом. На землях України доба мезоліту тривала приблизно від 10 тис. до 7 тис. років тому.

Мистецтво – специфічна форма суспільного світогляду та людської діяльності, яка відбиває світ у художніх образах.

Неоліт – доба нового кам'яного віку, завершальний етап кам'яної доби, що заступив палеоліт та мезоліт. Назва вживається для епохи, протягом якої людина перейшла до добування їжі, вирощуючи рослини й одомашнивши тварин.

Неолітична революція (від гр. «новий, молодий» і «камінь», а також лат. «розгортання, переворот») – перехід від привласнювального до відтворювального господарства.

Община родова – група родичів, які мешкали в одному поселенні, спільно працювали та ділили результати своєї праці.

Палеоліт – найдавніша доба кам'яного віку за археологічною періодизацією. На території України давній кам'яний вік тривав близько 1 млн років і закінчився 10 тис. років тому. Палеоліт поділяють на ранній та пізній.

Пектораль (від лат. «нагрудний») – дорогоцінна металева нагрудна прикраса. Була відома у скіфів, наприклад, золота п., знайдена в 1971 р. Борисом Мозолевським у кургані Товста Могила.

Привласнювальне господарство – форма господарювання, при якій людина споживала готові продукти природи (збиральництво, мисливство, рибальство). Існувала до неолітичної революції.

Ранній залізний вік – один з періодів розвитку людства за археологічною періодизацією. Відзначається остаточним розселенням індоєвропейців, технологічним переворотом у виготовленні знарядь праці, виникненням перших державних утворень, періодом існування найяскравіших кочових.

Язичництво (поганство) – релігії, для яких характерними є віра в багатьох богів, поклоніння явищам природи, предметам тощо.

Персоналії:

Аттіла (р. н. невід. – 453) – вождь гунів і союзних їм германських і сарматських племен. Об'єднання східних гунів склалося наприкінці 3 ст. н. е. поблизу північних кордонів Китаю. Частина їх залишилась у степах Монголії, але основна маса рушила на захід і в 2-й пол. 4 ст. з'явилася у Північному Причорномор'ї. Гуни підкорили собі протогерманців – готів, брали данину із Західної Римської імперії та Візантії. Спочатку на чолі гунів було двоє братів – Аттіла і Бледа. У 445 р. Аттіла вбив брата і став одноосібним правителем гунів. Спустошував балканські володіння Візантії, загрожував Константинополю. За Аттіли протодержава гунів, за приблизними описами стародавніх істориків, простягалася від Чорного моря до річки Рейну та від данських островів до правого берега Дунаю. У червні 451 римський полководець Флавій Аецій завдав ордам Аттіли нищівної поразки у битві на Каталаунських полях в Північно-Східній Франції.

Могутність гунів була назавжди зламана. Аттила помер під час свого чергового весілля 453 р. Є версія, що його отруїли.

Бож (Бус) (р. н. невід. – 375) – вождь племінного союзу антів. Готський історик Йордан повідомляє у своєму тв. «Про походження і діяння готів» (550 р. н. е.), що 375 король острогонів. Вінитар увійшов з військом у межі антів і у першій битві був ними переможений, та надалі став діяти більш рішуче і «розіп'яв короля їхнього Божа з синами його і з 70 старійшинами для настрахання, щоб трупи розп'ятих подвоїли страх підкорених». О.Шахматов вважав за можливе ототожнити ім'я Б. з «Бусом», про якого мовиться в «Слові о полку Ігоревім».

Атей (р.н. невід. – 339 до н.е.) – скіф. цар, який, за повідомленнями Поліена, Страбон та Юстіна, жив у 4 ст. до н.е. З іменем Атея більшість дослідників пов'язує об'єднувальні процеси у Скіфії та розквіт Степової Скіфії в межах єдиної держави від Меотиди (Азовське море) до Істру (Дунаю). У 364–346 до н.е. Атей чеканить у Гераклеї Понтійській першу серію своїх монет. У серед. 4 ст. до н.е. скіфи Атея просуваються у Добруджу, воюють з трибалами, погрожують Істрії. У 339 до н.е. воював з Філіппом II Македонським у Добруджі (нині - Румунія). У бою Атея було вбито і взято в полон 20 тис. жінок і дітей та захоплено 2 тис. племінних жеребців. Скіфи були змушені піти з Добруджі.

Мітрідат VI Евпатор або Мітрідат Понтійський і Великий (132 до н. е., Синоп, Понтійське царство – 63 до н. е., Пантікапей, Боспорське царство) – цар Понту, що правив в 120 до н. е. – 63 роки до н. е. Розширив володіння своєї держави. Підпорядкував своїй владі Колхиду, Боспор, Пафлагонію, Каппадокію і Галатію. Після цього він переключив свою увагу на Віфінське царство, яке було останнім незалежним сусідом Понту, пов'язаним інтересами з Римом. Евпатор тричі боровся з Римською імперією. Він вступав у двобій на полях битв з найбільшими полководцями тієї епохи: Суллою, Лукуллом і Помпеєм. Але в підсумку Мала Азія і Вірменія дісталася Риму. Зраджений синами і не підтриманий боспорськими містами, які підняли проти нього повстання, покінчив життя самогубством. За його правління античні міста і причорноморські народи зазнали величезних людських та економічних втрат.

Дарій I (Дар'явауш) – перський цар (521–486 до н.е.), син Гістаспа. Наймогутніший правитель династії Ахеменідів. Зміцнив центральну владу в реорганізованій державі, завдяки військовим походам розширив кордони Персії (нині Іран) від Індії на східній до Фракії (історична область у східній частині Балканського півострова) на заході. Проте його похід проти скіфів (514–513 до н.е.) до Північного Причорномор'я закінчився безславно. За наказом Д. I. збудовано столицю Персеполь (стародавнє місто поблизу сучасного м. Шираз), що відзначалася чудовою архітектурою та монументальними рельєфами.

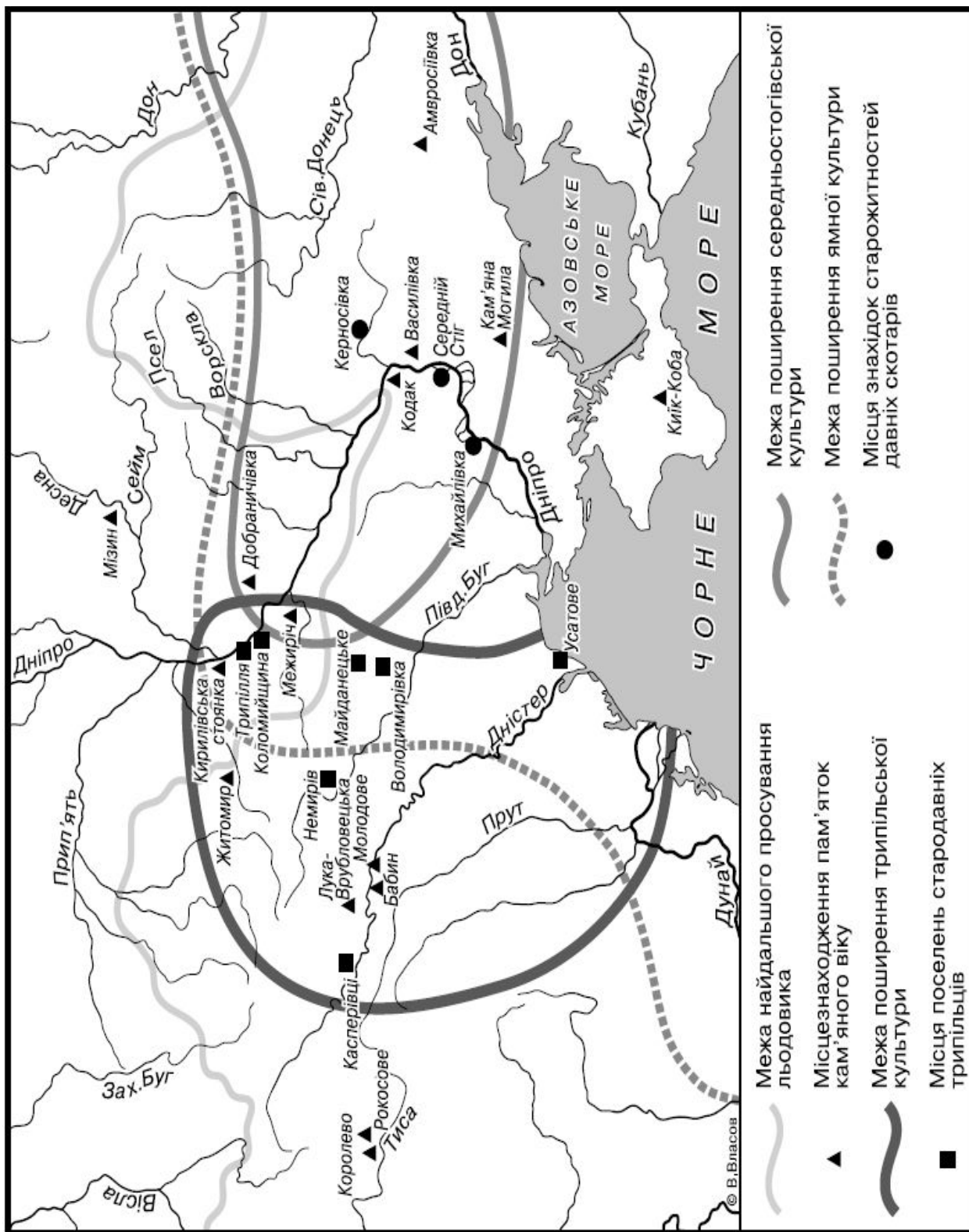
Філіпп II Македонський (близько 382 до н. е., Пелла – 335 до н. е.) – цар Македонії з 359 р. до н. е. Батько Александра Македонського. В 359–336 р. до н. е. завоював Фессалію, частину Іллірії, Епір, Фракію. У 339 р. до н. е. воював проти скіфського царя Атея. До 338 р. до н. е. (після битви при Херонії) встановив гегемонію Македонії над Грецією. Філіпп II був вбитий юнаком на ім'я Павсаній, власним охоронцем, під час святкувань з нагоди заміжжя дочки Клеопатри у Вергіні, стародавній столиці Македонії. Філіппа за допомогою створеної ним прекрасної армії підніс Македонію до положення великої держави із всесвітньо-історичною роллю.

Геродот, Геродот Галікарнаський (між 490 і 480 до н. е. – близько 425 до н. е.) – «батько історії», давньогрецький історик, засновник європейської історичної науки, географ, вчений-мандрівник. На підставі побаченого на власні очі і почутих розповідей створив перший загальний опис відомого тоді світу. Автор «Історії» в дев'яти книгах, присвячених опису греко-перських воєн з викладом історії держави Ахеменідів, Єгипту та ін. У 4-й книзі його «Історії» вміщено найдавніший систематичний опис географії, етнографії та історії території сучасної України, більшу частину якої в часи Геродота займала Скіфія. Докладно розповів про похід Дарія I на Скіфію. Багато свідoctв Геродота підкріплено сучасними археологічними дослідженнями.

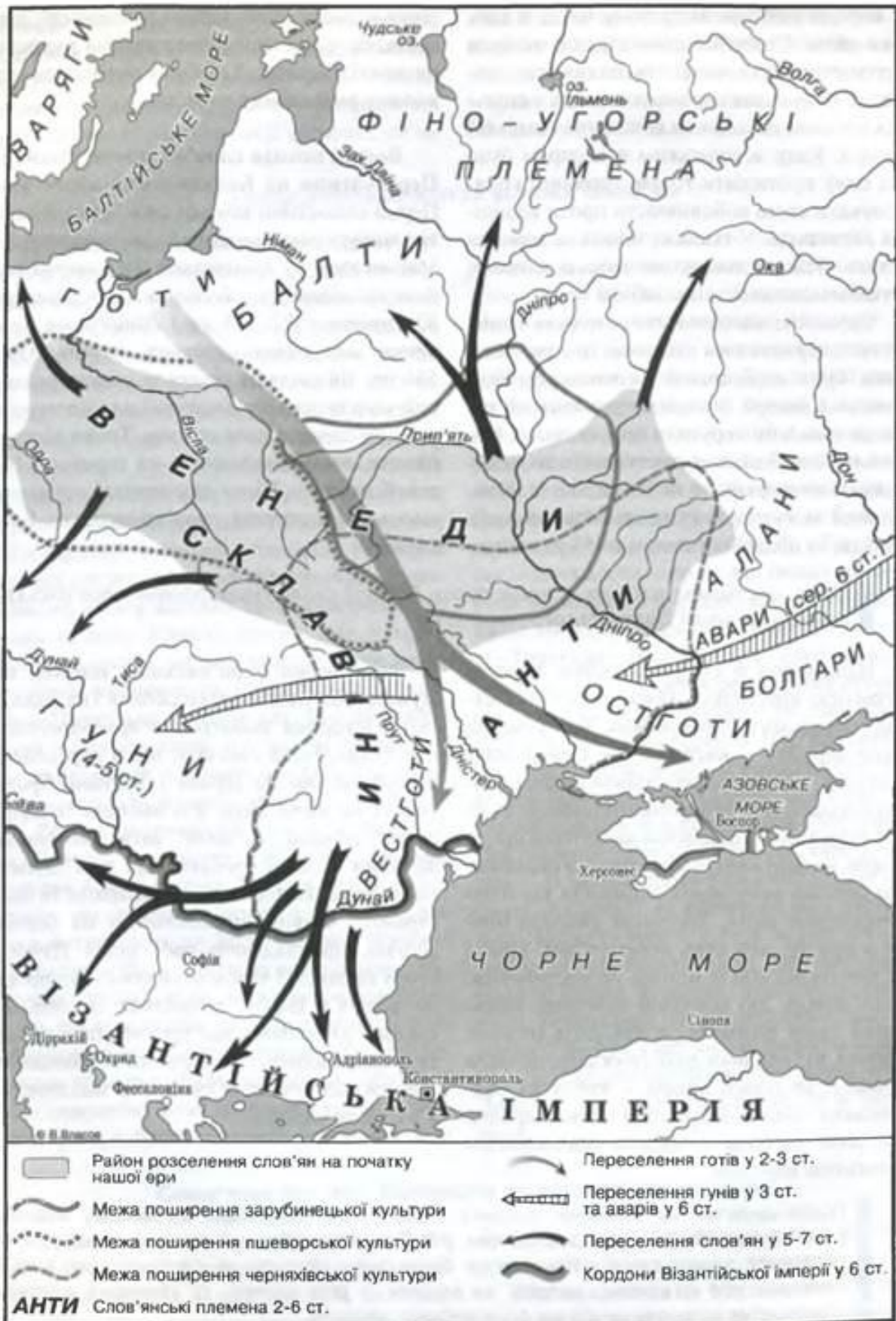
Питання до самостійної підготовки.

1. Що є предметом вивчення курсу історії України?
2. Назвіть основні етапи розвитку української національно-історичної думки та науки?
3. Генезис української культури та його основні концепції.
4. Назвіть основні функції історії та культури.
5. Наведіть класифікацію джерел історії України.
6. Визначте основні періоди історії стародавньої України.
7. Палеоліт на теренах України?
8. У чому суть неолітичної революції?
9. Що ви знаєте про Трипільську культуру? Назвіть її характерні риси.
10. Які народи жили на території України в стародавні часи?
11. Що ви знаєте про киммерійців, скіфів, сарматів?
12. Охарактеризуйте структуру і склад скіфського суспільства.
13. Проаналізуйте культуру скіфського періоду. Що ви знаєте про скіфський звіриний стиль?
14. Чим характеризувався прихід у степи Північного Причорномор'я сарматських племен?
15. Назвіть основні форми релігійних вірувань наших предків у дохристиянський період.
16. Коли у степовій Україні панували племена готів і гунів?
17. Грецькі міста-держави на Північного Причорномор'я та Криму: суспільно-політичний устрій, економіка, культура.
18. Охарактеризуйте розвиток античної культури на теренах України IV-VI ст. до н.е.
19. Велике розселення слов'ян та перші писемні згадки про них.
20. Якою була система культів та вірувань східних слов'ян?

¹ Українські землі у найдавніші часи // Історія України : комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. - К. : Літера ЛТД, 2014. – С. 6.

Українські землі в II-VI ст. н.е.²

² Слов'яни під час великого переселення народів // Історія України : комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. - К. : Літера ЛТД, 2014. - С. 9.

Тема 2. Проблеми виникнення і становлення української державності княжого періоду. Княжа доба в культурогенезі українського народу.

1. Виникнення та розквіт Київської Русі
  - 1.1 Розселення східнослов'янських племінних союзів. Утворення Київської Русі.
  - 1.2 Теорії походження давньоруської держави: норманська, антинорманська.
  - 1.3 Перші київські князі: Аскольд, Олег, Ігор, Святослав, Ольга.
  - 1.4 Розквіт Київської Русі. Князування Володимира і Ярослава.

2. Київська Русь за часів феодальної роздробленості.
  - 2.1 Причини та сутність феодальної роздробленості Русі.
  - 2.2 Правління Володимира Мономаха та Мстислава Володимировича.
  - 2.3 Крижаві князівські міжусобиці.
  - 2.4 Монголо-татарська навала на південно-західні землі Русі. Встановлення влади золотої орди.

3. Галицько-Волинська держава
  - 3.1 Об'єднання Галицького і Волинського князівства. Роман Мстиславич.
  - 3.2 Боротьба за воз'єднання Галицько-Волинського князівства. Діяльність Данила Романовича.
  - 3.3 Нашадки князя Данила. Занепад Галицько-Волинської держави.

4. Культура Київської Русі та Галицько-Волинської держави.
  - 4.1 Культура слов'ян до хрещення Русі.
  - 4.2 Розвиток освіти та науки. Література та музика.
  - 4.3 Архітектура та образотворче мистецтво.

5. Історичне значення Київської Русі та Галицько-Волинської держави.

Факти:

Розселення східнослов'янських племінних союзів. Утворення Київської Русі. Внутрішньо- та зовнішньополітична діяльність князів/княгині: Олега, Ігоря, Ольги, Святослава. Князування Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Запровадження християнства як державної релігії. Спорудження Софійського собору.

Правління Ярославичів. Боротьба за київський стіл між Ярославичами.

Князування Володимира Мономаха та його сина Мстислава в Києві.

Об'єднання Галицького та Волинського князівств. Князування Данила Романовича. Монгольська навала на південно-західні землі Русі. Галицько-Волинська держава за нащадків Данила Романовича.

Розвиток суспільно-політичного та господарського життя Київської Русі та Галицько-Волинської держави.

Культура Русі до прийняття християнства. Релігійні вірування слов'ян. Розвиток культури й освіти Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Поширення писемності.

Таблиці та структурно-логічні схеми

Християнство та язичництво

	<i>Християнство</i>	<i>Язичництво</i>
<i>Віра</i>	Триєдиний Бог	Багатобожжя
<i>Поширення</i>	одна зі світових релігій	племінна, територіально обмежена
<i>Організація</i>	сувора церковна організація -	чітка релігійна організація

	ієрархія	відсутня
Культові споруди поклоніння	церква	капище
Служителі віри	священики	жерці
Джерела віровчення	святе Письмо (Біблія)	усний переказ, міф
Пантеон	віра у надприродну силу Бога	вшанування сил природи

Державний устрій Київської Русі

Особливості розвитку українських князівств у період феодальної роздробленості

<i>Територія</i>	<i>Економіка</i>	<i>Політичний розвиток</i>
Київське князівство		
в основному – Правобережжя Дніпра до Волині	<ul style="list-style-type: none"> – одне з найрозвиненіших та найбільш густонаселених князівств. – центр — Київ, одне з найбільших і найбагатших європейських міст; – рільне землеробство, в містах ремесла; – торгові шляхи («з варяг у греки», соляний) поєднували князівство з багатьма країнами 	<ul style="list-style-type: none"> – політичний центр Київської Русі; – не було спадковою вотчиною певної династії, тому стало об'єктом боротьби за владу; – вважалося власністю великокнязівського київського престолу; – часта зміна правителів: з 1146 р. по 1246 р. правителі змінювалися 46 разів
Чернігово-Сіверське князівство		
Північ Лівобережжя Дніпра; до сер. XII ст. – місто Тмутаракань у Керченській затоці	<ul style="list-style-type: none"> – густозаселене князівство: міста Курськ, Брянськ, Новгород-Сіверський тощо; – центр — Чернігів, що за своїм розвитком поступався лише Києву; – відсутність тісних економічних 	<ul style="list-style-type: none"> – Сформувалося в XI ст.; – князі мали династичні зв'язки з половцями і залучали їх до міжусобних війн; – відомим є невдалий похід новгород-сіверського князя Ігоря проти половців, про який

	зв'язків усередині князівства	написано поему «Слово о полку Ігоревім» із закликом до об'єднання руських земель
Переяславське князівство		
Лівобережжя Дніпра, пограниччя Степу	<ul style="list-style-type: none"> – велика кількість міст-фортець (Прилуки, Лубни, Жовнин тощо); – центр — Переяслав; – у містах розвивалися ремесла. – через близькість до Степу і постійні набіги половців потребувало продовольчої допомоги 	<ul style="list-style-type: none"> – сформувалося в сер. XI ст.; – фактично не мало самостійності, залежало від Києва; – слугувало щитом Русі від кочовиків; – найчастіше тут правили князі, які мали зайняти київський престол або отримували його як компенсацію за відмову від Києва

Культура Київської Русі

<i>Галузь</i>	<i>Основні досягнення</i>
Писемність	<ul style="list-style-type: none"> - «черти і рези», руські письмена. - Кирилиця (43 букви). - на стінах Софійського собору в Києві - понад 400 написів
Освіта	1037 р. була відкрита перша бібліотека при Софійському соборі 1086 р. у Києві була відкрита школа для дівчат Володимиром Великим була відкрита перша школа для знаті
Наукові знання	<ul style="list-style-type: none"> - черпалися переважно з творів європейських авторів; - початкові медичні знання. Агапіт
Літописання	Літопис Аскольда, «Найдавніший Київський звід», «Печерський звід» (не збереглися); «Повість минулих літ» Нестора, створена 1113 р.; «Київський літопис», кінець XII ст.
Література	«Ізборник»; «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона; «Повчання дітям» Володимира Мономаха; «Слово о полку Ігоревім»
Усна народна творчість	казки, перекази, легенди, билини (із X ст.); дружинний епос; обрядові пісні з дохристиянських часів; прислів'я і приповідки
Музична творчість	<ul style="list-style-type: none"> - пісні, танці, гусярські розспіви - професійні артисти — скоморохи - музичні інструменти: гуслі, гудки, сопілки, бубни
Архітектура	Київ: палац княгині Ольги, «місто Володимира», Десятинна церква, «місто Ярослава», Софійський собор, Успенський собор; Михайлівський Золотоверхий собор; Чернігів: Спаський собор; Переяслав: Михайлівський собор
Образотворче мистецтво	<ul style="list-style-type: none"> - мозаїки і фрески (монументальний живопис). Стіни Софійського собору в Києві вкриті мозаїками (640 м²) і фресками (3000 м²) - в іконописі діяв візантійський канон - Алімпій (Аліпій) Печерський — майстер іконопису - книжкова мініатюра. Остромирове Євангеліє
Ювелірна справа	<ul style="list-style-type: none"> – відкрили таємниці мистецтва емалі та черні; – центри виробництва емалей: Київ, Чернігів. – емалями вкривали діадеми, колти, намиста, підвіски, образки, складні хрести

Культура Галицько-Волинської держави

<i>Галузь</i>	<i>Основні досягнення</i>
---------------	---------------------------

Писемність	Буквені клейма на глиняному посуді, написи на повсякденних речах. Знайдені бронзові й кістяні «писала» для писання на воскових табличках
Освіта	У містах і церквах у сільській місцевості існували школи, де навчали грамоти
Література	Збереглося дуже мало рукописних книг: Галицьке Євангеліє (1144 р.), Христінопольський апостол (XII ст.), Буцацьке Євангеліє (XII—XIII ст.)
Літописання	Світська спрямованість. «Повість про осліплення Волошка» Василя. Галицько-Волинський літопис, що складається з Літописця Данила Галицького (1205—1290 рр.) і Волинського літопису (1258-1290 рр.)
Архітектура	Успенський собор (Володимир), Успенський собор (Галич), церква Іоанна Златоуста (Холм), білокам'яна церква-ротонда в Перемишлі, храм св. Пантелеймона біля Галича Міста-замки Данилів, Кременець, Угровеськ, Холм Будівництво в другій половині XIII ст. кам'яних оборонних веж
Образотворче мистецтво	Монументальний живопис (фрески) виконувався, як правило, за княжим замовленням. Найдавніша ікона Галичини «Покров» датується початком XIII ст., ікона Богоматері Одигітрії кінця XIII - початку XIV ст. із Покровської церкви в Луцьку, Ченстоховська ікона Богоматері (написана в Галицькій землі в XIV ст. і вивезена до Польщі), ікона Юрія-змієборця на чорному коні із села Станілі поблизу Дрогобича XIV ст.
Ювелірна справа	Величезна кількість ювелірних виробів галицького і волинського походження в музеях України і зарубіжжя: скроневі кільця, ковтки, сережки, браслети, намиста, хрести, хрести складні, вироби зі слонової кістки тощо Володіли мистецтвом емалі та черні

Хронологія:

- 882 р. – об'єднання північних та південних руських земель Олегом;
964 – 972 рр. – князювання Святослава Хороброго;
978 – 1015 рр. – князювання Володимира Великого;
988 р. – запровадження християнства як державної релігії;
1019 – 1054 рр. – князювання Ярослава Мудрого в Києві;
1097 р. – Любецький з'їзд князів;
1187 р. – перша згадка назви «Україна» в писемних джерелах;
1199 р. – утворення Галицько–Волинської держави;
1238 – 1264 рр. – правління Данила Романовича;
1240 р. – захоплення Києва монголами.

Поняття та терміни:

Автохтон – місцевий, корінний.

Велес (Волос) – язичницький бог – покровитель достатку, скотарства і торгівлі в Київській Русі.

Варяги – давньоруська і візантійська назва жителів Скандинавії. У Західній Європі відомі під назвою нормани.

Віче – народні збори в Давній Русі. Беруть початок з племінних зборів у слов'ян. Вперше згадується в літописах у Новгороді (1016), Києві (1068), Володимирі–Волинському (1097). Вирішувало питання війни та миру, закликало та виганяло князів, приймало закони, укладало угоди з іншими землями. Використовувалось феодальною верхівкою для обмеження князівської влади. У другій половині XI – XII ст. внаслідок

послаблення князівської влади і розпаду Київської Русі як єдиної держави роль віче у громадському житті набула особливого значення. Із втратою українськими землями незалежності віче, як орган державної влади, занепадає.

Волхви – у Київській Русі дохристиянського періоду служителі язичницького релігійного культу. Вважалося, що волхви мали вплив на сили природи, уміли пророкувати майбутнє і лікувати людей. Чинили опір впровадженню християнства в Київській державі. Переслідувались державною владою.

Вотчина – одна з форм феодальної земельної власності в епоху Київської Русі, родова власність, яку передавали у спадок. Виникла в процесі формування приватної феодальної власності на землю в IX–XI ст. (княжа, боярська, монастирська). Термін “вотчина” використовується в історичній літературі для визначення комплексу земельної власності феодалів та пов’язаних з нею прав селян, залежних від них. У межах вотчини її власнику, який користувався правом імунітету, належала адміністративна та судова влада, а також право збирання податків.

Гридь – назва князівських дружинників у Київській державі. Гридями звичайно називали молодших воїнів, на відміну від старших (бояр). Несли військову службу і брали участь в управлінні князівським господарством.

Дажбог – у східних слов’ян бог Сонця, світла і вогню, син Сварога (Сваропсич). Згодом став богом жнив, добра і достатку. Населення Київської Русі вважало себе “онуками Дажбога”.

Данина – у стародавні часи назва натурального або грошового податку, що сплачувався підкореними племенами на користь переможця.

Десятина – у Київській державі відрахування на користь церкви з доходів усіх князівських володінь та прибутків усіх землевласників. Уперше десятину встановив Київський князь Володимир Святославич після хрещення Русі для будівництва і утримання Десятинної церкви. (У період монголо–татарського іга десятиною називалась данина, яку татари стягували з місцевого населення Київської Русі.)

Дружина – збройні загони в Київській державі, які були постійною військовою силою князя. Брала участь в управлінні князівством і особистим господарством князя. Очолювалась князем. Складалась із двох частин – старшої дружини – бояр і молодшої дружини – ядра княжого війська.

Закупи – категорія напіввільних селян у Київській Русі в XI–XII ст. Закупами називали людей, які брали у землевласників позику – “купу” і за це повинні були виконувати феодальні повинності.

Золоті ворота – головна брама Києва за часів Київської держави. Збудовані в роки правління князя Ярослава Мудрого у 1037 році на честь розгрому печенізької орди.

Ізгої – в Київській Русі XI–XII ст. особи, які за різних обставин вийшли зі свого звичайного соціального середовища (селяни, які вийшли з общини, холопи, що викупились, але не мали засобів для життя, купці, що заборгували, тощо).

Кирило і Мефодій – слов’янські просвітителі і проповідники християнства, творці слов’янської азбуки (кирилиці).

Князь – вождь племені, з розвитком феодальних відносин – керівник держави або державного утворення. На Русі старший з князів називався Великим князем, інші – удільними. До XVIII ст. князівський титул був виключно спадковим, а з XVIII ст. дарувався царем дворянам за особливі заслуги як почесний дворянський титул.

Куявія (Куябія, Куяба) – державне утворення у східно–слов’янських племен VIII–IX ст. поряд з Артавією і Славією. Існувало у Придніпров’ї навколо Києва. Сучасні науковці визнають Куявію як одну з назв полянського племінного союзу (полян).

Літописи – історичні твори в Київській Русі, в яких розповіді велись за роками. Розповіді про події кожного року починалися словами “в літо”, тобто, у рік, звідки і походить назва “літопис”.

Отроки – категорія князівських та боярських слуг X–XI ст. в Київській Русі (молоді дружинники). Становили особисту охорону князя або боярина, брали участь у походах і збиранні данини, відали княжим господарством і виконували різні доручення.

Перун – головний бог у східних слов'ян у дохристиянський період, бог грому і блискавки, йому також поклонялись як покровителю природи і землеробства.

Печеніги – об'єднання тюркських та інших племен у заволзьких степах у VIII— IX ст., а з IX ст – і в південно–руських степах. Кочівники–скотарі здійснювали набіги на землі Київської Русі. У 1036 році були розгромлені великим київським князем Ярославом Мудрим. Частина печенігів продовжувала кочувати в причорноморських степах і пізніше увійшла до племінного союзу половців, а частина перекочувала до Угорщини.

Половці (кипчаки, кумани) – тюркомовні племена, які в XI – XII ст. панували в південно–руських степах. Основне заняття – кочове скотарство та ремесла. Здійснювали набіги на Русь. Розгромлені та підкорені монголо–татарами в XIII ст.

Полюддя – щорічний об'їзд у Київській Русі князя з дружиною власних володінь та підлеглих племен з метою збирання данини. Полюддям також називають саму данину невизначеного розміру.

Поляни – східно–слов'янське плем'я (союз племен) VI–IX ст. у Середньому Подніпров'ї з центром у Києві.

Посадник – намісник князя в землях, що входили до складу Київської держави в X–XII ст. Управляв певною територією і був зобов'язаний збирати та доставляти князю данину.

Рюриковичі – правляча династія в Київській Русі, яка в 882 р. прийшла на зміну династії Київичів (після вбивства Олегом Аскольда). Дістала назву і веде початок від норманського князя Рюрика.

Рядовичі – категорія залежних людей у Київській державі. Входили до складу челяді. За соціальним і юридичним становищем були близькі до закупів.

Сварог (Саварог) – головний бог у східнослов'янській міфології. Бог неба і небесного вогню.

Славія – ранньосередньовічне державне утворення у східних слов'ян, яке поряд з Куявією та Артавією існувало напередодні утворення Київської Русі.

Тризуб – геральдичний знак київських князів династії Рюриковичів. З 1992 року – Малий Державний герб України.

Холопи – в Київській Русі категорія залежного населення, яке за своїм правовим становищем було близьким до рабів.

Челядь – назва залежного населення в Київській Русі. До IX ст. вживалась для означення рабів у стані патріархального рабства.

«Шлях із варягів у греки» – назва основного водного торговельного шляху Київської Русі, що зв'язував північні райони країни з південними руськими землями і Скандинавські країни з Візантією.

Язичництво – політеїзм, віра в багатьох ббгіві Боги язичництва уособлювали сили природи, поряд з ними вшановувались духи, демони тощо.

Ярило – один з язичьких богів у східних слов'ян, бог Сонця, весни, родючості та кохання.

Персоналії:

Аскольд і Дір – київські князі (друга половина IX ст.), які, за деякими писемними відомостями, були нащадками Кия, за літописною версією – дружинниками Рюрика. Близько 860 р. очолили руську військову дружину під час першого походу на Константинополь. За літописом, А. і Д. в 882 р. були вбиті у Києві за наказом князя Олега.

Володимир Мономах (1053–1125, Київ) – великий князь Київський з 1113. Внук Ярослава Мудрого. Відновив велиокнязівську владу на більшій частині староруських земель. Ініціатор Любецького з'їзду 1097. Виступив проти князівської міжусобиці. Добув славу боротьбою проти половців (1103, 1111). Автор визначної пам'ятки староруської літератури "Повчання Володимира Мономаха" (1117), в якому закликав до об'єднання всіх руських земель. Правлінням В.М. закінчився в історії Київської Русі час відносної єдності держави.

Володимир Святославич (? – 1015, Київ) – великий князь київський з 980. Син Святослава Ігоревича. Завершив об'єднання всіх східнослов'янських земель у складі Київської Русі. Ввів християнство на Русі (прибл. 988–989), будував християнські храми і монастирі, заснував школи і бібліотеки. За князювання В. Київська Русь досягла найбільшої могутності. Це була централізована християнська держава зі сталим місцем в європейській політиці. Після смерті православна церква канонізувала В.С.

Данило (Романович) Галицький (1201–1264) – князь волинський і галицький. Після смерті батька, князя Романа Мстиславовича, в 1205 разом з матір'ю перебував при угорському дворі. Об'єднав Волинь (1229), оволодів Галичем (1238) і Києвом (1239). Після перемоги 1246 над коаліцією Угорщини і Польщі Г. поширює владу на Галичину. Підтримував контакти з папою римським Інокентієм IV. Погодився на унію і прийняв від папи королівську корону. Запровадив європейське самоврядування в містах. Засновник Львова. Діяльність Д.Г. відображена в Галицько–волинському літописі.

Ігор (?–945) – великий князь київський (912–945). Приєднав до своєї держави східнослов'янські племена, що відділилися від держави на початку його князювання. Уклав мир з печенігами. В 941 здійснив невдалий похід на Константинополь. 944 уклав договір з Візантією. Був убитий під час повстання древлян.

Іларіон (XI ст.) – церковний письменник, перший митрополит російського походження. В 1051 р. собор російських єпископів поставив І. першим українським митрополитом. Автор "Слова про закон і благодать", у якому він виступає поборником політичної і культурної самостійності Київської Русі.

Юрій II (Болеслав Тройденевич;) (прибл. 1306–1340) – останній галицько–волинський князь. Син мазовецького князя і дочки Юрія Львовича. Протидіючи литовській експансії, підтримував союзницькі відносини з Тевтонським орденом, мав дипломатичні зв'язки з Московським князівством. Для зміцнення князєвої влади спирався на городян. Отруєний змовниками боярами.

Юрій Львович (1250 – після 1308) – галицько–волинський князь. Онук Данила Романовича (Галицького). Об'єднав під своєю владою землі Галицько–Волинського князівства. Домігся згоди константинопольського патріарха на утворення окремої Галицької митрополії.

Нестор (? – 1113) – староруський літописець і письменник, чернець Києво–печерського монастиря. В "Читанні про житіє... Бориса і Гліба" (80–і роки XI ст.) закликав князів до єдності. Автор церковно–історичного твору "Житіє Феодосія, ігумена печерськ" (прибл. 1091). На думку багатьох дослідників, був автором "Повісті минулих літ".

Олег (? – 912 (за Лаврентіївським літописом), 922 (за Новгород. першим літописом) – староруський князь, якому за літописами Рюрик, умираючи, передав в 879 опіку над своїм неповнолітнім сином Ігорем і князювання в Новгороді. Мав велику дружину. Оволодів Смоленськом і Любечем (882), убив київ. князів Аскольда і Діра (882), пізніше підкорив древлян, сіверян, радимичів. Після вдалого походу на Константинополь 911 р. уклав з Візантією вигідний для Русі договір.

Ольга (прибл. 890–969) – княгиня київська (945–957), мати Святослава Ігоревича. Після вбивства древлянами її чоловіка князя Ігоря в 945 р. О. правила Київською державою під час неповноліття Святослава Ігоревича. Укріпила торгівельні і політичні відносини з Візантією, встановила порядок збору данини і її розміри. В 955 (або 957) прийняла християнство. Канонізована православною церквою.

Роман Мстиславович (?–1205) – галицько–волинський князь з 1199р., державний і військовий діяч. Син волинського князя Мстислава Ізяславича. Отримав від батька новгородське і волинське князівства. Після смерті Володимира, останнього галицького князя з династії Ростиславичів, створив Галицько–Волинське князівство, об'єднавши Галицьке князівство з Володимиром–Волинським. Розбивши половців, укріпив межі князівства, князівську владу. Загинув, потрапивши в польську засідку.

Феодосій Печерський (1030–1074) – староруський церковний діяч, один з перших ігуменів Києво–Печерського монастиря. Автор церковного статуту. В посланнях, проповідях, молитвах проповідував основи християнської моралі.

Шварно Данилович (прибл. 1230–1269) – син князя Данила Галицького. Після його смерті володів Галицьким і Холмським князівствами. З 1263 р. правив у Великому князівстві Литовському. Був прихильником об'єднання сил Галицько–Волинського князівства і Литви для боротьби проти Польщі.

Ярослав Мудрий (прибл. 978 – 20.1.(2.11) 1054, Вишгород, похований у Софіївському соборі в Києві) – великий князь київський з 1019, державний діяч Київської Русі, син Володимира Святославича. Вів боротьбу проти свого брата Мстислава, прагнучи об'єднати всі руські землі. Але 1026 під Києвом між ними був укладений союз. В 1036 після смерті Мстислава Я.М. став єдиним правителем Київ, держави (окрім Полоцька). Поріднився з багатьма європейськими дворами. Я.М. створив збірку давнього руського права "Правда Ярослава" ("Руська правда"), сприяв існуванню Київської митрополії під юрисдикцією константинопольського патріарха. За сприяння Я.М. митрополитом київським собор місцевих єпископів обрав русича Іларіона. За Я.М. було складено літописне зведення, побудований Софіївський собор. Русь за часів Я.М. стала великою і могутньою державою Європи. Це був період найвищого розквіту Київської Русі.

Ярослав Осмомисл (30–е рр. 12 ст. – 18.9.1187) – князь галицький (1153–87), син Володимирка. Я.О. приєднав до свого князівства землі між Дністром і Карпатами, пониззя Дунаю. Мав добрі союзницькі відносини з Угорщиною, віддавши свою дочку за угорського короля Стефана III (1167). Був одним з наймогутніших князів на Русі. Внутрішня політика Я.О. була спрямована на боротьбу з боярством, яке у той час вже перетворилося на родову аристократію з військовими дружинами і почало втручатися не тільки в державні, але і приватні справи князя. Галицьке князівство підтримувало економічні і торгові відносини з Болгарією, Візантією. Разом з іншими староруськими князями вів боротьбу проти половців. Я.О. мав великий вплив в боротьбі князів за великокнязівський престол. Про могутність Я.О. згадується в "Слові о полку Ігоревім".

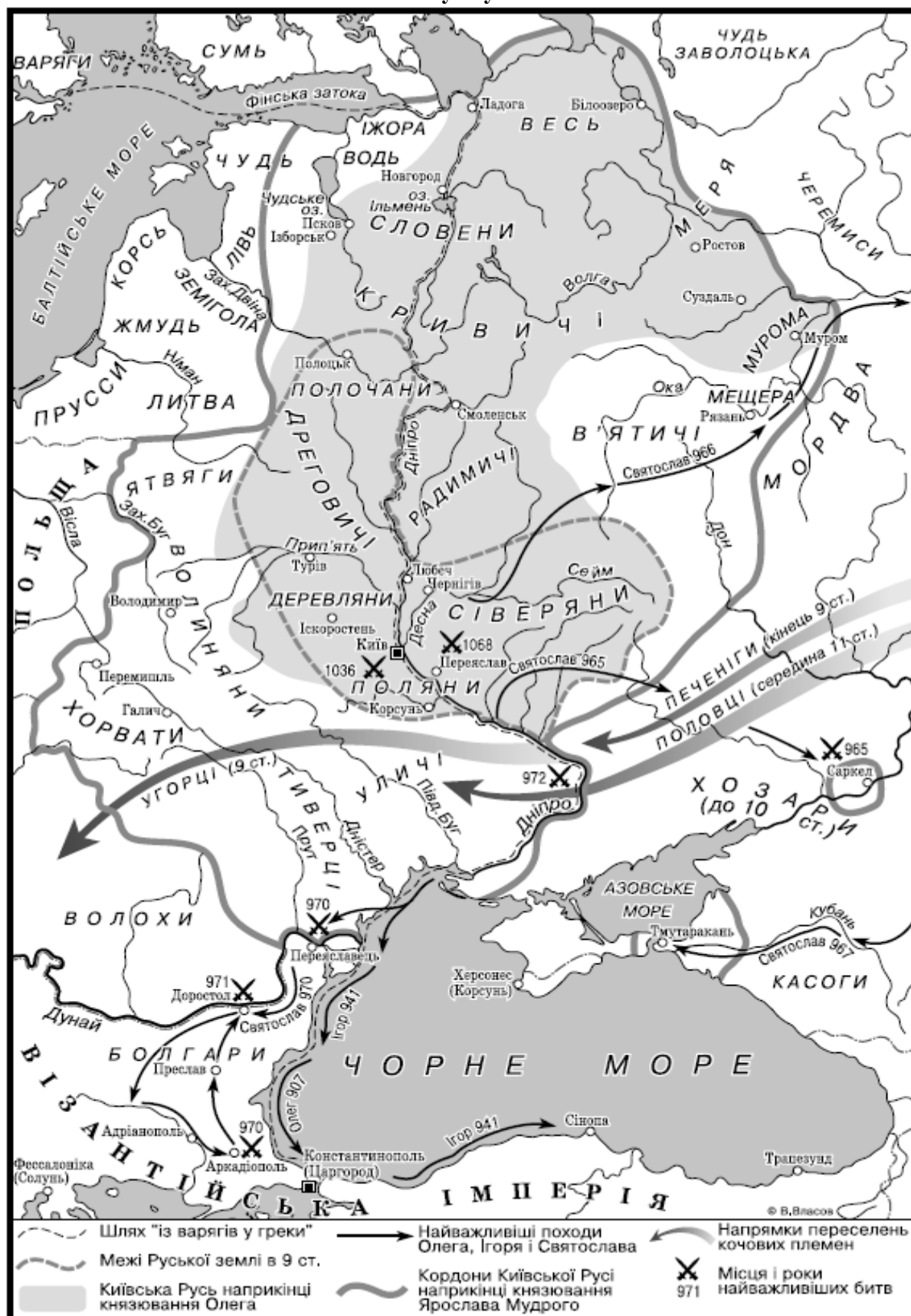
Питання до самостійної підготовки.

1. Розкрийте суть теорій походження Київської Русі. Поясніть, чому український народ вважається автохтоном на своїй землі.
2. Яка з двох теорій (норманська чи антинорманська) здається вам більш аргументованою? Чому?
3. Чи була у русів повноцінна державність до приходу в Київ варягів на чолі з Олегом? Обґрунтуйте свою відповідь.
4. Окресліть передумови утворення давньоруської держави.
5. Яку роль відіграли нормани в утворенні загальноруської держави?
6. Охарактеризуйте політичний устрій Київської Русі.
7. Охарактеризуйте основні галузі господарства Русі. Що таке натуральне господарство?
8. На які основні верстви поділялося суспільство IX – сер XII ст.?
9. Чому Русь перейшла від моно– до поліцентризму? Яку роль відіграв Київ у цей період?
10. Що знаменував собою Любецький з'їзд? Якими були його наслідки?
11. Чому об'єднати два князівства – Галичину і Волинь – змогли саме волинські князі, а не галицькі?
12. Визначте основні етапи становлення і розвитку Галицько–Волинської держави.
13. Хто такий Роман Мстиславович і яка його роль у розбудові Галицько–Волинської держави.
14. Дайте аналіз впливу монголо–татарської навали на розвиток Галицько–Волинської держави.
15. Данило Романович Галицький: історичний портрет, здобутки, досягнення, прорахунки.
16. Дайте характеристику політичного ладу і соціально–класової структури Галицько–Волинської Русі.
17. У чому причини занепаду Галицько–Волинської держави?
18. Культура та вірування стародавніх слов'ян.

19. Культура Київської Русі після прийняття християнства.

20. Розвиток культури Галицько-Волинського князівства.

Київська Русь у IX - XI ст.³

³ Київська Русь у 9-11 ст. // Історія України: комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – К. : Літера ЛТД, 2014. – С. 15.

Галицько-Волинське князівство і Золота орда⁴

⁴ Галицько-Волинське князівство. Монгольська навала на українські землі // Історія України: комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – К. : Літера ЛТД, 2014. – С. 26.

Тема 3. Литовсько-польська доба української історії. Українська культура литовсько-польської доби.

1. Боротьба Польщі, Угорщини та Литви за Галицько-Волинську спадщину та землі Київської Русі.

1.1 Вхідження українських земель до складу Великого князівства Литовського.

1.2 Особливості перебування українських земель у складі Королівства Польського.

1.3 Кревська унія: перші спроби об'єднання Литви і Польщі.

2. Українські землі в другій половині XVI ст.

2.1 Люблінська унія. Утворення держави – Річ Посполита. Наслідки для українських земель.

2.2 Соціально-економічний розвиток українських земель.

2.3 Соціальна структура українського суспільства.

2.4 Реформація і контрреформація в Україні.

3. Українські землі в кінці XVI – початку XVII ст.

3.1 Берестейська церковна унія: розкол українського суспільства.

3.2 Становище православної та греко-католицької церкви в кінці XVI – початку XVII ст.

3.3 Діяльність братств в кінці XVI – початку XVII ст.

3.4 Посилення феодальної експлуатації та запровадження фільварково-панщинної системи.

4. Розвиток української культури в Литовсько-Польську добу.

4.1 Суспільно - політичні та історичні обставини розвитку української культури

4.2 Розвиток освіти, наукових знань. Празькі школи. П.Могила

4.3 Полемічна література. Книгодрукування.

4.4 Вплив Реформації та контрреформації на розвиток української культури.

Факти:

Українські землі у складі Великого князівства Литовського та Королівства Польського. Особливості Литовсько-Руської держави. Кревська унія та зміна політичного курсу Литви. Діяльність князя Вітовта. Українські землі в другій третині XV-першій половині XVI ст. Литовські статuti.

Україна в складі Речі Посполитої. Люблінська унія: причини, зміст, наслідки. Берестейська церковна унія. Вхідження частини українських земель до Угорщини, Молдавського князівства та Московської держави.

Українська культура литовсько-польської доби (XIV - пер. пол. XVII ст.) Традиції українського ренесансу. Нові гуманістичні просвітницькі ідеї (Юрій Дрогобич, Павло Русин, Станіслав Оріховський, Костянтин Острозький, Герасим та Мелетій Смотрицький, Петро Могила та ін.). «Острозька академія», провідні діячі освіти та літератури. Полемічна література та її представники. Книжкове мистецтво. «Пересопницьке Євангеліє» як видатна пам'ятка старої України. Виникнення друкарства, роль Івана Федорова у становленні українського друкарства. Ренесансна архітектура.

Таблиці та структурно-логічні схеми

Українські землі в 16ст.

<i>Українські землі в складі Речі Посполитої</i>	
<i>Польське королівство</i>	Руське воєводство
	Белзьке та Підляське воєводства
	Подільське воєводство
	Чернігівське воєводство (періодично переходило до Московського царства)

Волинське воєводство	Перейшло від Великого князівства Литовського у 1569 р.
Брацлавське воєводство	
Київське воєводство	

Соціальний устрій в Україні у другій половині XIV — першій половині XVI ст.

Стани			Особливості становища
Привілейований стан	Шляхта	Князі	Найзаможніша частина шляхти, титулована знать, до якої належали нащадки удільних князів. Серед них виділялася: «княжата головні» - не підлягали місцевій адміністрації, входили до великокнязівської ради і виступали у військові походи зі своїми загонами під родовими гербами; «княжата-повітовники» – підпорядковувалися місцевій адміністрації, не входили до великокнязівської ради і виступали у військові походи у складі повітового ополчення
		Пани	Заможна шляхта, яка не мала князівських титулів, але відрізнялася давністю роду, спадковим землеволодінням і певними привілеями. Найбагатші пани разом із князями становили групу магнатів — найбільших землевласників
		Зем'яни	Середня військово-службова шляхта, залежна від князів і панів, яка здобула шляхетство і право спадкового землеволодіння за військову (боярську) службу; виконували особисту кінну службу з певною кількістю озброєних вершників
Привілейований стан	Шляхта	Бояри	Дрібні шляхтичі-службовці, що виконували різноманітні доручення, та «панцерні слуги», які особисто відбували військову службу: походили від селян-слуг. Володіли землями за умови виконання своєї служби
	Духовенство	Церковні люди	Окремий стан українського суспільства, що становив майже десяту частину населення. Духовенство не підлягало світському суду, у разі потреби його справи розглядалися в спеціальному суді єпископа. Поділялося на верхівку (митрополит, єпископи, архієпископи та ін.) і рядових священнослужителів
Непривілейований стан	Міщани	Патриціат	Найзаможніша частина населення міст, яка складалася з найбагатших і впливових купців і ремісників-майстрів
		Бюргерство	Середня за рівнем своєї заможності частина міського населення, до якої

			належали цехові майстри і більшість купецтва
		Плебс	Міське поспільство, що становило основу соціальної піраміди міста і складалося з дрібних ремісників і торговців
	Селяни	Слуги	Особисто вільні селяни, які перебували на службі, отримуючи за це земельні наділи і звільняючись від інших повинностей
		Данники	Особисто вільні та економічно незалежні селяни, які сплачували державі данину (чинш) натурою або грошима
		Тяглі	Селяни, які не мали власної землі й вели господарство на земельних ділянках, що належали державі або землевласникам; за користування землею вони були зобов'язані виконувати відробіткову повинність зі своїм тяглом (робочою худобою). Були як особисто вільними, так і прикріпленими до своїх наділів

Українська культура в другій половині XIV – XV ст.

<i>Галузь</i>	<i>Основні досягнення</i>
Усна народна творчість	Переважала обрядова поезія (русальні, купальські, обжинкові пісні, голосіння) Зародження епічної поезії: історичні думи й пісні
Літописання	Виникнення нових центрів літописання: міста Холм, Луцьк, Кам'янець-Подільський, Острог. Було створено короткий Київський літопис XIV—XV ст., «західноруські» або «литовсько-руські» літописи
Початок книгодрукування	1491 р. в Кракові відомий друкар, виходець із Німеччини, Швайпольт Фіоль надрукував кирилицею книжки, написані церковнослов'янською мовою; це були «Часословець», «Тріодь пісна», «Тріодь цвітна» і «Октоїх» — усі релігійного призначення
Оригінальна література	Здійснення нових редакцій оригінальних творів Київської Русі: Києво-Печерський патерик (Арсеніївська і дві Кас'янівські редакції), життя святих. Королівське Євангеліє 1401 р., створене Станіславом «Грамати́ком многогрішним» на Закарпатті в селі Королеве, «Четьї-Мінеї» (1489 р.)
Освіта	Дяки при церквах навчали дітей грамоти за богослужбними книжками Заможні люди наймали дяків для домашнього навчання Власних вищих навчальних закладів на українських землях не існувало Найближчий університет — Краківський
Архітектура й містобудування	Будуються дерев'яні замки в Києві, Житомирі, Вінниці, Черкасах Споруджуються й перебудовуються укріплення з каменю і цегли: Високий Замок у Львові, Кременецький, Острозький, Одеський, Мукачівський, Хустський, Кам'янецький і Меджибізький замки, Хотинська й Білгородська фортеці
Живопис	Від середини XIV ст. іконописці відходять від традиційних

	візантійських канонів, відчутним стає вплив раннього гуманізму. Українські митці багато працювали в Польщі, оздоблюючи собори і палаци. У будовах Вавеля в Кракові другої половини XV ст. відомо 43 картини на євангельський сюжет, виконані українськими майстрами
Книжкова мініатюра	Євангеліє 1393 р. і Псалтир 1397 р. (містить 301 малюнок-мініатюру), виконані в Києві дияконом Спиридонієм.

Хронологія:

- 1362 р.** – битва на р. Сині Води;
1385 р. – укладення Кревської унії;
1449 р. – утворення Кримського ханства;
1471 р. – остаточна ліквідація Київського князівства;
1489 р. – перша згадка про українських козаків у писемних джерелах;
1556–1561 р. – створення Пересопницького Євангелія;
1556 р. – заснування князем Д. Вишневецьким на о. Малій Хортиці першої Січі;
1569 р. – Люблінська унія. Утворення Речі Посполитої;
1596 р. – Берестейська церковна унія. Утворення греко-католицької церкви;
1632 р. – утворення Києво-Могилянського колегіуму.

Поняття та терміни:

«Устава на волоки» (1557) правовий документ, затверджений польським королем, великим князем литовським Сугдзмундом II Августом, про проведення аграрної та фінансово-податкової реформи на території Великого князівства Литовського.

Братські школи - навчальні заклади в Україні, які Рули засновані і утримувались братствами. Заклади освіти і одночасно центри боротьби проти колонізаторської політики польського уряду. Надавали освіту дітям різних суспільних станів.

Бурса - гуртожиток для бідних учнів братських шкіл і студентів середньовічних університетів.

Воєводство - адміністративно-територіальна одиниця в Литві та Польщі в XV-XVIII ст.

Єзуїти - члени найбільш впливового католицького чернечого ордену. Поширювали ідеї християнства, намагались поширити вплив католицизму і влади Папи Римського. Створювали єзуїтські школи та колегіуми, які відзначались високим рівнем викладання і діяли в багатьох містах України.

Литовські статутути (1529, 1566, 1588) - кодекси середньовічного права Великого князівства Литовського, які діяли на захоплених ним українських землях у XVI - Першій половині XIX ст. Норми Литовських статутів закріплювали станові привілеї землевласників, визначали правові норми феодальної експлуатації селянства. Статутути посилили кріпосне право, в той же час частково обмежили свавілля магнатів. Остаточо скасовані в 1840 році.

Ляхи - староукраїнська назва поляків, походить від поширеного серед них ім'я Лех.

Магдебурзьке право - середньовічне міське право, за яким міста частково звільнялись від управління та суду феодалів і створювали органи місцевого самоврядування. Юридично закріплювало права і свободи різних станів міського населення.

Магістрат - орган міського самоврядування в українських містах, який користувався Магдебурзьким правом.

Повіт - адміністративно-територіальна одиниця, що існувала на українських, польських, литовських землях з другої половини XIV ст.

Синьоводська битва - битва в 1362 році між об'єднаними литовсько-українськими військами під проводом Ольгерда та військом Золотої Орди на берегах річки Сині Води (на території сучасної Кіровоградської області) закінчилась перемогою Ольгерда. Поразка ординського війська підірвала могутність Золотої Орди і поклала початок звільненню

східнослов'янських народів від монголо-татарського іга. Перемога дала можливість Ольгерду розширити свої володіння за рахунок Поділля і Придніпров'я.

Тевтонський орден - німецький, католицький духовно-лицарський орден, який утворився наприкінці XII ст. в Палестині під час хрестових походів. У XIII ст. на захоплених у прусів, литовців, поляків землях Прибалтики орден заснував феодальну державу. У 1410 році орден був розгромлений під час Грюнвальдської битви. Експансія Тевтонського ордену була припинена. У 1525 році володіння ордену в Прибалтиці перетворились в герцогство Прусія.

Унія - об'єднання, союз держав: персональна - під владою одного монарха (наприклад, Кревська); реальна - на основі угоди між державами або одностороннього акту більш сильної держави; релігійна, наприклад, Берестейська церковна унія (1596).

Фільварок - у Польщі, Литві, Україні та Білорусії в XIV-XIX ст. багатогалузеве феодальне господарство, яке ґрунтувалось на дармовій праці кріпаків. Селяни виконували дводенну панщину на тиждень з однієї волоки землі, що була в їхньому користуванні. У фільварках сільськогосподарська продукція не лише вирощувалась, а й перероблювалась та відправлялась великими партіями на ринок у вигляді напівфабрикатів.

Шарварки - у XVI - середині XIX ст. додаткова до регулярної панщини повинність селян працювати на будівництві та ремонті доріг, мостів, гребель тощо.

Шляхта - в деяких країнах Центральної Європи (Польщі, Литві та ін.) назва феодалів (відповідало дворянству).

Персоналії:

Балабан Гедеон (1530-1607) - український церковний діяч, львівський єпископ. У 1590 році брав участь в усіх переговорах із Ватиканом про об'єднання православної та католицької церков. Але в 1596 році на Берестейському Соборі підтримав князя К. Острозького і виступив проти унії. Засновник шкіл та друкарень, піклувався про шкільну справу.

Вітовт (1350 – 1430) – Великий князь литовський (1392-1430). Син Кейстута Гедиміновича, племінник Ольгерда. Противник об'єднання Литви з Польщею. У результаті боротьби зі своїм двоюрідним братом польським королем Ягайлом Ольгердовичем домігся у 1392 р. литовського князіння, але при цьому визнав Ягайла своїм сюзереном. У 1393 р. відібрав Київ у Володимира Ольгердовича і посадив там ще одного Ольгердового сина - Скиргайла (після його смерті правив Києвом через князів-намісників з роду Гольшанських). Надалі Вітовт тісно "співробітничав" з Ягайлом, разом вони перемогли німецьких лицарів у Грюнвальдській битві 1410 р., а 1413 р. підписали Городельську унію, яка дискримінувала православне населення Литви і Польщі. Про Київ Вітовт теж не забував, збудувавши тут (можливо) замок і зробивши місто однією зі своїх резиденцій. Але саме завдяки невдалому втручання Вітовта у міжусобну боротьбу золотоординських ханів Київ за його правління двічі зазнавав татарських нападів - Тимур-Кутлука у 1399 р. (після битви на Ворсклі) та Єдигея у 1416 р.

Дрогобич Юрій (імовірно справжнє прізвище – Котермак; бл. 1450–04.02.1494) – медик і астроном, перший український автор друкованої книги. Народився в м. Дрогобич. Син Михайла-Доната. Наприкінці 1468 – поч. 1469 вступив до Краківського університету, де здобув ступені бакалавра (1470) й магістра (1473). Пізніше навчався в Болонському університеті, в якому став доктором філософії (бл. 1478), медицини (1482); 1478–1479 і 1480–1482 читав лекції з астрономії. 1481–1482 був обраний студентами на посаду ректора цього університету. В той період Дрогобич підтримував тісні зв'язки з визначними італійськими вченими-гуманістами. 1487–1493 займався медичною практикою й був професором Краківського ун-ту, (як за професором за ним було закріплено певну частку прибутків із католицької парафії в с. Зимна Вода, нині село Пустомитівського р-ну Львівської обл.). Праці Дрогобича свідчать про ґрунтовну обізнаність автора з античною і середньовічною науковою літературою. Його діяльність мала міжнародний характер, сприяла поширенню ідеології гуманізму в східно-європейських країнах.

Ольгерд (Альгирдас) Гедимінович (1296–1377) – князь Литовський, син Гедиміна. Правив разом із своїм молодшим братом Кейстутом. Прагнув розширити володіння Великого князівства Литовського за рахунок земель південно-західної і західної Русі. Вів боротьбу проти Золотої Орди, Московського князівства, Польщі і Тевтонського ордена. В 1355–56 відвоював у татар Чернігово-Сіверську землю. В 1362 на березі р. Сині Води розбив монголо-татарське військо і приєднав до Литви Київщину, Поділля і Переяславщину. За правління О. руська мова стала офіційною мовою Великого князівства Литовського.

Острозький Костянтин Іванович (близько 1460 - 1530) – один з найвідоміших представників князівської родини Острозьких, генеалогічно пов'язаної з династією Рюриковичів. Похований в Успенському соборі Печерського монастиря. Князь Костянтин широку популярність здобув під час війни з Москвою у 1492-1494 рр. За декілька років княжич очолював оборону українського прикордоння від татарських нападів, був намісником Брацлавського та Вінницького замків. Восени 1497 р. князя Костянтина призначили першим великим гетьманом литовським, аби він від імені великого князя здійснював командування литовсько-руськими військами. 14 липня 1500 р. в битві під Ведрошею потрапив до московського полону, де пробув до середини 1507 р. Після втечі з полону восени 1507 р. вдруге був проголошений великим гетьманом литовським, а також намісником вінницьким і брацлавським. Одночасно отримав уряди маршалка Волинської землі та луцького старости. Згодом обіймав також пости віленського каштеляна та трокайського воєводи. Був одним з найбагатших аристократів Великого князівства. Володів 60-ма тисячами підданих та виставляв у похід близько 500 озброєних вершників. Ревно боронив православ'я, послідовно відстоював інтереси Руської церкви та надавав їй щедрі пожертвування. Своїм коштом збудував і реставрував чимало храмів у Вільно, Турові, Києві та інших містах князівства. В Успенському соборі, на користь якого Острозький зробив чималі пожертвування, йому було встановлено надгробок.

Острозький Костянтин-Василь (1526-1608) - видатний український політичний і культурний діяч, князь, власник великих маєтностей на Волині, один з найбільш впливових політичних діячів того часу. Захищав політичні інтереси України, очолив опозицію, яка виступала проти укладання Люблінської унії. Відстоював ідею входження України до складу Речі Посполитої на рівних правах з Польщею і Литвою. Засновник шкіл, академії та друкарні. Активно впливав на релігійне життя в Україні. Виступав проти Берестейської церковної унії.

Рогоза Михайло (1540-1599) - православний митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (з 1589), з 1596 року - митрополит греко-католицької церкви. У 1595 році разом з іншими єпископами прийняв рішення про укладення унії між католицькою і православною церквами.

Свидригайло (?-1452) - великий князь литовський (1430-1432), син Ольгерда, молодший брат Ягайла. Був проголошений великим князем литовським після смерті Вітовта, очолив опозицію проти Ягайла. Після усунення з великокнязького престолу продовжував боротьбу за владу, спираючись на підтримку православної української та білоруської знаті.

Федоров Іван (Іван Федорович Москвітін; (?—1583) – засновник книгодрукування в Росії і в Україні. Працював у Львові, в Острозі. Видав перші в Україні друкарські книги "Апостол" і "Буквар" (обидва – в Львові, 1574). В Острозі 1581 р. видав Острожську Біблію. Помер у Львові.

Ягайло, Владисла II (1348 – 1.6.1434) – великий князь Литовський (1377–92) і польський король з (1386–1434). Син Ольгерда Гедиміновича. Засновник династії Ягеллонів. Після смерті батька отримав великокнязівський престол і став разом зі своїм дядьком Кейстутом правителем Литви. Між співправителями спалахнула боротьба, що закінчилася загибеллю Кейстута (1382). Проти Я. почав боротьбу в союзі з хрестоносцями Вітовт Кейстутівич, що змусило Я. шукати союзу з Польщею. Уклав Кревську унію 1385 р., що передбачала інкорпорацію його держави до складу Польської Корони і християнізувала всіх жителів Литви. В 1386 Я. одружувався з польською королевою

Ядвігою (4.3.1386) і під ім'ям Владислава II коронувався в Кракові на польський престол. У 1387 Я. захопив і приєднав до Польщі галицькі землі. В Грюнвальдській битві 1410р. Я. і Вітовт очолювали з'єднане польсько-литовсько-українсько-московсько-білоруське військо, розбили війська Тевтонського ордена.

Питання до самостійної підготовки.

1. Чому українські землі були приєднані до складу Великого князівства Литовського відносно мирним шляхом?
2. У чому полягає суть Магдебурзького права, і які українські міста здобули його першими?
3. Що для українського народу означав проголошений литовськими князями політичний принцип: «Ми старовини не рушимо, а новизни не вводимо»?
4. Як відбувалося приєднання українських земель до складу королівства Польського? Чим польське панування кардинально відрізнялося від литовського панування?
5. Як називалася перша політична унія, укладена між Польщею і Великим князівством Литовським? Яку мету переслідували польські пани?
6. Що таке фільварок і з якою метою створювалися ці господарства?
7. Назвіть основні верстви населення литовсько-польського суспільства.
8. Які зовнішньополітичні фактори сприяли укладенню ряду уній між Польщею і Литвою?
9. Поясніть позицію магнатів і шляхти Великого князівства Литовського щодо унії з Польщею.
10. Яка політична сила Великого князівства Литовського до останнього намагалася протистояти підписанню унії?
11. Чим Люблінська унія відрізнялася від усіх попередніх?
12. Який суспільний стан Великого князівства Литовського був найчисельнішим?
13. Чому в XVI ст. православна церква ідейно й організаційно поступалася католицькій церкві?
14. Визначте політичні наслідки підписання церковної унії. Чому деякі оборонці православ'я згодом пристали до унії?
15. Чому православна церква в XVI ст. була ослаблена?
16. Чи досягнуто було мети відновлення єдності католицької і православної церков після Берестейського собору?
17. Як приєднання українських земель до Польщі позначилося на становищі православної церкви?
18. Спробуйте визначити прямий зв'язок між розвитком освіти в братських школах і збереженням православної церкви.
19. Особливості розвитку української культури в Литовсько-Польську добу.
20. Реформація та контрреформація в Речі Посполитій. Їх вплив на розвиток української культури.

**Українські землі у складі Великого князівства Литовського та інших держав
(у другій половині XIV – першій половині XVI ст.)⁵**

⁵ Українські землі у складі Великого князівства Литовського та інших держав // Історія України: комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – К. : Літера ЛТД, 2014. – С. 42.

Тема 4. Козацька доба (XV-XVIII ст.). Художньо-стильові особливості культури України кінця XIV – XVIII ст.

1. Поява українського козацтва на історичній арені. Його роль в історії України та української державності (кінець XIV – I половина XVII ст.).
  - 1.1. Виникнення українського козацтва. Реєстрове козацтво та його служба державі.
  - 1.2. Запорізька Січ – військово-політична організація запорозького козацтва.
  - 1.3. Походи запорожців проти турків і татар. Петро Конашевич-Сагайдачний.
  - 1.4. Козацькі повстання 90-х років XVI – першої половини XVII ст.: причини, хід, характер, значення, наслідки.

2. Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького.
  - 2.1. Основні причини війни. Постать Б. Хмельницького.
  - 2.2. Характеристика подій 1648–1657 рр. в історичній науці.
  - 2.3. Воєнні дії та основні битви війни.
  - 2.4. Утворення гетьманської держави. Союз із Москвою.
  - 2.5. Перебіг подій після 1654 р.

3. Україна доби Руїни (друга половина XVII ст. Розпад Гетьманщини і боротьба за возз'єднання)
  - 3.1. Причини Руїни. Розкол в українському суспільстві.
  - 3.2. Гетьманування Івана Виговського (1657-1659 рр.) та Юрія Хмельницького (1659-1663 рр.). Розкол України.
  - 3.3. Гетьмани Лівобережної України та їх політика.
  - 3.4. Гетьмани Правобережної України та їх політика. П. Дорошенко.
  - 3.5. Результати і наслідки Руїни. Поразка Української революції.

4. Лівобережна та Правобережна Україна у кінці XVII – XVIII ст.
  - 4.1. Внутрішня і зовнішня політика І. Мазепи. П. Орлик.
  - 4.2. Правобережна Україна наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст. Семен Палій.
  - 4.3. Лівобережна Україна (1708–1764 рр.). Ліквідація автономії України.
  - 4.4. Запорізька Січ у другій половині XVIII ст. Причини ліквідації Січі.

5. Культура України у Козацьку добу.
  - 5.1. Особливості розвитку культури Козацької доби.
  - 5.2. Українське козацьке бароко.
  - 5.3. Внесок козацьких гетьманів і старшин у справу розвитку культури.

Факти:

Виникнення українського козацтва. Зміни в соціальній структурі українського суспільства. Виникнення Запорозької Січі. Повстання 90-х рр. XVI ст. (К. Косинського та С. Наливайка).

Морські походи козаків. Участь українського козацтва в Хотинській війні. Козацькі повстання 1620–1630-х рр. «Ординація Війська Запорозького...».

Національно-визвольна війна українського народу. Зміни в суспільно-політичному житті. Утворення української козацької держави – Війська Запорозького. Зовнішньо-політична діяльність уряду Б. Хмельницького.

Гетьманування І. Виговського. Ухвалення Гадяцького договору (1658). Московсько-українська війна 1658–1659 рр. Гетьманування Ю. Хмельницького. Поділ Гетьманщини. Гетьманування П. Тетері, І. Брюховецького, П. Дорошенка, Д. Многогрішного, І. Самойловича. Чигиринські походи турецько-татарського війська (1677–1678 рр.). Занепад Правобережжя. Запорізька Січ у складі Гетьманщини. Адміністративно-територіальний устрій Слобідської України.

Північна війна і Україна. Гетьманування І. Мазепи, І. Скоропадського, Д. Апостола. Обмеження автономії Гетьманщини. «Правління Гетьманського уряду» 1734 р. Повстання під проводом С. Палія (1702–1704 рр.).

Гетьманування К. Розумовського. Ліквідація автономного устрою Гетьманщини. Діяльність Другої Малоросійської колегії. Ліквідація Запорозької Січі. Скасування козацького устрою на Слобожанщині.

Суспільно-політичні умови культурного життя на теренах України кінця XIV–середини XVI ст. Традиції архітектури кінця XIV – середини XVI ст. Готичний стиль в культовій архітектурі. Оборонне будівництво. Стиль Ренесансу в архітектурі та скульптурі другої половини XVI ст. – початку XVII ст. Розвиток монументального живопису, традиції іконопису. Книжкова мініатюра та графіка.

Культура України другої половини XVII – XVIII ст. Формування української козацької держави і піднесення національної культури. Стиль українського (козацького) бароко в українській культурі – синтез художніх національних традицій і західноєвропейського стилю бароко. Розвиток світської та релігійної архітектури. Розквіт скульптури в Україні. Монументальний та станковий живопис. Стиль бароко в професійній музиці та театрі.

Таблиці та структурно-логічні схеми

Козацько-селянські повстання кін. XVI – 20-х рр. XVII ст. (під приводом)

<i>Криштофа Косинського (1591-1593 рр.)</i>	поразка під П'яткою (тепер село Чуднівського району Житомирської обл.)
<i>Северина Наливайка та Матвія Шаули (1595-1596 рр.)</i>	Солоницька різня (1596 р.)
<i>Марка Жмайла (1625 р.)</i>	Куруківська угода (біля Кременчука)
<i>Тараса Федоровича (Трясила) (1630 р.)</i>	Переяславська угода
<i>Івана Суліми (1635 р.)</i>	зруйнування фортеці Кодак (1635 р.)
<i>Павла Бута (Павлюка) (1637 р.)</i>	поразка під Кумейками поблизу Канева; Боровицька угода
<i>Якова Острияниці (Остриянина) та Дмитра Гуні (1638 р.)</i>	поразка під Жовнином; Ординацією Війська Запорізького (урочище Маслов Став.)

Правобережна Україна наприкінці XVII — у першій половині XVIII ст.

Річ Посполита	Османська імперія
За Вічним миром 1686 р. з Московським царством підтвердила право власності на Північну Київщину, Галичину і Волинь	За Бахчисарайським мирним договором 1681 р. з Московським царством отримала Південну Київщину, Брацлавщину і Поділля (до 1685 р. тут гетьманував Ю. Хмельницький)

Розвиток культури України наприкінці XVII — у першій половині XVIII ст.

Галузь	Характеристика
Освіта	Початкова освіта. На Лівобережжі, Слобожанщині та Запоріжжі існували початкові школи, де навчали дяки. На Правобережжі та західноукраїнських землях школи діяли при братствах. Діти шляхти навчалися в єзуїтських і василіянських школах Середня освіта. На Лівобережжі та Слобожанщині діяли Чернігівський, Харківський і Переяславський колегіуми, на Правобережжі та західноукраїнських землях — єзуїтські колегіуми: Львівський, Перемишльський, Кам'янецький, Луцький та ін. Вища освіта. Києво-Могилянська академія і Львівський університет
Книговидання	Друкарня Києво-Печерської лаври — найбільша в Україні.

	<p>Продовжували діяти Львівська братська, Почаївська та Унівська друкарні. Усього наприкінці XVII ст. на українських землях діяло дев'ять українських, три польські й одна єврейська друкарні</p> <p>Книги з українських друкарень поширювалися у Росії, Болгарії, Сербії, Чорногорії та інших країнах</p> <p>Книги видавалися переважно церковно-релігійного змісту</p>
Театр	<p>Розвиток народного лялькового театру — вертепу. Улюблений позитивний герой — запорожець, який захищав простих людей. Із вертепом по Україні ходили мандрівні дяки, які були студентами-бурсаками Києво-Могилянської академії, Харківського, Чернігівського, Переяславського колегіумів</p> <p>Подальше поширення шкільного театру і шкільної драми. Основні теми: різдвяний цикл, драми-міраклі (у перекладі з латин. — диво), мораліте (повчальні з алегоричним змістом) та історичні</p>
Усна народна творчість	<p>Провідний жанр: думи та історичні пісні, основною темою яких були події та герої Національно-визвольної війни українського народу проти польського панування</p> <p>Набувають поширення прислів'я, приказки і пісні про важку долю селян, а також козацькі, рекрутські й чумацькі пісні</p> <p>Зберігають провідне місце, як і раніше, веснянки, гаївки, весільні та інші обрядові пісні</p>
Література	<p>Полемічна література: Л. Баранович «Нова міра старої віри»; І. Галятовський «Ключ до розуміння»; І. Гізель «Правдива віра» та ін.</p> <p>Історична та літописна література: «Синопис» (авторство приписується П. Кохановському); Ф. Софонович «Хроніка з літописів стародавніх»</p> <p>Козацькі літописи: Літопис Самовидця (автором вважають Е Ракушку-Романовського); літописи Г. Граб'янки і С. Величка</p> <p>Поезія: твори К. Зиновіва, І. Величковського</p>
Музика	<p>Набули поширення козацькі пісні з маршовим ритмом</p> <p>Розвиток народної інструментальної музики. Її виконавці (кобзарі, лірники, сопілкарі, скрипалі, цимбалісти) нерідко збиралися в ансамблі («троїста музика») для відзначення різноманітних подій</p> <p>Розвиток і поширення серед міського населення канта або псалма — побутового багатоголосного пісенного жанру. Канти широко використовувалися у шкільному театрі та вертепі. Їх авторами були Л. Баранович, Д. Туптало та ін.</p> <p>Розвиток партесного (багатоголосного) співу. Теоретиком цього жанру був український композитор М. Дилецький, автор «Граматика музикальної»</p>
Архітектура	<p>Подальший розвиток архітектурного стилю козацького (українського) бароко, розквіт якого припадає на добу І. Мазепи</p> <p>Видатні пам'ятки: Спаська церква Мгарського монастиря, церква Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі, перебудовані Успенський собор Києво-Печерської лаври, Софійський і Михайлівський Золотоверхий собори в Києві</p>
Графіка	<p>Становлення художньої школи українського граверства, основоположником якої вважається О. Тарасевич</p> <p>Українські гравери: І. Щирський, Д. Галяховський, І. Реклинський, Д. Синкевич, Н. Зубрицький та ін. 1702 р. в Києві видано «Києво-Печерський патерик» із 40 гравюрами Л. Тарасевича</p>
Живопис	<p>Основні жанри українського живопису — іконопис, фреска і портрет. Іконописні композиції дедалі більше відрізняються від канонічних</p>

<p>зразків. Усталені образи втрачають непорушну величавість і стають більш земними</p> <p>Збагачуються художні засоби митців — барвистість площинних композицій, посилюється перспективність зображень, світлові й колористичні ефекти</p> <p>Набула популярності малярська школа Києво-Печерської лаври. Її представникам належать розписи храмів у Глухові, Полтаві, Переяславі, Чернігові та інших містах, фрески Успенського собору й Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври</p> <p>У портретному жанрі виявляються риси реалізму. В Успенському соборі Києво-Печерської лаври наприкінці XVII ст. сформувалася портретна галерея світських осіб. Зразки козацького портрету: зображення знатного військового товариша Г. Гамалії і стародубського полковника М. Миклашевського. Набули популярності народні картини із зображенням козака Мамає</p>
--

Хронологія:

- 1489 р.** – перша згадка про українських козаків у писемних джерелах.
- 1572 р.** – укладено перший козацький реєстр.
- 1616 р.** – взяття запорозькими козаками фортеці Кафа.
- 1618 р.** – похід козаків під проводом гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного на Москву.
- 1621 р.** – Хотинська битва.
- 1625 р.** – Куруківська угода.
- 1632 р.** – «Пункти для заспокоєння руського народу», легалізація ієрархії православної церкви, утворення Києво-Могилянської колегії.
- 1637–1638 рр.** – повстання під проводом Павла Павлюка, Якова Острянина, Дмитра Гуні.
- 1648 р.** – Жовтоводська, Корсунська та Пилявецька битви.
- 1649 р.** – Зборівська битва. Укладення Зборівського договору.
- 1651 р.** – Берестецька битва. Укладення Білоцерківського договору.
- 1652 р.** – Батозька битва.
- 1654 р.** – Переяславська рада, укладення українсько-московського договору («Березневі статті»).
- 1656 р.** – укладення московсько-польського Віленського перемир'я.
- 1659 р.** – Конотопська битва.
- 1667 р.** – укладення Андрусівського перемир'я.
- 1669 р.** – укладення Корсунської угоди, визнання Гетьманщиною протекторату Османської імперії.
- 1681 р.** – укладення Бахчисарайського мирного договору.
- 1686 р.** – укладення «Вічного миру».
- 1708–1709 рр.** – повстання гетьмана І. Мазепи.
- 1709 р.** – зруйнування російськими військами Чортомлицької Січі. Полтавська битва.
- 1710 р.** – ухвалення Конституції Пилипа Орлика.
- 1713 р.** – ліквідація козацтва на Правобережній Україні.
- 1734 р.** – заснування Нової (Підпільненської) Січі.
- 1764 р.** – остаточно ліквідація гетьманства.
- 1768 р.** – Коліївщина.
- 1775 р.** – остаточно ліквідація царським урядом Запорозької Січі.

Поняття та терміни:

Великий згін - насильне переселення мешканців Правобережжя (Подніпров'я) на Лівобережну Україну організоване гетьманом Іваном Самойловичем у 1678–1679 роках.

Військо Запорозьке (Гетьманщина) - державне утворення, що виникло під час повстання Богдана Хмельницького в середині XVII століття на території Середнього Подніпров'я, Полісся, Брацлавщини і Запорожжя.

Греко-католицька церква - одна із двадцяти трьох Східних католицьких церков свого права, створена внаслідок Берестейської унії 1596 р.

Запорозька Січ - укріплений осередок нереєстрового Війська Запорозького Низового другої половини XVI — кінця XVIII століття, що був розташований за порогами Дніпра.

Золотий спокій – період соціально-економічної та політичної стабільності в Речі Посполитій між «Ординацією» та виступом Б. Хмельницького.

Клейноди - відзнака, атрибути і символи військової та цивільної влади й окремих військових і цивільних урядів в Україні у XV—XVIII століттях.

Козацьке бароко - назва мистецького стилю, що був поширений на українських землях Війська Запорозького у XVII–XVIII століття. Виник унаслідок поєднання місцевих архітектурних традицій та європейського бароко.

Козацькі літописи - історико-літературні твори 2-ї половини XVII — середини XVIII століття, присвячені козацьким війнам. До наших днів дійшли три найвизначніші козацькі літописи: Самовидця (про події 1648 - 1702 років, вірогідний автор - Роман Ракушка-Романовський), Грабянки (1710, про події від виникнення козацтва до 1709) та Самійла Величка (1720, про події в Україні 1648 - 1700 років).

Конституція - основний державний документ (закон), який визначає державний устрій, порядок і принципи функціонування представницьких, виконавчих та судових органів влади, виборчу систему, права й обов'язки держави, суспільства та громадян.

Малоросійська колегія - установа, що керувала українськими землями Російської імперії під час Глухівського періоду в історії Гетьманщини.

Малоросія – назва Гетьманщини в законодавчих актах і розпорядженнях царського уряду після 1654 р.

Національно-визвольна війна - назва історичного періоду 1648-1657 років під час повстання під проводом Богдана Хмельницького.

Панищина - відробіткова рента, одна з форм земельної ренти при феодальному способі виробництва. Характеризується прикріпленням до землі безпосереднього виробника, особистою залежністю селянина від поміщика.

Показання - соціальний процес переважно самовільного набуття козацьких прав представниками інших соціальних груп і верств українського соціуму.

Реєстрове козацтво - частина українського козацтва, прийнята на військову службу владою Речі Посполитої і записана в окремий список — реєстр.

Руїна - період історії України від смерті гетьмана Богдана Хмельницького (1657) до початку гетьманства Івана Мазепи (1687), що відзначився розпадом української державності, загальним занепадом та кровопролитними війнами на території України.

Старшина — військовий та адміністративний керівний орган Запорізької Січі, реєстрового козацтва, Гетьманщини, а також Слобідської України.

Українське козацтво - організована військова сила, яка повстала з метою оборони українських земель від татарських орд.

Фільварки - панський сільськогосподарський хутір, багатогалузеве господарство, орієнтоване на виробництво збіжжя на продаж.

Персоналії:

Апостол Данило (1654–1734) – миргородський полковник (1638 р.–1727 р.), гетьман Лівобережної України (1727–1734 рр.). У кінці 17 ст. брав участь у багатьох походах проти турецько-татарських загарбників. Під час Північної війни 1700–1721 рр. приєднався до старшини, яка з Іваном Мазепою перейшла на сторону шведського короля Карла XII. Але незабаром знову перейшов на російську сторону. Після відновлення гетьманства був обраний гетьманом Лівобережної України. Апостол немало зробив для впорядкування козацької адміністрації. Намагався переозброїти козацьке військо.

Балабан Гедеон (прибл. 1530–1607) – львівський єпископ (з 1565 р.). Спочатку був прихильником унії з Римом, а потім її гострим супротивником. Виступав проти

упровадження григоріанського календаря. Допоміг Львівському братству відновити друкарню І. Федорова (1585). Був засновником греко-слов'янської школи.

Барабаш Яків Федорович (?–1658) – кошовий отаман Запорізької Січі. За підтримки І. Донця, З. Довгаля, І. Безпалого, І. Іскри і ін. представників середньої козацької старшини виступав за приєднання України до Росії.

Богун Іван (?–1664) вінницький полковник, військовий діяч. Брав участь у всіх битвах Визвольної війни 1648–1654. Послідовно виступав за незалежну українську державу. В Берестецькій битві 1651, будучи наказним гетьманом, допоміг значній частині козаків вирватися з оточення. В 1654 відмовився присягати російському царю. В 1654–55 керував обороною Умані. У 1659 р. Після переходу І.Виговського на сторону Польщі підняв проти нього повстання.

Борецький Іов (Іван, Матвей) (?–1631) – український церковний, політичний і культурний діяч. Народився на Львівщині. Вчився у Львівській братській школі. Працював учителем, потім ректором Львівської братської школи. 1615 р. брав участь в організації Київської братської школи. З 1620 р. і до кінця життя – київський православний митрополит.

Брюховецький Іван (? – 1668), Полтавська обл. – кошовий отаман Запорізької Січі (1662), гетьман Лівобережної України (1663–68), обраний за підтримки рядового козацтва на Чорній раді 1663 р. Підписав Московські статті (1665), що обмежують українську автономію, за що дістав чин боярина. Під впливом обурення Андрусівським перемир'ям 1667 р. підняв повстання проти царя. Вів переговори з турецьким султаном про передачу України під протекторат Туреччини. Був убитий козаками.

Бут Павло Міхнович (?–1638) – гетьман нереєстрових козаків, керівник повстання 1637 р. проти Польщі. Незабаром після програної Кумейківської битви потрапив до рук коронного гетьмана М. Потоцького і був страчений.

Виговський Іван (?– 1664) – гетьман України (1657–1659). Походив зі знатної сім'ї. Отримав освіту в Київській колегії. Перебував на службі в польській армії. В битві при Жовтих Водах 1648. В. виступив на боці поляків, був поранений і потрапив у татарський полон. Його викупив Б.Хмельницький і з часом зробив генеральним писарем. Після смерті Б.Хмельницького В. був заступником З.Хмельницького (а фактично узурпував владу). На Корсунській раді 1657 був обраний гетьманом. Придушив повстання Барабаша 1657–1658. В. прагнув, орієнтуючись на Швецію і Польщу, добитися незалежності України від Росії. Гетманщина повинна була увійти до Речі Посполитої як Велике князівство Російське зі своєю адміністрацією і військом. У 1659 р. у Конотопській битві козацько військо на чолі з В. при підтримці союзників-татар розбило московське військо. 8.6.1659. Проти В. спалахнуло повстання на чолі з І.Богуном, І.Іскрою, І.Сірком. В. у 1659 р. утік до Польщі. Уряд Речі Посполитої надав В. титул сенатора, високі посади Київського воєводи і Панського старости. Але в березні 1664 за звинуваченням гетьмана П.Тетері в участі в козацькому повстанні за вироком польського польового суду В. був розстріляний.

Вишневецький Дмитро (Байда; ? – 1563) – князь, український магнат. У 1550-х рр. черкаський і канівський староста; для захисту від турецько-татарських набігів побудував на о. Хортиця замок. Цей замок став першою Запорізькою Січчю – майбутньою столицею запорізького козацтва. Брав участь у походах московських військ на Кримське ханство. 1563 р. боровся за трон Молдови. Був узятий в полон турками і страчений.

Гонта Іван (? – 1768) – один з керівників Коліївщини. Будучи сотником уманської надвірної міліції польського магната Потоцького, перейшов на сторону М. Залізняка. Після взяття Умані був обраний полковником уманським.

Гордієнко Кость (? – 1733) – кошовий отаман Запорізької Січі. Підтримував І. Мазепу. До 1728 р. очолював Олешківську Січ, сподвижник П. Орлика.

Гуня Дмитро (XVII ст.) – козацький гетьман у 1638 р. Після поразки повстання П.Павлюка під Кумейками (1637) вдалим маневром зберіг козацький загін від розгрому. Влітку, коли Я.Острянин з частиною козаків пішов на Слобожанщину, був обраний гетьманом, продовжив боротьбу проти польської шляхти. Очолював козаків у Жовнінській битві.

Довбуш Олекса Васильович (1700-1745) – лідер карпатських опришків (народних месників). Родом з Печеніжина (тепер Івано-Франківської обл.). Із загоном 40–50 осіб, спираючись на підтримку селян, діяв на Прикарпатті. Загін Д. протистояв урядовим військам. З ім'ям Д. пов'язано багато визначних пам'яток у Карпатах. Постать Д. відображена у народній творчості, надбаннях українських письменників.

Дорошенко Михайло (?–1628) – козацький полковник, гетьман реєстрових козаків у 1625 р. Брав участь у поході Петра Сагайдачного на Москву Уклав із польським командуванням Куруківську угоду (1625). За наказом уряду Речі Посполитої Д. здійснив похід на Запорізьку Січ, намагаючись захопити її. Напад був відбитий. Розділив реєстрове козацьке військо на 6 полків: Білоцерківський, Канівський, Київський, Корсунський, Переяславський і Черкаський. Намагався розширити козацький реєстр. Д. очолив козацький похід проти кримських татар. Загинув під Бахчисараєм.

Дорошенко Петро (1627 – 1698) – гетьман Правобережної України (1665-76). Походив із козацько-старшинського роду. Брав участь у визвольній війні 1648–1654. Після смерті Богдана Хмельницького Д. підтримував Івана Виговського, беручи участь у придушенні повстання Гармаша і Барабаша (1657 – 58). У 1659 Д. був позбавлений полковництва, але Юрій Хмельницький незабаром визнав його полковником Чигирини. В 1665 після знищення Василя Дрозденка став гетьманом Правобережної України, яку за Слободищенським трактатом (1660) було приєднано до Польщі. Д. звернувся до царського уряду, пропонуючи возз'єднати Правобережну Україну. Після відмови Москви 1669 Д. підписав угоду про перехід України під владу Туреччини. Під час російсько-турецької війни за звільнення Правобережжя від Туреччини 1676 р. Д. капітулює перед військом гетьмана Івана Самойловича і зрікається булави на його користь. На вимогу російського уряду переїхав до Москви. В 1679–1682 – воєвода у Вятці.

Залізняк Максим (XVIII ст.) – запорізький козак, один з керівників Коліївщини. Навесні 1768 р. зібрав у Холодному Яру загін, який захопив міста Жаботин, Смілу, Богуслав, Корсунь, Лебедин, Лисянку, Звенигородку, а згодом разом з надвірними козаками магната Потоцького на чолі з І.Гонтою повстанці оволоділи Уманню. Царський уряд, наляканий розмахом і антифеодальною спрямованістю повстання, надав військову допомогу Польщі для його розгрому 08.07.1768 р. з. був зрадницьки схоплений, покараний киями і засланий на довічну каторгу.

Калнишевський Петро Іванович (прибл. 1691 – 1803) – останній кошовий отаман Запорізької (Нової) Січі. Вперше вибраний кошовим отаманом в 1762 р., проте незабаром був усунений з посади. В 1765 р., всупереч волі Катерини II, обрано кошовим. Брав участь в російсько-турецькій війні. Був заарештований і ув'язнений у Соловецькому монастирі. Звільнений в 1801 році.

Катерина II Велика (ім'я при народженні: Софія Августа Фредеріка Ангальт-Цербст-Дорнбург, 1729-1796) - російська імператриця (1762–1796) дому Романових. Дружина імператора Петра III, мати імператора Павла I. Період правління Катерини II у російській та європейській історіографії став "золотою добою" російського абсолютизму. Її царювання отримало назву "просвіченого абсолютизму". Продовжила політику Петра I по знищенню козацької автономії. Остаточно ліквідувала гетьманство (1764 р.) і знищила Запорізьку Січ (1775 р.).

Конашевич-Сагайдачний Петро Кононович (?–1622) – гетьман реєстрового козацтва. В 1601 р. прибув на Запорізьку Січ. На чолі з ним козаки здійснили кілька успішних походів проти турків і Кримського ханства (1607, 1608, 1614, 1615, 1616). Намагаючись закріпити положення козацтва, певний час проводив компромісну політику щодо уряду Речі Посполитої. 1620 р. вступив в Київське братство з усім козацьким військом, сприяв відновленню ієрархії української православної церкви. Захищаючи православну віру, козаки в той же час виступали захисниками своєї національної самостійності. К.-С. займався меценатством. Своє майно К.-С. заповідав Київському і Львівському братствам.

Лобода Григорій (? –1596) – запорізький гетьман у 90-х роках XVI ст. Належав до заможного реєстрового козацтва. Брав участь у походах проти Туреччини, в селянсько-

козацькому повстанні 1594–1596 рр., очолюваному С. Наливайком, проти шляхетського панування. В 1596 р. Л. вступив у таємні переговори з коронним гетьманом С.Жолкевським. Звинувативши Л. в зраді, повстанці убили його.

Мазепа Іван (1639 (1644) – 1709) Гетьман Лівобережної України (1687– 1708). Походив із сім'ї шляхтичів. Навчався в Києво-могилянській колегії і єзуїтській колегії в Полоцьку (за даними деяких джерел, у Варшаві). В юнацькі роки служив при дворі польського короля Яна Казимира. За кордоном (Німеччина, Італія, Франція, Нідерланди) вивчав артилерійську справу. 1663 повернувся до України, щоб допомогти хворому батькові. 1669 після зіткнення з польським магнатом перейшов на службу до гетьмана Петра Дорошенка. Був командиром гетьманської гвардії, генеральним осавулом. 1674 перейшов на сторону лівобережного гетьмана Івана Самойловича, був генеральним осавулом. Брав участь у Чигиринських походах 1677–1678. 1687 став гетьманом і уклав з Росією Коломацькі статті. Гетьман М. був найбільшим землевласником козацької України. У гетьмана було близько 0,5 млн. селян-кріпаків. Побудував чимало церков і монастирів. 28.3.1708 р. був укладений договір між Мазепою і Карлом XII – про зобов'язання шведського короля не укладати з Росією мирної угоди, поки не буде звільнено з-під рос. влади Україну і Запоріжжя. Але військові дії 1708–1709 на території України закінчилися поразкою союзників. Полтавська битва 1709 і капітуляція шведської армії вирішили долю України. Гетьман Мазепа з Карлом XII емігрували до Туреччини.

Многогрішний Дем'ян (17 – поч. 18 ст.) – гетьман Лівобережної України 1669–72. Походить із селянської сім'ї. Учасник визвольної війни 1648-1654. Чернігівський полковник 1663–1668. Виступав проти Андрусівського перемир'я 1667. Уклав із царським урядом Глухівські статті 1669 про політичне і правове положення Лівобережної України у складі Російської держави. Був прихильником сильної гетьманської влади. В 1672–1688 був засланий царським урядом до Іркутська за зв'язки з Петром Дорошенком і зловживання владою. Після звільнення служив в армії, а в 1696 постригся в ченці.

Могила Петро Симеонович (1596–1647) – церковний діяч, архімандрит Печерськ. лаври (1632–1647), митрополит Київський і Галицький. Виступав проти унії православної і католицької церков, але був одним з авторів проекту українсько-білоруського патріархату, об'єднаного з Римом, що не здійснився через опір з боку Польщі, Козацтва і Рима. Добився визнання польським урядом української православної церкви і передачі їй деяких монастирів і церков. У 1631 відкрив у Печерськ. лаврі школу, яку 1632 було з'єднано з Київською братською школою (Києво-могилянська колегія). В культурно-просвітницькій діяльності сполучав відданість ідеалам і традиціям православного Сходу з розумінням історичного і культурного надбання католицького Заходу. Підготував проект "Православного сповідання віри", працював над новим виданням Біблії і збірки "Життя святих".

Муравйов-Апостол Сергій Іванович (1876–1826) – один із керівників декабристського руху в Україні. В чині прапорщика почав службу в армії. Один із засновників "Союзу Порятунку" (1816), член "Союзу Благоденствування" (1818). У 1823 разом з М. Бестужевим-Рюміним очолював Васильківську управу Південного Товариства. Підтримував програму "Руської Правди", складену П. Пестелем, був прихильником повалення самодержавства шляхом військової революції і встановлення в Росії республіканського ладу. 29.1.1825 (10.1.1826) підполковник М.-А. очолив повстання Чернігівського полку в співавторстві з М. Бестужевим-Рюміним склав революційну прокламацію "Православний катехізіс". Після бою біля с. Ковалівка Васильківського повіту Київської губернії важко поранений М.-А. був заарештований. За вироком царського суду разом з іншими керівниками руху повішений 13(25).7.1826 в Петропавлівській фортеці.

Наливайко Северин (1560–1597) – керівник селянсько-козацького повстання 1594–1596 рр. в Україні і в Білорусії проти гніту польських, литовських, українських, білоруських феодалів. Родом з м. Гусятин (тепер Тернопільської обл.). Брав участь у походах проти татар і турків, якийсь час служив сотником надвірної міліції українського магната Острозького. Восени в 1594 р. очолив повстання козацької бідноти, селян і міщан

на Правобережній Україні. Об'єднавши повстанське військо із запорожцями, Н. у квітні 1596 р. під Білою Церквою розгромив польський загін князя Ружинського. Повстанці обрали Н. гетьманом. У червні 1596 р. Н. був виданий частиною козацької старшини С. Жолкевському. Після жорстоких тортур його було страчено у Варшаві 1597 р.

Орлик Пилип (1672–1742) – гетьман України в еміграції (1710–1724). Походить із знатної сім'ї. Закінчив Києво-Могилянську колегію. Володів багатьма мовами. В 1698 – генеральний писар Київської митрополії. З 1700 працював у Генеральній військовій канцелярії, з 1706 – генеральний писар і найближчий помічник Івана Мазепи. Після розгрому війська Карла XII і І.Мазепи в Полтавській битві 1709 О. був вимушений залишити Україну. Після смерті І.Мазепи в Бендерах обраний козацькою радою гетьманом України. Визнаний шведським королем і турецьким султаном. Керував політикою уряду в еміграції, маючи на меті звільнення України з-під влади російського царя. Намагався організувати власні збройні сили і підняти Запоріжжя на інтервенцію проти Росії. В 1711–1714 керував зброєю боротьбою проти Росії на Правобережній Україні. Цей похід, незважаючи на перші успіхи, закінчився невдало через зраду Туреччини і Криму. О. шукав підтримки в Швеції, Польщі, Англії і ін. Але через несприятливу для України міжнародну кон'юнктуру всі заходи О. не мали успіху Відомий як письменник і поет ("Щоденник" 1720–1732).

Острянин Яків (? –1641) – один з керівників селянсько-козацького повстання 1638 р. У 1633 р. був полковником реєстрових козаків. Брав участь у війні з московським військом (1634) на Сіверщині. Після поразки П. Павлюка під Кумейками весною в 1638 р. обраний нереєстровими козаками гетьманом, підняв нове антипольське повстання. Зазнав поразки і відступив з частинами козаків на Слобідську Україну, де поселився біля Чугуєва. Загинув під час козацького безладдя.

Палій Семен Пилипович (справжнє прізвище – Гурко; ? – 1710) – білоцерківський (Фастів) полковник. За наказом польського короля відроджував козацтво на Правобережній Україні у кін 17 – поч. 18 ст. Керівник повстання проти польських загарбників на Правобережній Україні в 1702–1704 рр. Брав участь у Полтавській битві 1709 р. на боці військ Петра I.

Петро I (Петро́ Олексі́йович Рома́нов; 1672-1725)— останній цар Великої, Малої і Білої Русі (1682–1725 роки), з 1721 — перший імператор Всеросійський. Відколи до Московської держави долучили численні землі (фактично на початку його правління його владі корилися тільки землі Московії, землі козацьких військ — Запорізького, Донського, Яїцького, Уральського та інших йому не корилися) та перемоги у Північній війні заснував Російську імперію. Провів у державі численні реформи. Зробив чимало для знищення автономії України. За його правління вперше було заборонено обирати козацького гетьмана (1722).

Полуботок Павло (прибл. 1660 –1723) – чернігівський полковник 1706-22, наказний гетьман Лівобережної України 1722–1723. П. очолив старшинську верхівку, яка добивалася відновлення гетьманства і ліквідації Малоросійської колегії. За це П. був ув'язнений до Петропавлівської фортеці, де і помер.

Прокопович Феофан (світські імена: Єлеазар, Єлисей; 1681–1736) – учений, письменник, громадський і церковний діяч. 1698 р. закінчив Києво-могилянську колегію. Навчався у польських школах і Римському колегіумі. В 1710–1716 рр. – ректор Києво-Могилянської академії, професор поетики, риторики, філософії. З 1716 р. за викликом Петра I виїхав до Петербургу, виступив реформатором російського і українського вірша.

Пушкар Мартин (Пушкаренко; ? –1658) – полабський полковник (1648–1658). До 1648 р. запорізький козак. На початку національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648–1657 приєднався до української армії, брав участь у багатьох битвах. Належав до тієї частини козацької старшини, яка, виходячи з особистих інтересів, виступала за військово-політичний союз із Московською державою. Після смерті Б.Хмельницького вороже поставився до державницької політики гетьмана І.Виговського. В кін. 1657 спільно з кошовим Я.Барабашем очолив зброєний виступ проти

гетьманської влади. В червні 1658 бунтівників було розгромлено урядовими військами в бою під Полтавою, в якому загинув і сам Пушкар.

Розумовський Кирило (1728– 1803) – останній гетьман Лівобережної України (1750– 1764), генерал-фельдмаршал, граф. Обраний гетьманом на Глухівській раді. В 1746–1798 – президент Петербурзької АН. При ньому було відновлено автономію Гетьманщини і поширені права гетьмана на Київ і Запоріжжя. Намагався перебудувати Гетьманщину на зразок держави європейського типу в дусі освіченого абсолютизму, гетьманську спадкову монархію з конституційними формами правління. Провів судову реформу в Україні (1760–63). З примусу Катерини II, яка обмежувала економічні і політичні права України, в 1764 р. зрікся булави. Провівши декілька років за кордоном, з середини 70-х рр. поселився в Батурині.

Самойлович Іван (?– 1690)– гетьман Лівобережної України (1672–1687), чернігівський полковник (1668–69), генеральний суддя (1669–1672). В 1674 на раді в Переяславі був проголошений гетьманом Правобережжя, але фактично став ним в 1676 після зречення Петра Дорошенка. Очолив козацькі полки у війні з Туреччиною і Кримським ханством (1677–1678). Був прихильником сильної гетьманської влади монархічного типу. Старшинська опозиція, користуючись невдачею у Кримському поході 1687 р., звинуватила С. в таємних відносинах з кримським ханом і за рішенням Коломацької ради позбавила його гетьманства. Російський суд заслав С. до Сибіру за зловживання владою.

Сірко Іван Дмитрович (між 1605 і 1610 – 1680) – кошовий отаман Запорізької Січі. Учасник визвольної війни 1648–1667 рр. Підтримував П.Дорошенка. Брав участь у боротьбі проти турецько-татарської агресії в другій половині XVII ст. Очолив чотири походи проти Кримського ханства і турецьких фортець Очаків і Ісламкермен, брав участь в Чигиринських походах 1677 і 1678 рр.

Скоропадський Іван (1646-1722) – гетьман Лівобережної України (1708–1722). Батуринський сотник, генеральний осавул, стародубський полковник (1706–1708). Відомий як великий землевласник. Обраний гетьманом на старшин. раді в м. Глухові. В Полтавській битві 1709 очолив лівобережне козацьке військо. Всіляко обороняв права української держави. 16.5.1722 р. царським маніфестом було створено Малоросійську колегію, якій підкорялися адміністративні і судові органи Лівобережної України.

Сомко Яким Семенович (? – 1663) – наказний гетьман Лівобережної України (1660–1663). У 1662 р. старшинська рада в Козельці вибрала Сомка гетьманом всієї України. Здійснював політику відповідно пунктів "Березневої статті" 1654 р., тому царський уряд підтримав на Чорній Раді в Ніжині (1663) не Сомка, а Брюховецького. Потрапивши до рук новообраного гетьмана, Сомко і його прихильники були страчені.

Сулима Іван Михайлович (?–1635) – гетьман нересетрових запорізьких козаків. Брав участь у козацьких походах проти турків і кримських татар. У 1635 р. очолив повстання козаків, захопив і зруйнував фортецю Кодак. Зраджений ресетровими козаками, С. був переданий польській владі і разом з іншими керівниками повстання страчений.

Тетеря Павло (? – прибіл. 1670) – гетьман Правобереж, України (1663–65). З 1653 р. – переяславський полковник. 1654 р. у складі українського посольства, підписав у Москві "Березневі етапи". Після смерті Богдана Хмельницького підтримував Івана Виговського, потім Юрія Хмельницького. Брав участь у підписанні Галицького договору (1658), Слободищинського трактату (1660). Після відмови Ю.Хмельницького від гетьманства (1663) Т. оголосив себе гетьманом Правобережної України. В 1665 військо повстанців під проводом Василя Дрозденка під Брацлавом розбило Т. Він був вимушений зректися гетьманських клейнодів, виїхав до Польщі, де прийняв католицизм. Не отримавши підтримки польського уряду, Т. перейшов на сторону Туреччини, виїхав до Молдови, а звідти – в Адріанополь.

Ханенко Михайло (прибіл. 1620–1680) – гетьман Правобережної України (1669–1674). Брав участь у національно-визвольній війні під проводом Б.Хмельницького (1648–1657). З 1656 – полковник Уманського полку. Належав до тієї частини козацької старшини, яка виступала проти складених гетьманом Ю.Хмельницьким Переяславських

статей (1659). Підтримував П. Суховія в його боротьбі проти гетьмана П. Дорошенка. У вересні 1670 р. разом із запорожцями, уклавши з польськими представниками договір в Острозі, перейшов під протекторат Польщі. На Переяславській раді 19.3.1674 р. зрікся влади і присягнув на вірність Москві. Отримав від московського царя маєток в Лівобережній Україні.

Хмельницький Богдан (Зиновій; прибіл. 1595-1657) – гетьман Війська Запорізького з 1648 р., державний діяч, полководець, засновник козацько-гетьманської держави. Походить із сім'ї дрібного шляхтича. Освіту отримав у єзуїтській колегії в Львові. Вільно володів латинською, польською, турецькою і татарською мовами. Служив у війську реєстрових козаків, брав участь у походах проти турків. В 1637 був військовим писарем; 1638–1646 – сотником. В кінці 1647 р., переслідуваний польським урядом, з невеликим загоном козаків утік на Запорізьку Січ, де був обраний гетьманом. Х. почав підготовку до повстання проти польського панування в Україні. Починаючи війну з Польщею, Х. заручився союзом з Туреччиною і Кримом, які надали йому політичну і військову допомогу. Під керівництвом Х. армія отримала перемоги під Жовтими водами (1648), Корсунській битві (1648), Пілявецькій битві (1648), Зборівській битві (1649), битві під Батогом (1652), Триумфальній в'їзд Х. до Києва і зустріч його як "світлого владоможця і князя Русі" свідчили про початок нової козацько-гетьманської держави. Х. створив українське військо, яке було першокласною збройною силою в тодішній Європі і основою, на якій будувалася нова українська держава. Х. був видатним дипломатом. Найбільшим досягненням Х. було формування козацько-гетьманської держави – Війська Запорізького (1648-1782).

Хмельницький Юрій (прибіл. 1641-1685) – гетьман України (1659–1663, 1677–1681), молодший син Богдана Хмельницького. Був обраний гетьманом після смерті батька, але під тиском Івана Виговського відмовився від гетьманства на його користь і поїхав навчатися до Київської колегії. Після втечі Виговського до Польщі 1659 р. козацька рада в Переяславі знову обрала Х. гетьманом. Російський уряд примусив Х. укласти Переяславські статті (1659), які обмежили суверенні права України, давали право Росії призначати своїх воєвод і розміщувати свої застави, окрім Києва, ще в 5 містах України. Після розгрому російського війська під Чудновом Х. уклав з Річчю Посполитою Слободищенський трактат (1660), згідно з яким передав Лівобережну Україну під владу Польщі. Але частина лівобережних полків виступила проти зв'язків із Польщею. 1663 Х. відмовився від гетьманства і постригся в ченці під ім'ям Гедеона. З 1677 по 1681 призначений Османською імперією "Сарматським князем Малоросійської України". Страчений турецькою владою.

Шаула Матвій (? –1596) – запорізький гетьман, один із керівників повстання Наливайка 1594–1596 рр. На чолі загону брав участь у поході на Правобережну Україну. В 1596 р. обраний повстанцями гетьманом. Під час Солоницького бою 1596 р. важко поранений Ш. був виданий зрадниками польському уряду і незабаром страчений у Варшаві.

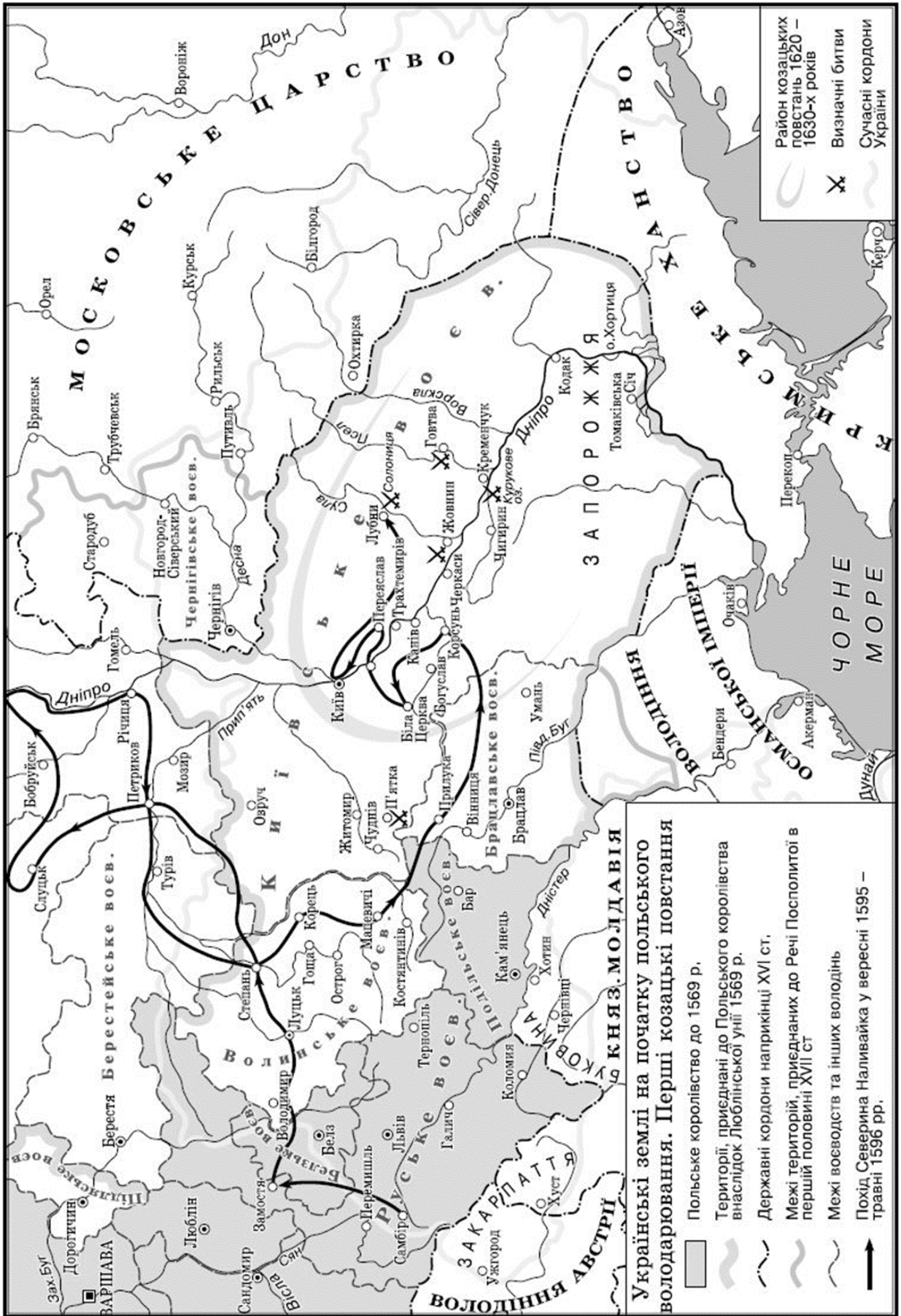
Питання до самостійної підготовки.

1. Назвіть причини виникнення козацтва.
2. Де і коли виникла перша Запорозька Січ?
3. Охарактеризуйте адміністративний устрій Запорозької Січі. Охарактеризуйте Січ як козацьку республіку.
4. З якою метою і коли польський уряд вперше створив козацький реєстр?
5. Охарактеризуйте козацько-селянські повстання кінця XVI - початку XVII ст. У чому полягало їх історичне значення.
6. Назвіть причини, мету, завдання Української національної революції. Визначте її періоди.
7. Назвіть основні битви козаків проти поляків у ході війни. Яким був їх результат?
8. Яке значення мав Зборівський договір? Які були його умови?
9. Назвіть умови Білоцерківського миру? Яким було його значення?

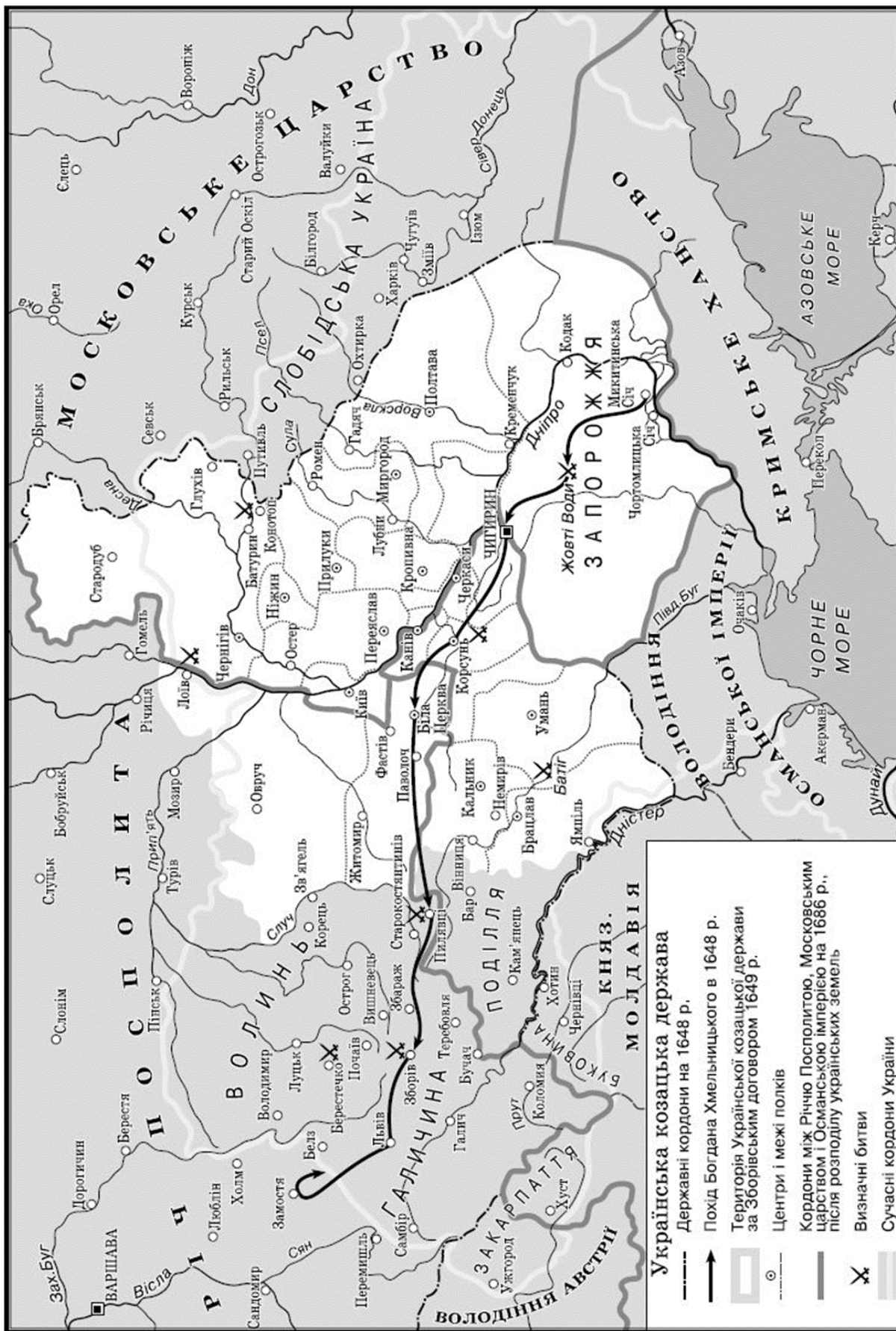
10. Україно-Московська державна угода 1654 р.: етапи укладання, основний зміст, суть, значення.
11. Якою була українська держава, витворена в перші роки революції середини XVII ст.? Які вживались терміни в офіційних документах щодо назви Української держави?
12. У чому полягає значення Української національної революції? Порівняйте її з іншими тогочасними європейськими революціями.
13. Які сили, на ваш погляд, спричинили Руїну?
14. Гадяцький договір 1658 р., його зміст та значення.
15. У чому суть і значення Конституції Пилипа Орлика?
16. Соціально-політичний розвиток Правобережної України другої половини XVII-XVIII ст.
17. Чому царський уряд утискав Запорожжя, постійно урізав його права і нарешті остаточно зруйнував Січ у 1775р.?
18. Якою була доля запорозьких козаків після зруйнування Запорозької Січі?
19. Суспільно-політичні умови культурного життя на теренах України початку XVI – середини XVII ст.
20. Культура України другої половини XVII – XVIII ст.

Перші козацькі повстання⁶

⁶ Укрїнські землі на початку польського володарювання. Перші козацькі повстання // Історія України: комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – К. : Літера ЛТД, 2014. – С. 53.

Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького у середині XVII ст.⁷

⁷ Українська козацька держава // Історія України: комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – К. : Літера ЛТД, 2014. – С.74.

Українські землі наприкінці XVII - у першій половині XVIII ст.⁸

⁸ Історія України: комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. - К. : Літера ЛТД, 2014. – С.103

Тема 5. Україна імперської доби (кінець XVIII – початок XX ст.). Українська культура XIX – початку XX ст. як складова європейського культуротворчого простору.

1. Українські землі наприкінці XVIII ст.

- 1.1 Ліквідація залишків козацької держави. Запровадження загально-імперського устрою.
- 1.2 Українські землі після поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.)
- 1.3 Початок українського національного відродження.

2. Українські землі у складі Російської імперії на початку XIX – початку XX ст.

- 2.1 Особливості національно-культурного відродження у Наддніпрянській Україні.
- 2.2 Суспільно-політичні рухи: масонські ложи, декабристи, Кирило-Мефодіївське товариство, громади, братство тарасівців, народники.
- 2.3 Реформи 60–70-х рр. XIX ст. і процеси модернізації в Наддніпрянській Україні.
- 2.4 Події революції 1905–1907 рр. в Україні. Українці у I та II Державних Думах.
- 2.5 Земельна реформа П. Столипіна та її вплив на Україну.

3. Українські землі у складі Австро-Угорської імперії на початку XIX – початку XX ст.

- 3.1 Особливості національного-культурного відродження у Західній Україні.
- 3.2 Суспільно-політичне життя у Західній Україні. Політизація національного руху та утворення перших політичних партій.
- 3.3 Соціально-економічний розвиток західноукраїнських земель.
- 3.4 Західноукраїнські землі в європейській революції 1848–1849 рр. Скасування кріпосного права в Західній Україні.

Факти:

Приєднання південної і Правобережної України до Російської імперії. Входження Галичини і Буковини до складу Австрійської імперії. Український національно-визвольний рух проти польського гніту на Правобережній Україні у XVIII ст. Гайдамаччина. Опришківський рух.

Соціально-економічний розвиток України в першій половині XIX ст. Суспільно-політичні рухи в першій половині XIX ст. Західноукраїнські землі під владою Австрії (наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.)

Селянська реформа 1861 р. і її соціально-економічні наслідки. Реформи 60-70-х років XIX ст. Соціальні та національно-культурні рухи в другій половині XIX ст. Національне відродження в другій половині XIX ст. на західноукраїнських землях.

Кінець XVIII – початок XX ст. – доба національно-культурного відродження України. Український романтизм. Кирило-Мефодіївське братство, його культурно-освітнє значення. Україноцентризм творчості М. Костомарова, П. Куліша. Виступ Т. Шевченка проти національного та соціального поневолення рідного народу. Київська громада: В. Антонович, М. Драгоманов, М. Лисенко, Т. Рильський у культуротворчих процесах. Пожвавлення культурних зв'язків між Галичиною та Наддніпрянською Україною (діяльність визначних діячів українознавства). Вплив європейської культури на літературу, архітектуру та образотворче мистецтво краю.

Таблиці та структурно-логічні схеми

Адміністративно-територіальний поділ Наддніпрянської України

<i>Регіони</i>	<i>Генерал-губернаторство</i>	<i>Губернії</i>
Південно-Західний край (Правобережжя)	Київське	Київська, Волинська, Подільська
Малоросія (Лівобережжя), Слобожанщина	Малоросійське	Чернігівська, Полтавська, Слобідсько-Українська (з 1835 р. — Харківська)

Новоросія (Південь)	Новоросійсько-Весарабське	Катеринославська, Таврійська, Миколаївська (з 1805 р. — Херсонська)
---------------------	---------------------------	---

Адміністративно-територіальний поділ західноукраїнських земель

<i>Адміністративно-територіальна одиниця</i>	<i>Українська територія</i>	<i>Поділ території</i>
Коронний край «Королівство Галичини і Лодомерії»	Східна Галичина	Поділ на жупи
	Північна Буковина	Окремий округ
Угорське королівство	Закарпаття	Поділ на комітети (намісництва)

Початковий етап Українського Національного відродження

<i>Наддніпрянина</i>	
<i>Осередки</i>	Харківський університет (1805), Ніжинський, Рішельєвський, Кременецький ліцеї (1820-ті роки), Київський університет Святого Володимира (1834).
<i>Вплив</i>	ідеї Французької революції (через наполеонівські війни, масонські ложі та ідеї європейського романтизму)
<i>Історія</i>	Д. Бантиш-Каменський «Історія Малої Росії» (1822, 1830, 1843); М. Маркевич «Історія Малоросії» (1842–1843); О. Бодяньський «Історії Русів», «Літопису Самовидця» (1846); М. Костомаров «Про причини унії в Західній Росії» (1841); М. Костомаров, Т. Шевченко «Тимчасова комісія для розгляду давніх актів» («Київська археографічна комісія») (1843).
<i>Мовознавство та література</i>	І. Котляревський «Енеїда» (перша частина – 1798, повна версія – 1842); п'єси «Наталка Полтавка» (1819/1838), «Москальчарівник» (1819/1841); О. Павловський, «Грамматика малоросійського нареччя» (1818); Г. Квітка-Основ'яненко, «Малоросійські оповідання» (1834); Є. Гребінка, альманах «Ластівка» (1834); Поетичний гурток «Харківські романтики» (А. Метлинський-Могила, Л. Боровиковський, О. Корсун); Т. Шевченко, «Кобзар» (перші видання – 1840, 1844).
<i>Фольклор та етнографія</i>	М. Цертелєв, збірка українських народних пісень (1819); М. Максимович, збірки українських народних пісень (1827, 1834, 1849); І. Срезневський, «Український альманах» (1831), альманах «Запорізька старовина» (1833–1838); П. Лукашевич, збірка українських народних пісень з Наддніпрянини та Галичини (1836); «Товариство історії та старожитностей російських» в Одесі (1839).
<i>Надністріянина</i>	
<i>Осередки</i>	Львівська духовна семінарія (1784), Львівський університет (1784), Товариство греко-католицьких священників у Перемишлі (1816), Національний інститут імені Оссолінських (Оссолінеум) у Львові (1817).
<i>Вплив</i>	ідеї Французької революції, реформи освіченого абсолютизму, європейський романтизм, діяльність польських революційних товариств
<i>Історія</i>	Д. Зубрицький, «Хроніка міста Львова» (1844), «Критико-історична повість временних літ Червоної або Галицької Русі» (1845), «Кордони між руським і польським народом в Галичині» (1848);

	Я. Головацький, «Становище русинів в Галичині» (видано під псевдонімом «Гаврило Русин», Лейпциг, 1846); Публікація «Хроніки» Б. Зіморовича (1835).
Мовознавство та література	І. Могильницький, «Буквар словено-руський», «Правила школьнії», «Грамматика языка словеноруського», «Відомість о руськім язиці» (1829, 1838); М. Лучкай-Поп, «Грамматика слов'яно-руська» (1830); М. Шашкевич, «Азбука і абецадло» (1836), «Читанка для діточок» (написана 1836, видана 1850).
Фольклор та етнографія	«Руська трійця» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький) (1833–1837), етнографічні експедиції по Галичині та Закарпатті (1834), збірка «Зоря» (1834, заборонена 1835), альманах «Русалка Дністровая» (Буда, 1836, заборонена 1837); Й. Лозинський, «Руське весіле» (1835); І. Вагилевич, перший переклад «Слова о полку Ігоревім» українською мовою (1836).

Українська культура другої половини XIX – початку XX с.

Галузь	Характеристика, представники
Література	М. Вовчок (Марія Вілінська); П. Куліш; І. Нечуй-Левицький; П. Мирний (Рудченко); М. Коцюбинський; І. Франко; Л. Українка (Лариса Косач); Ю. Федькович; О. Кобилянська; В. Стефаник
Мовознавство	«Українська грамматика» А. Кримського (1905–1908); «Словарь української мови» Б. Грінченка (1907–1909)
Історія	«Історія України-Руси» М. Грушевського (1895–1933); «Історія України-Руси» М. Аркаса (1908); В. Антонович, О. Єфименко, Д. Багалій
Живопис	М. Ярошенко («Студент», «Всюдижиття»); А. Куїнджі («Ніч на Дніпрі»); М. Самокиш («Бій Максима Кривоноса з Яремою Вишневецьким»); М. Пимоненко («Побачення», «Біля криниці»); О. Мурашко («Похорони кошового», «Дівчина в червоному капелюшку»); І. Труш («Соняшники», «Трембітарі», «Портрет Івана Франка»)
Архітектура	Київський Володимирський собор (О. Беретті, В. Ніколаєв, 1862–1882); Оперний театр в Одесі (Ф. Фельнер, Г. Гельмер, 1884–1887); Оперний театр у Львові (З. Горголевський, 1897–1900); Оперний театр у Києві (В. Шрьотер, 1896–1901); будинок з химерами в Києві (В. Городецький, 1901–1902)
Скульптура	пам'ятник Володимирі Великому в Києві (В. Демут-Малиновський, 1853); пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві (М. Микешин, 1888); пам'ятник Івану Котляревському в Полтаві (Л. Позен, 1903)
Театр	М. Старицький; І. Карпенко-Карий; М. Заньковецька (Адасовська). Заснування М. Кропивницьким першого українського професійного театру (1882, Єлисаветград, нині – Кіровоград) та М. Садовським – першого стаціонарного українського театру (1907, Київ)
Музика	С. Гулак-Артемівський (опера «Запорожець за Дунаєм», 1862); П. Сокальський (опери «Мазепа», «Майська ніч», «Богдан Хмельницький»); М. Лисенко (опери «Різдвяна ніч», «Утоплена», «Тарас Бульба», «Наталка-Полтавка», «Енеїда»); М. Вербицький (музика до вірша П. Чубинського «Ще не вмерла України», 1863). Оперна співачка Соломія Крушельницька
Природознавство	І. Пулюй (винахідник «ікс-променів»); С. Рудницький (засновник

географічного українознавства); М. Гамалія, І. Мечников (перший лауреат Нобелівської премії з України (засновники першої в Російській імперії (другої в світі) бактеріологічної станції); В. Вернадський (автор вчення про ноосферу)
--

Хронологія:

- 1780–1782 рр.** – ліквідація особистої залежності селян в Австрійській імперії;
1783 р. – царський указ про закріпачення селян Лівобережної та Слобідської України;
1798 р. – видання в Петербурзі трьох частин «Енеїди» І. Котляревського. Початок нової української літератури;
1805 р. – відкриття університету в Харкові;
1806–1812, 1828–1829 рр. – російсько-турецькі війни;
1829 р. – ліквідація Задунайської Січі;
1812 р. – російсько-французька війна;
1816 рр. – створення освітнього товариства галицьких греко-католицьких священиків;
1825 р. грудень – 1826 р. січень – повстання Чернігівського полку;
1830–1831 рр. – польське визвольне повстання;
1833–1837 рр. – діяльність «Руської трійці»;
1834 р. – відкриття університету в Києві;
1839 р. – ліквідація царською владою греко-католицької церкви на Правобережжі;
1840 р. – перше видання «Кобзаря» Т. Шевченка;
1846–1847 рр. – діяльність Кирило-Мефодіївського братства;
1848 р. – скасування панщини в Галичині; видання першої україномовної газети «Зоря Галицька»;
1861 р. 19 лютого – царський маніфест про скасування кріпосного права в Російській імперії;
1863 р. – Валуєвський циркуляр;
1863–1864 рр. – польське національно-визвольне повстання;
1865 р. – завершення будівництва першої залізниці Одеса–Балта;
1868 р. – створення у Львові товариства «Просвіта»;
1873 р. – створення у Львові Літературного товариства ім. Т. Шевченка (від 1892 р. – Наукове товариство ім. Т. Шевченка);
1876 р. – Емський указ;
1877 р. – «Чигиринська змова»;
1890 р. – створення Русько-української радикальної партії (РУРП);
1899 р. – створення Української Національно-демократичної партії (УНДП);
1900 р. – створення Революційної української партії (РУП), першої політичної партії Наддніпрянської України;
1900 р. – обрання А. Шептицького митрополитом Української греко-католицької церкви (УГКЦ);
1902 р. – селянський страйк в Галичині;
1907 р. – впровадження в Австро-Угорській імперії загального виборчого права для чоловіків;
1908 р. – створення Товариства українських поступовців (ТУП);
1911–1913 рр. – «справа Бейліса»;
1913 р. – утворення Холмської губернії;

Поняття та терміни:

Братство тарасівців - українська таємна організація. Створена влітку 1891 р. (за іншими даними 1892 р.) на могилі Т. Шевченка у Каневі. Засновниками були українські студенти І. Липа, В. Боровик, М. Базькевич, М. Байздренко. Основні ідейні засади організації були викладені у «Декларації віри молодих українців» (опублікована в квітні 1893 у львівській газеті «Правда»). Головне завдання - боротьба за національне визволення українського народу, досягнення повної автономії усіх поневолених народів

Російської імперії. Тарасівці розгорнули широку діяльність з пропаганди своїх ідей серед молоді, селянства і робітництва. Під впливом їхніх ідей було засновано Загальну українську безпартійну демократичну організацію (1897) і Революційну українську партію (1900).

Валуєвський циркуляр - таємне розпорядження російського уряду від 20 липня 1863 р. про заборону друкування книг українською мовою. Автором був міністр внутрішніх справ Росії П. Валуєв, відомий своєю заявою, що «ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може». Циркуляр забороняв друкувати українською мовою шкільні підручники, науково-популярні та релігійні видання. Фактично припинилося друкування і художньої літератури. Наступним кроком російської влади, що посилював русифікацію, став Емський указ 1876 р.

Галицько-Буковинське генерал-губернаторство - тимчасова адміністративно-територіальна одиниця, створена царським урядом наприкінці 1914 р. на окупованих російськими військами землях Галичини та Буковини з центром у Чернівцях, існувала до середини 1917 р., поділялася на Львівську, Перемиську, Тернопільську і Чернівецьку губернії. Окупаційна влада проводила послідовну антиукраїнську політику, закривала всі українські заклади, запроваджувала росіянізацію. Відбувалися масові депортації української інтелігенції у глиб Росії. У серпні 1917 р. внаслідок відступу російських військ з Галичини і Буковини було ліквідоване.

Громади - організації української інтелігенції у другій половині XIX - на початку XX ст., які вели національно-культурну та громадсько-політичну діяльність. Існували таємно в Києві, Полтаві, Харкові, Одесі, Херсоні та ін. українських містах. Перша виникла наприкінці 50-х рр. XIX ст. у Петербурзі, до складу якої входили М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко та ін. Діяльність Громади в Україні продовжувалася до Лютневої революції 1917 р.

Громадівський рух - український рух 60-90-х рр. XIX ст., в основі якого була діяльність напівлегальних непартійних об'єднань, які називали громадами. Центром громадського руху в Україні став Київ, очолив його В. Антонович, мета - підвищити культурно-освітній рівень українського народу шляхом поширення шкіл і друкування книг. Громадівці започаткували видання української преси («Основа» у Петербурзі), збирали кошти на видання української літератури, створення підручників, організували недільні та щоденні школи для дорослих, поширювали літературні твори українських письменників тощо.

Емський указ (Емський акт) - розпорядження російського уряду, спрямоване на придушення української культури, підписане російським імператором Олександром II 18(30) травня 1876 р. у м. Емсі (Німеччина). Доповнював основні положення Валуєвського циркуляру 1863 р. Указ забороняв ввозити на територію Російської імперії з-за кордону українські книги, українською мовою видавати оригінальні твори та робити переклади з іноземних мов, тексти для нот, театр, вистави і публічні читання, не допускати викладання українською мовою у початкових школах, вилучити з бібліотек книги українською мовою. На підставі указу було закрито Південно-Західний відділ Російського географічного товариства у Києві, припинено видання «Київського телеграфа», ліквідовано Громади, звільнено ряд професорів-українців з Київського університету. Емський указ гальмував розвиток української культури та національно-визвольного руху, хоча повністю його припинити не міг.

Задунайська Січ - організація колишніх запорізьких козаків, що існувала у 1775-1828 рр. на території Османської імперії, в гирлі Дунаю. Після зруйнування останньої Запорізької Січі значна частина запорожців емігрувала на підвладну Туреччині територію, де у 1776 р. була заснована перша Задунайська Січ під назвою Усть-Дунайська (біля сучасного м. Вилкове Одеської обл. або с. Караорман). У 1785 р. козаки переселились у місцевість Сеймени (Силістрія), у 1813 р. - Катерлез, у 1815 р. - Верхній Дунавець (найбільш відома Дунавецька Січ). Козаки змушені були брати участь у військових операціях турецької армії. У травні 1828 р. під час російсько-турецької війни 1828-1829 рр. кошовий І. Гладкий з невеликою групою козаків захопивши військову

канцелярію та скарбницю, перейшов під Ізмаїлом на бік російських військ. Після закінчення війни російській уряд сформував з цих козаків Азовське козацьке військо. Через зраду Й. Гладкого турецький уряд жорстоко розправився із задунайцями, бл. двох тисяч козаків було ув'язнено, січові укріплення та церкву зруйновано і спалено.

Імперіалізм (від лат. «влада, панування») - політика чи практика поширення впливу чи контролю однієї держави на інші, слабші чи менш розвинуті.

Кирило-Мефодіївське братство (Кирило-Методіївське товариство) - українська таємна політична організація, що виникла в грудні 1845 - січні 1846 рр. у Києві. Ініціаторами створення були В. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш, О. Маркевич. У квітні 1846 р. до товариства вступив Т. Шевченко. Програмні положення організації були викладені у «Книзі буття українського народу» і «Статуті Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія». Вони ґрунтувалися на ідеях українського національного відродження і панславізму. Братство ставило своїм головним завданням побудову майбутнього суспільства на засадах християнської моралі, шляхом здійснення реформ; створення на принципах рівності та суверенності демократичної федерації слов'янських народів на чолі з Україною; знищення царизму і скасування кріпосного права; установа демократичних прав і свобод; зрівняння у правах всіх слов'янських народів. Братчики бачили різні шляхи проведення у життя своїх ідей. Вони поширювали прокламації, твори Т. Шевченка, наукові праці, дбали про розвиток народної освіти тощо. Товариство проіснувало 14 місяців. Його члени у березні 1847 р. були арештовані й покарані, найтяжче - Т. Шевченко.

Класицизм (від лат. «зразковий, взірцевий») - один з основних напрямів у розвитку європейської культури, звертання до античності, як до зразка, дотримання твердих норм і правил, глибокий виховний зміст творів (XVII - перша половина XX ст.). Своєрідно переосмислене класичне (давньогрецьке та давньоримське) мистецтво.

Коліївщина (від укр. «кіл, колоти, колій») - велике національно-визвольне повстання проти польського гніту на Правобережній Україні у 1768 р., найвищий етап гайдамацького руху. Навесні в урочищі Холодний Яр під Чигирином М. Залізняк зібрав загін повстанців. Рада повстанців обрала його гетьманом і князем смілянським, а І. Гонтю - полковником і князем уманським. У червні-липні 1768 р. діяло близько 30 загонів на чолі з гайдамацькими ватажками, повстання могло перекинутися на інші землі. У цих умовах російський і польський уряди вирішили спільними зусиллями придушити повстання. Російські війська по-зрадницькому захопили ватажків. Остаточо повстання придушено у квітні-травні 1769 р. Події Коліївщини відіграли значну роль у формуванні національної свідомості українського народу.

Лібералізм (від лат. «вільний») - політична й ідеологічна течія, яка обстоє свободу підприємництва, парламентський лад, демократичні права і свободи особи.

Малоросійство - комплекс провінціалізму серед частини українського громадянства, зумовлений тривалим перебуванням України у складі Російської імперії. Малоросійство знаходить свій вияв у байдужому, а то й негативному ставленні до українських національно-державних традицій та прагнень, а часто й активній підтримці російської культури та великодержавницької політики.

Модернізм (від фр. «новітній, сучасний») - основний напрям літератури та мистецтва XX ст., що характеризується розривом з ідейними та художніми принципами класичного мистецтва, з традицією реалізму.

Москвофіли (русофіли) - представники мовно-літературної та суспільно-політичної течії серед українського населення Галичини, Буковини та Закарпаття у середині XIX - 30-х рр. XX ст. Відстоювали національно-культурну, а згодом - державно-політичну єдність з російським народом і Російською імперією. Основною передумовою виникнення москвофільства була втрата українським народом власної державності, іноземне поневолення, роздробленість і відособленість окремих земель, денаціоналізація освіченої еліти та низький рівень національної самосвідомості народних мас. Першим пропагандистом «загальноросійських» ідей у Галичині був ідеолог панславізму

М. Погодін. На початку 80-х рр. XIX ст. було доведено, що москвофіли перетворилися на платних агентів російського царизму.

Народництво - ідеологія та громадсько-політичний рух, що охопив вихідців із дворянства і різночинців Російської імперії у 60-80-х рр. XIX ст. Представники цього напрямку виражали інтереси селянської демократії, поєднуючи радикально-буржуазно-демократичну і антифеодальну програму з ідеалами утопічного соціалізму. У Києві існували гурток «чайковців» (1872-1874), «Київська комуна» (1873-1874). У 1875-1876 рр. найбільшу активність виявив гурток «південних бунтарів» (Я. Стефанович, В. Дебогорій-Мокрієвич та ін.), який у 1877 р. намагався організувати повстання («Чигиринська змова»). Рух 1879 р. розколовся на «Народну волю» і «Чорний переділ». Головну увагу народовольці почали приділяти терору, а чорнопередільці частково приєдналися до них, а частково емігрували за кордон. У 80-х рр. народницький рух був розгромлений. Народники мали вплив на українську культуру другої половини XIX ст. Українські народники здійснили спробу організуватися у радикальній політичній площині, як «Братство тарасівців».

Народовці - суспільно-політична течія серед молоді західноукраїнської інтелігенції, що виникла в 60-х рр. XIX ст. в Галичині. Сформувалася на протигагу москвофільству. Народовці виникли під впливом діяльності «Руської трійці», Кирило-Мефодіївського братства, творчості Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова. Вони виходили з того, що українці - це окрема нація, яка проживала на території від Карпат до Кавказу, виступали за єдність всіх українських земель та розвиток єдиної української мови. До народовців належали переважно представники української інтелігенції, які хотіли пробудити національну свідомість української молоді. Вони створили «Просвіту» (1868), Літературне товариство ім. Т. Шевченка (1873), політичну організацію Народну раду (1885). Під впливом українців Галичини народовецький рух поширився на Буковині (Ю. Федькович, О. Попович) та Закарпатті (А. Волошин).

Націоналізм (від лат. «народ») - у широкому розумінні слова рух, ідеологія, який проголошує націю однією з найвищих цінностей, вважає, що нація повинна бути вільною і становити окреме політичне тіло (автономію або самостійну державу). В українському національному русі XX ст. утвердження націоналізму пов'язане з ідеологією та діяльністю М. Міхновського, Д. Донцова, ОУН.

Національне відродження (від лат. «народ, плем'я» і укр. «відродження») - процес пробудження і формування самосвідомості народу, який проявляється у розвитку його духовної культури, прагненні відтворити власне історичне минуле, захисті мови; фактично - процес становлення нації.

Нація (від лат. «народ, плем'я») - історична спільність людей, що складається в процесі формування певних характерних її ознак. Етносоціальна спільність зі сформованою усталеною самосвідомістю своєї самоідентичності (спільність історичної долі, психології й характеру, прихильність національним матеріальним і духовним цінностям, національній символіці, національно-екологічні почуття тощо), а також територіально-мовною та економічною єдністю.

Політичний страйк (від гр. «державні чи суспільні справи» і англ. «страйк») - одна з форм політичної боротьби, одночасна колективна відмова робітників і службовців від праці з пред'явленням урядові політичних вимог.

Промисловий переворот - перехід від мануфактурного до фабричного виробництва, від ручної праці до машинної, формування у суспільстві верств підприємців і найманих робітників. На українських землях Російської імперії відбувався у 30-80-х рр. XIX ст.

«Просвіта» - українське культурно-освітнє товариство, засноване у Львові групою народовців у 1868 р. Основним завданням товариства стало сприяння просвіті українського народу в культурному, національно-політичному та економічному напрямках. А

Просвітництво - ідеологія періоду епохи переходу суспільства від феодального до громадянського, становлення капіталістичних відносин. У світогляді просвітників

виділялися концепція освіченого абсолютизму, ідея цінності людини, критика церкви, патріотизм, осуд експлуатації людини людиною, утвердження самосвідомості особи. Українське просвітництво мало своїм ідейним підґрунтям як власні, так і запозичені ідеї французьких енциклопедистів. Його своєрідність полягала в тому, що тут не було середнього класу - носія таких ідей в Європі. До просвітників відносять В. Каразіна, П. Лодія, Г. Політику, В. Рубана та ін. Згодом, у першій половині XIX ст. ідеї просвітництва становили основний зміст суспільно-політичної діяльності романтиків.

Радикалізм (від лат. «корінний») - 1) обстоювання і вжиття крайніх, рішучих методів і дій у розв'язанні будь-яких питань, насамперед політичних, прагнення докорінних змін; 2) політична течія, прихильники якої силовими методами вимагали рішучого проведення демократичних реформ.

Реалізм (від лат. «суттєвий, дійсний») - творчий метод літератури та мистецтва, що полягає в правдивому історично конкретному й об'єктивному відображенні дійсності.

Романтизм (від лат. «римський») - художній метод та ідейно-художній напрям у літературі, мистецтві й гуманітарних науках європейських країн наприкінці XVIII - на початку XIX ст. У романтизмі поєднувалися ідеалізація минулого та заклики до оновлення суспільного життя, ствердження неповторності людської особистості, прагнення до свободи. Переносно - ідеалізація дійсності, мрійлива споглядальність.

«Руська трійця» - громадсько-культурне угруповання демократичного спрямування, що сформувалося серед української студентської молоді Львівського університету та вихованців греко-католицької духовної семінарії у 1830-х рр., очолювали М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький. Намагалася підняти освітній рівень і пробудити національну свідомість галичан, щоб прислужитися справі відродження національного життя українського народу та входження його в коло вільних і культурних націй Європи, перш за все, слов'янських. Художня творчість членів організації започаткувала нову, національну літературу на західноукраїнських землях. Національно-патріотичні мотиви знайшли своє відображення в альманахах «Руська трійця».

Соціал-демократія (від лат. «товариський, громадський, суспільний» і гр. «народовладдя») - політична течія в сучасному міжнародному робітничому русі, що виступає з позицій реформізму; загальна назва соціалістичних партій, що виникли в другій половині XIX ст.

Соціалізм (від лат. «суспільний») - ідеологія та практика, що ставить за мету досягнення суспільного устрою, який характеризується усупільненням усіх засобів виробництва, організацією виробництва і розподілом продуктів виробництва, декларуванням скасування класової структури суспільства, знищення експлуатації людини людиною й утвердження соціальної справедливості. Сучасна філософська й політична думка визнала утопічність багатьох положень соціалізму.

Українофіли (від «Україна» і гр. «любити») - прихильники проукраїнського напрямку в галицькій політиці, противники москвофілів. У широкому розумінні - віддані Україні люди.

Хлопоманство (від польського «селянин») - народницько-культурна течія української інтелігенції у Правобережній Україні в 1850-60-х рр., яка прагнула до зближення з народом. Ідеологом течії був В. Антонович. Хлопомани відкидали революційні методи боротьби і своєю єдиною метою проголошували просвіту народу, діяли чітко в межах закону. З 1859 р. вони були активними членами Київської громади, допомагали засновувати недільні школи, дописували до «Основи». Влітку організували мандрівки Україною відомі як «ходіння в народ». Членів руху несправедливо звинуватили в участі у польському повстанні 1863-1864 рр. Репресії змусили їх припинити діяльність, однак вони продовжували активну участь у роботі Київської громади, але вже без організаційного оформлення.

Персоналії:

Антонович Володимир (1834-1908) - видатний історик, археолог, етнограф, суспільно-політичний діяч. Належав до т. зв. хлопоманів, був одним з організаторів і

головою київської Громади. З 1878 р. - професор історії Київського університету, з 1881 р. - голова Історичного товариства Нестора-літописця при цьому навчальному закладі. Автор багатьох праць з історії України, зібрав і видав 8 томів «Архіву Південно-Західної Росії», де містяться цінні матеріали з історії України XVI-XVIII ст. Майже півстоліття Антонович стояв на чолі українського громадсько-політичного життя.

Бачинський Юліан (1870 - після 1934) - суспільно-політичний діяч, публіцист. Був членом Русько-української радикальної партії (РУРП), з 1899 р. - Українську соціал-демократичну партію (УСДП). У 1895 р. опублікував працю «Україна ingredienta» («Україна уярмлена»), де обґрунтував необхідність політичної самостійності України. Був членом парламенту Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). У 1920-х рр. приїхав в УСРР, де у 1934 р. був арештований і засланий, дальша доля невідома. Автор книги «Українська еміграція в Америці».

Березовський Максим (1745-1777) - видатний композитор. У 1771 р. був обраний академіком Болонської філармонічної академії, у цей період написав оперу «Де-мофонт». У 1774 р. повернувся у Петербург. Автор опери «Іфігенія», багатьох духовних концертів, у яких відчутні впливи українських народних пісень. Композитор відіграв важливу роль у становленні української класичної музики, хорового концерту.

Боберський Іван (1873-1947) - громадський діяч, один із засновників українського спортивного руху. Один з організаторів сокільсько-стрілецького руху, у 1910-1914 рр. - голова «Сокола-батька». На початку Першої світової війни увійшов до складу Бойової управи Українських Січових Стрільців, з 1915 р. - член Головної Української Ради (ГУР). За часів Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) був референтом пропаганди у державному секретаріаті військових справ. Автор підручників з фізичного виховання «Забави й ігри рухові» (1904-1905), «Копаний м'яч» (1906) та ін.

Бортнянський Дмитро (1751-1825) - видатний композитор і хоровий диригент. У 1779-1796 рр. - капельмейстер придворної капели, у 1796-1825 - управитель придворної співочої капели. Автор опер «Креонт» (1776), «Алкід» (1778), «Квінт Фабій» (1779), «Сокіл» (1786), «Син-суперник» (1787), балету, концертної симфонії, понад 100 творів хорової церковної музики, у яких значною мірою відобразилися мотиви української народної пісенності.

Вагилевич Іван (1811-1866) - громадський діяч, філолог, фольклорист, поет. Один із засновників «Руської трійці», співавтор «Русалки Дністрової». Автор поетичних творів «Мадей», «Жулин і Калина» (1837), перекладу «Слова о полку Ігоревім», збирач українських народних пісень. У 1848 р. перейшов на полонофільські позиції, зазнавши переслідувань відійшов від суспільно-політичного життя.

Гладкий Йосип (1789-1866) - військовий діяч, останній кошовий Задунайської Січі. Під час російсько-турецької війни 1828-1829 рр. на чолі козацького загону близько 500 осіб перейшов на бік російських військ. Після війни йому було присвоєно звання полковника і доручено сформувати Азовське козацьке військо, у 1852-1853 р. був наказним отаманом цього війська.

Головацький Яків (1814-1888) - громадський діяч, поет, етнограф, історик літератури. Належав до «Руської трійці», учасник видання «Русалки Дністрової» (1837). Під впливом М. Погодіна перейшов на москвофільські позиції, у 1867 р. виїхав до Російської імперії, працював у віденській археографічній комісії. Автор поезій, перекладів, наук, праць з історії, етнографії, літератури, найважливіша з них - «Народні пісні Галицької і Угорської Русі» (тт. 1-4, 1878).

Грінченко Борис (псевд. Василь Чайченко, Л. Яворенко, П. Вартовий, Б. Вільховий та ін.; 1863-1910) - видатний письменник, громадсько-політичний діяч, учений-мовознавець, педагог. У 1891 р. був одним із засновників «Братство тарасівців». Разом з дружиною письменницею М. Загірньою каталогізував колекцію української старовини В. Тарновського. З 1904 р. був одним із лідерів Української демократичної партії (УДП), згодом Української радикальної партії (УРП), Української демократично-радикальної партії (УРДП). Редагував «Словар української мови» (тт. 1-4, 1907-1909). У 1906-1909 рр. очолював київську «Просвіту», працював у газеті «Громадська думка», був редактором

журналу «Нова громада». Автор бл. 50 оповідань, повістей, збірки поезії, історичних драм. Перекладав твори класиків світової літератури. Грінченко боровся за навчання українських дітей рідною мовою, виступав за чистоту укр. літ. мови, створив ряд шкільних підручників.

Гулак Микола (1822-1899) - громадсько-політичний діяч, учений, педагог. Один із засновників Кирило-Мефодіївського братства, належав до радикального крила організації. Був ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці (1847-1850), перебував під наглядом поліції у Пермі (1850-1855). З 1859 р. був викладачем математики, природничих наук та історії у навчальних закладах Одеси, Керчі (нині АРК), Тифліса (тепер Тбілісі). Автор праць з історії, математики, філософії, права, перекладів з грузинської й азербайджанської літератур.

Гулак-Артемівський Петро (спр. Артемівський; 1790-1865) - письменник, педагог. Викладач Харківського університету з 1818 р., професор російської історії з 1825 р., ректор (1841-1849). Автор сатиричних байок («Пан та собака», 1818), балад, ліричних віршів.

Донцов Дмитро (1883-1973) - визначний публіцист, політичний діяч, літературний критик. У 1913 р. накреслив програму побудови Української незалежної держави у виступі на студентському з'їзді у Львові. В 1914-1918 рр. – голова і активний член Союзу Визволення України (СВУ).

Драгоманов Михайло (1841-1895) - визначний громадсько-політичний діяч, історик, публіцист, фольклорист, економіст, філософ. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1863), у 1873-1875 рр. працював у ньому доцентом кафедри античної історії. У 1870-1873 рр. перебував у закордонному відрядженні. Він був одним з найактивніших діячів київської Громади (згодом Стара Громада), яка після репресивного звільнення Драгоманова доручила йому організувати за кордоном видання незалежної української преси. Упродовж 1878-1882 рр. він видавав у Швейцарії збірку, згодом - часопис «Громада». Тоді ж очолив перший український гурток соціалістичного спрямування, через що були розірвані зв'язки з Громадою, незадоволеною його радикалізмом (1886). У 1889 р. став професором кафедри загальної історії Софійського університету. Автор наук, праць «Історичні пісні малоруського народу» (1874-1875, у співавторстві), «Малоруські народні перекази й оповідання» (1876), «Нові українські пісні про громадські справи, 1764-1880» (1881), «Війна з пам'яттю про Шевченка» (1882), «Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст.» (1883-1885), «Листи на Наддніпрянську Україну» (1893-1894) та ін.

Каразін Василь (1773-1842) - учений, винахідник, освітній і громадський діяч, публіцист. Ініціатор відкриття Харківського університету (1805) та Філотехнічного товариства (1811-1818) для поширення досягнень науки і техніки. У 1820-1821 рр. за критику суспільного ладу ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці. Автор ряду важливих відкриттів у галузі техніки, хімії, агрономії, селекції та ін., написав близько 60 наук, праць з історії, економіки, статистики, кліматології, метеорології, агрономії, селекції, хімії, різних галузей промисловості.

Карпенко-Карий Іван (спр. Тобілевич; 1845-1907, Берлін, похований на хуторі Надія, поблизу Миколаївки Кіровоградської обл.) - видатний драматург, актор, режисер, театральний діяч. Один з основоположників нового українського театру. Брат М. Садовського і П. Саксаганського. Разом з М. Кропивницьким у 1865 р. організували аматорський гурток у Єлизаветграді (нині Кіровоград). Виступав у трупах М. Старицького (1883-1884), М. Садовського (1888-1890), один з керівників трупи П. Саксаганського (1890-1907). Автор п'єс «Бурлака» (1883), «Бондарівна» (1884), «Сто тисяч» (1890), «Хазяїн» (1900), «Гандзя» (1902), «Суєта» (1903), «Житейське море» (1904) та ін. Ролі: Назар («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Пузир («Хазяїн»), Городничий («Ревізор» М. Гоголя) тощо. Автор критичних статей і рецензій в галузі сценічного мистецтва. У 1956 р. відкрито музей-заповідник - «Хутір Надія».

Квітка-Основ'яненко Григорій (спр. — Квітка; 1778-1843) - визначний письменник, культурний і громадський діяч. «Батько української прози». Активний діяч

громадського і культурного життя Харкова. Один із засновників Харківського професійного театру (з 1812 р. його директор), Інституту шляхетних дівчат (1812), губернської бібліотеки (1838). Писав українською і російською мовами. Автор повістей «Конотопська відьма» (1833), «Маруся» (1834), «Козир-дівка» (1836), «Сердешна Оксана» (1838), драматичних творів «Сватання на Гончарівці» (1835), «Шельменко-денщик» (1838), історичних, художніх, етнографічних нарисів та ін. Найкращі твори Квітка-Основ'яненка одними з перших представляли українську літературу європейським читачам.

Кобилиця Лук'ян (1812-1851) - суспільно-політичний діяч. У 1843-1844 рр. очолював повстання селян Буковини. Під час революції 1848-1849 рр. був обраний депутатом парламенту, де виступив за надання автономії Буковині, приєднання її до Галичини, вимагав скасування кріпацтва і передачу селянам землі без викупу. Знову очолив виступи селян, які тривали до літа 1849 р. Наступного року був заарештований, після катувань важко захворів, помер на засланні.

Костомаров Микола (літ. псевдонім Ієремія Галка; 1817-1885) - видатний історик, письменник, етнограф, суспільно-політичний діяч. Один з творців Кирило-Мефодіївського братства, автор його програмних документів. У 1847 р. був арештований і засланий у Саратов. У 1859-1862 рр. працював проф. Петербурзького університету. Вчена рада Київського університету присвоїла йому ступінь доктора російської історії (1864). Член-кореспондент Російської АН (1876). Автор історичних праць «Богдан Хмельницький» (1857), «Початок Русі» (1860), «Руїна» (1879-1880), «Мазепа» (1882), «Мазепинці» (1884), «Російська історія у життєписах її найважливіших діячів» (тт. 1-3, 1874-1876). Засновник народницького напрямку в українській історіографії. Написав також літературні твори «Сава Чалий» (1838), «Переяславська ніч» (1841), «Чернігівка» (1881) та ін.

Котляревський Іван (1769-1838) - видатний письменник, громадський діяч, перший класик нової української літератури. У 1796-1808 рр. перебував на військовій службі, брав участь у російсько-турецькій війні. У 1812 р. сформував козацький полк, отримав звання майора. Був директором полтавського театру (1818-1821), входив до складу масонської ложі «Любов до істини» (1818), сприяв викупу з кріпацтва М. Щепкіна. Літературні діяльність розпочав у 1794. Автор першого твору нової української літератури «Енеїди» (1798, перші три частини, 1842 - повне видання), а також п'єс «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» (обидві - 1819, надруковані - 1838 і 1841), які стали основою нової української драматургії.

Кочубинський Михайло (1864-1913) - видатний письменник і громадський діяч. Брав участь у гром. роботі, тому був арештований, з 1886 за ним було встановлено таємний поліцейський нагляд, який не припинявся протягом всього подальшого життя. На початку 90-х рр. ХІХ ст. став членом Братства тарасівців. У 1906-1908 рр. очолював у місті товариство «Просвіта». Один з найвизначніших представників імпресіонізму в українській літературі. Автор численних оповідань і повістей: «Ціпов'яз» (1893), «Хо» (1894), «Цвіт яблуні» (1902), «Сміх» (1906), «Persona grata» (1907), «Intermezzo» (1908), «Fata morgana» (1903-1910), «Тіні забутих предків» (1911), «На острові» (1913) та ін.

Кропивницький Марко (1840-1910) - визначний драматург, режисер, актор, композитор. Розпочав сценічну діяльність в аматорському театрі, на професійній сцені з 1871 р. У жовтні 1882 р. організував у Єлизаветграді (нині Кіровоград) власну трупу, якій судилося стати основою т. зв. театру корифеїв. Створив школу режисури й акторської майстерності, очолював драм. трупи. Автор понад 40 п'єс, зокрема «Дай серцю волю, заведе в неволю» (1863), «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» (1882), «Чмир» (1890), «Скрутна доба» (1906) та ін. Як актор створив низку сценічних образів, як композитор писав музику до вистав, автор вокальних дуетів, романсів тощо.

Куліш Пантелеймон (1819-1897) - видатний суспільно-політичний діяч, письменник, перекладач, літературний критик, історик, мовознавець, етнограф. Працював учителем. Один із засновників Кирило-Мефодіївського братства. Активний дописувач журналу «Основа» (1861-1862). Через переслідування влади у 1868-1871 рр. перебував в

еміграції, мешкав переважно у Галичині, з якою і надалі підтримував тісні зв'язки. Автор першого українського історичного роману «Чорна рада, хроніка».

Левицький Кость (1859-1941) - визначний громадсько-політичний і державний діяч, публіцист. У 1899 р. був співзасновником, а згодом головою Української національно-демократичної партії (УНДП). У 1907 р. обраний депутатом австрійського парламенту, у 1908 р. - галицького сейму. На початку Першої світової війни став головою Головної Української Ради (ГУР,) а з травня 1915 р. – Загальної Української Ради (ЗУР). 9 травня 1918 р. політик став головою уряду Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) – Державного Секретаріату (до початку 1919 р.).

Лисенко Микола (1842-1912) - видатний композитор, етнограф, диригент, піаніст, педагог, громадський діяч. У 1904 р. відкрив власну музично-драматичну школу (найкращі учні - К. Стеценко, Л. Ревуцький, О. Кошиць, М. Микиша та ін.). Активний член Київської Громади. Організовував щорічні шевченківські концерти. Разом з О. Кошицем у 1905 р. створив муз. товариство «Боян». У 1908-1912 рр. - голова ради правління «Українського клубу». В 1907 р. на деякий час був арештований. Залишив чималу етнографічну спадщину, створив класичні обробки народних пісень, написав понад 80 вокальних і фортепіанних творів, музику до творів Т. Шевченка «Б'ють пороги», «Гайдамаки» та ін. Є автором опер «Різдвяна ніч» (1874), «Тарас Бульба» (1880-1890), «Енеїда» (1910) та ін., дитячих опер «Коза-дереза» (1883), «Пан Коцький» (1891), «Зима і Весна» (1892), оперети «Чорноморці» (1872), які стали основою української національного оперного мистецтва.

Максимович Михайло (1804-1873) - визначний учений-природознавець, історик, мовознавець, фольклорист, етнограф і письменник. У 1834-1835 рр. був першим ректором Київського університету, згодом - декан філософського факультету. У 1845 р. вийшов у відставку за станом здоров'я. Максимович довів безпідставність твердження М. Погодіна про «великоруське» населення Києва часів княжої доби. Історичні праці ученого стосуються Київської Русі, козаччини, гайдамацького руху. Автор цінних праць з археології. Він поклав початок української фольклористиці виданням зб. «Малоросійські пісні» (1827), «Українські народні пісні» (1834), «Збірник українських пісень» (1849) «Дні та місяці українського селянина» (1856). Засновник і видавець альманахів «Денниця» (1830-1834), «Кієвлянин» (1840, 1841, 1850), «Українець» (1859, 1864), автор віршованого перекладу «Слова о полку Ігоревім» українською і російською мовами, ін. перекладів і публікацій.

Міхновський Микола (1873-1924) - видатний громадсько-політичний діяч, ідеолог державної незалежності України, основоположник і перший ідеолог українського націоналізму. У 1891 р. був серед організаторів Братства тарасівців. У 1900 р. на замовлення керівництва Революційної української партії (РУП) написав програму, видану в Львові під назвою «Самостійна Україна», у 1902 р. ініціатор створення Української народної партії (УНП), члени якої боролися за незалежність України. У березні 1917 р. першим висунув ідею створення національних збройних сил, для чого створив Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка. 1 травня 1917 р. при участі Міхновського утворено Перший український козацький полк ім. гетьмана Б. Хмельницького. Був одним із засновників Української Центральної Ради (УЦР) і Українського генерального військового комітету. Стояв в опозиції до гетьманського режиму, негативно ставився до політики Директорії УНР. З приходом до влади більшовиків перебував під наглядом ЧК, працював у системі народної освіти.

Могильницький Іван (1777-1831) - відомий культурний і церковний діяч, учений-філолог. Займав різні пости в управлінні Перемишльської греко-католицької єпархії. Спричинився до заснування великої кількості народних (парафіяльних) шкіл, підготував і видав для них ряд підручників. Був засновником і керівником першого в Галичині освітнього товариства священників (1816), ініціатором і першим ректором дяко-вчительського інституту в Перемишлі. Уклав першу в Галичині граматику книжної української мови - «Граматику язика словено-руського» (1823). Один з провісників національного відродження в Галичині, обстоював викладання у народних школах

Галичини українською мовою. Першим серед західноукраїнських діячів обґрунтував думку про самостійність української мови, вказав на необхідність розвитку української літератури народною мовою.

Нагірний Василь (1848-1921) - суспільно-політичний діяч, інженер, архітектор. Закінчив Федеральну політехнічну школу в Лозанні (1875, Швейцарія). Один з головних організаторів споживчого кооперативу «Народна торгівля» (1883, її довголітній директор), товариства «Дністер» (1892), фізкультурного товариства «Сокіл» (1894, його голова до 1900) та ін. організацій. Як архітектор побудував ряд церков, деякі - разом з сином, архітектором Євгеном Нагірним.

Остроградський Михайло (1801-1861(1862)) - визначний математик і педагог. Навчався у Харківському ун-ті (1816-1820), удосконалював свої знання у Франції (1822-1828). Був професором різних російських вишів, академік Петербурзької (1830), Паризької (1856), Римської і Туринської АН. Тривалий час приятелював з Т. Шевченком. Автор близько 40 наук, праць, переважно з математичного аналізу, аналітичної механіки, математичної фізики.

Павлик Михайло (псевд. М. Галицький, М. Іванів, Хмара, М. Коломийчук, Максим, Михайло, М. Покуцький, М. Ткаченко; 1853-1915) - громадсько-політичний діяч, публіцист і письменник. Під впливом М. Драгоманова перейшов на націоналістичні та соціалістичні позиції. Спільно з І. Франком видавав журнал «Громадський друг», альманахи «Дзвін» і «Молот», разом з М. Драгомановим і С. Подолинським у Женеві (Швейцарія) часопис «Громада» (1879-1882), редактор газет «Батьківщина» (1889), «Народ» (1890-1895), «Хлібороб» (1891-1895), «Громадський голос» (1898-1903). За свої політичні погляди був 5 разів ув'язнений, 30 разів суджений. Разом з І. Франком були засновниками УРП (РУРП, 1890). Дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), його перший бібліотекар (1897-1904). У 1914 р. був заступником голови ГУР. Автор повістей «Пропавший чоловік», «Вихора», численних оповідань, наук, праць та ін.

Рєпін Ілля (1844-1930) - видатний художник. Навчався у Петербурзькій Академії Мистецтв, був її професором і ректором. Член Товариства передвижників з 1878 р. На українську тему написав твори: «Українська селянка» (1880), «Вечорниці» (1881), «Портрет Т. Шевченка» (1888), «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» (1878-1891), «Чорноморська вольниця» (1908). Підтримував українських малярів і з захопленням писав про українське мистецтво.

Рильський Тадей (1841-1902) - громадський і культурний діяч. Батько Максима Рильського. Був членом гуртка «хлопоманів», згодом - Старої громади. У своєму маєтку створив школу й учителював. Автор статей у журналах «Основа», «Кієвская старина» на економічну, соціальну, етнографічну теми. Головна економічна праця - «Студії над основами розкладу багатства», опублікована у «Записках НТШ».

Сковорода Григорій (1722-1794) - видатний філософ, письменник, просвітитель, композитор. Навчався у Києво-Могилянській академії (1734-1753, з перервами), у 1745-1750 рр. перебував за кордоном. Працював домашнім учителем (1755-1759), викладав поетику, риторику і грецьку мову в Харківському колегіумі (1759-1764). Останні 25 років життя мандрував Україною, займався літературної творчістю та проповідував свої філософські погляди. За життя Сковороди його твори не друкувалися, зібрання творів здійснив Д. Баталій у 1894 р. У 1994 р. уперше видано усі твори письменника у перекладі сучасною українською мовою. Автор поетичних збірок «Сад божественних пісень» (1753-1785), «Байки харківські» (1769-1774), філософських трактатів, перекладів та ін. У 1977 р. у Києві споруджено пам'ятник філософу (скульптор І. Кавалерідзе).

Трильовський Кирило (псевд. Клим Обух, Січовий батько та ін.; 1864-1941) - громадсько-політичний діяч, адвокат, видавець, публіцист. Організатор січового та січово-стрілецького руху в Галичині. Член Русько-української радикальної партії (РУРП). У травні 1900 р. організував у с. Завалля Снятинського пов. (тепер Івано-Франківська обл.) осередок українського пожежно-гімнастичного товариства «Січ», згодом - численні осередки «Січей» у селах і містах Галичини. З 1908 р. очолював Головний січовий

комітет, з 1912 р. - генеральний отаман Українського січового союзу, при якому у 1913 р. було засновано напіввійськову організацію Українські січові стрільці. Обирався депутатом австрійського парламенту і галицького сейму. З серпня 1914 р. очолював Бойову управу Українських січових стрільців. Входив до складу Загальної української ради (з 1915), був членом парламенту ЗУНР. Опублікував низку поезій, статей, січових пісень, історичних нарисів.

Франко Іван (1856-1916) - видатний письменник, громадський і політичний діяч, учений, ідеолог. Отримав ступінь доктора філософії Віденського університету. Батько Петра і Тараса Франків. Перший серед українських літераторів, який заробляв на життя тільки літературною працею. Автор бл. 4000 літературних, публіцистичних і наукових творів. Вільно писав трьома (укр., польською, нім.), а здійснював переклади з 14 мов. Був редактором і членом редакцій низки періодичних видань, зокрема «Друг» (1878), «Зоря» (1883-1886), «Народ» (1890-1895), «Літературно-науковий вісник» (1898-1907). У жовтні 1890 р. був співзасновником Русько-української радикальної партії (РУРП), 1899 р. – Українська радикальна партія (УНДП), тоді ж за сприяння М. Грушевського став дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). За своє життя пройшов складну світоглядну еволюцію. У 1890-х рр. прийшов до повної підтримки ідеї політичної самостійності України. У 1976-1986 рр. видано зібрання творів Франка у 50 томах.

Чикаленко Євген (1861-1929) - видатний громадський і політичний діяч, меценат, теоретик і практик сільського господарства. Належав до Громади, Української демократичної партії (з 1904), Української демократично-радикальної партії (з 1905), Товариства українських поступовців (з 1908). Був видавцем щоденних українських газет «Громадська думка» (1906), «Рада» (1906-1914), фінансував багатьох українських письменників і науковців, виділив 25 тис. рублів на будівництво студентського гуртожитку в Львові тощо. У роки Першої світової війни зазнав переслідувань з боку властей. Член УЦР, був в опозиції до її соціалістичного курсу. З 1919 р. на еміграції в Австрії та Чехо-Словаччині. Очолював термінологічну комісію при Українській господарській академії в Подєбрадах. Автор «Розмов про сільське господарство», «Розмови про мову», «Спогадів» (1925-1926), «Щоденника 1917-1919» (1931) та ін.

Чубинський Павло (1839-1884) - визначний етнограф, фольклорист, суспільно-політичний діяч. Один із засновників і активних діячів київської Громади. У 1862 р. арештований і засланий на північ Російської імперії, де до 1869 р. займався статистичними та етнографічними дослідженнями. У 1869-1870 рр. очолював етнографічні експедиції в Україні, Білорусі, Молдові. Один з ініціаторів створення у Києві Південно-Західного відділення Російського географічного товариства (1873-1876, керував його діяльністю), член редколегії газети «Київській телеграф». У 1876 р. висланий з Києва, повернувся у 1879 р. Автор вірша «Ще не вмерла Україна» (1862), який став національним, а тепер і державним гімном України. Упорядкував матеріали етнографічних досліджень «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край» (тт. 1-7, 1872-1879). Автор праці «Нарис народних юридичних звичаїв і понять у Малоросії» (1869), зб. віршів «Сопілка Павлуся» (1871) та ін.

Шашкевич Маркіян (1811-1843) - видатний суспільно-політичний діяч, письменник, зачинатель українського національного відродження на західноукраїнських землях. Батько Володимира Шашкевича. Організатор, натхненник і лідер «Руської трійці», ініціатор усіх її справ: збору фольклору, створення словника і граматики української мови, упровадження рідної мови у повсякденний вжиток інтелігенції та церковної проповіді тощо. Співавтор і видавець альманаху «Русалка Дністровая» (1837). Був священником у ряді сіл Галичини, помер у злиднях. Автор віршів, зокрема «Веснівка», балади «Погоня», перших в українській літературі сонетів, історичних творів «Болеслав Кривоустий під Галичем, 1139», «О, Наливайку», «Хмельницького обступлення Львова», одного з перших перекладів «Слова о полку Ігоревім» та ін. творів і перекладів.

Шевченко Тарас (1814-1861) - видатний письменник і художник, національний пророк, ідеолог і символ українського націоналізму. До 1838 р. був кріпаком. У 1838-1845 рр. навчався у Петербурзькій Академії Мистецтв. У 1843, 1845 і 1846 рр. побував в

Україні, зблизився з членами Кирило-Мефодіївського братства. У 1847 р. був заарештований, до 1857 р. перебував на засланні в Оренбурзі, Орській і Новопетровській фортецях. У 1858 р. повернувся у Петербург. У 1859 р. побував в Україні, де був заарештований і змушений був повернутися у столицю. Багаторічне заслання, душевні переживання за долю України та хвороба призвели до передчасної смерті Шевченка. Похований у Петербурзі, перепохований у Каневі, нині Черкаська область. Йому належить виняткова роль у формуванні української національної ідеології. Автор поет, творів «Причинна» (1837), Катерина» (1838), «Іван Підкова» (1839), «Гайдамаки» (1841), «Сон» (1844), «Єретик», «Великий льох», «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Заповіт» (1845), «Княжна» (1847), «Варнак», «Царі», «П. С.» (1848), «Неофіти» (1857), «Марія» (1859) та багато ін., щоденника, автобіографії, 9 повістей російською мовою, близька 250 листів, 835 картин, малюнків та ескізів тощо. Геніальна творчість Шевченка і його мученицьке життя зробили поета одним з найпотужніших символів українського національного руху.

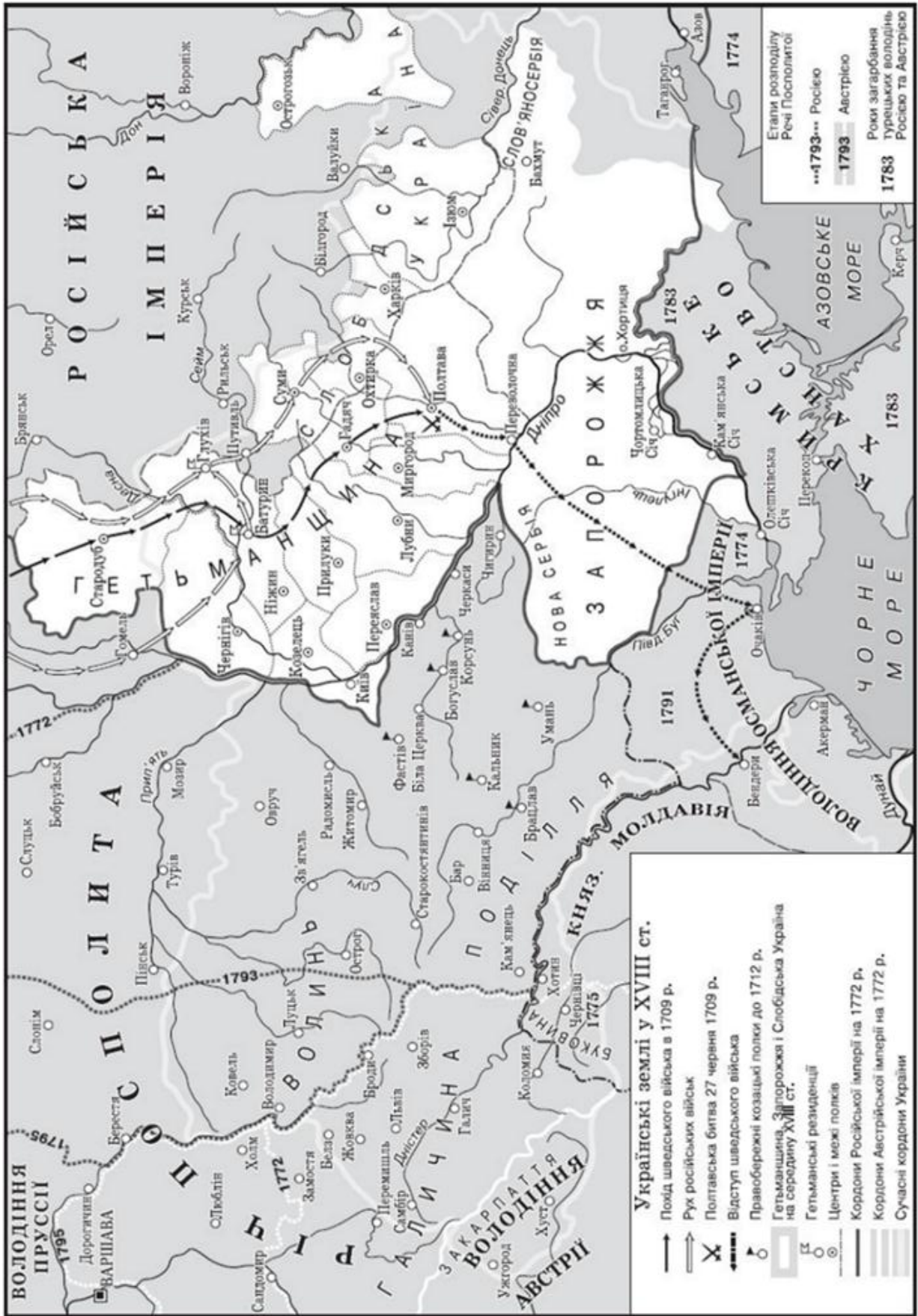
Шептицький Андрій (Роман-Олександр-Марія; 1865-1944) - видатний церковний, громадський і культурний діяч, граф. У 1900 р. став галицьким митрополитом УГКЦ. Був депутатом галицького сейму і палати панів австрійського парламенту, відстоював інтереси українського населення Галичини. Виступав як меценат української культури, підтримував діяльність товариств «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар». Під час окупації російськими військами Львова (1914) він був арештований і вивезений у Росію, повернувся у вересні 1917. Член Української Національної ради ЗУНР (1918), двічі інтернований польськими властями. За ініціативою Шептицького було засновано Львівську греко-католицьку академію (1928), Богословське наукове товариство (1929), Український католицький інститут церковного з'єднання ім. митрополита Рутського (1939). В умовах польської окупації західноукраїнських земель митрополит постійно залишався оборонцем українського населення. У березні 1939 р. вітав проголошення незалежності Карпатської України, влітку 1941 р. - відновлення української державності та створення уряду Української держави - Українського Державного Правління на чолі з Я. Стецьком. Митрополит негативно ставився до німецького окупаційного режиму, звернувся з протестом щодо нищення єврейського населення до райхсфюрера Г. Гімmlера, за його згодою значна кількість євреїв переховувалася у греко-католицьких монастирях і навіть у митрополичій резиденції. 21 листопада 1942 р. видав пастирський лист «Не убий!», в якому містилися заклики до примирення.

Питання до самостійної підготовки.

1. Визначте основні ознаки кризи феодално-кріпосницької системи.
2. В чому полягає суть Валуєвського циркуляру та Емського указу?
3. Назвіть реформи, які проходили в другій половині XIX ст. в Російській імперії.
4. У чому проявилось національне пробудження в Галичині?
5. Якими були перші таємні організації в Україні?
6. Охарактеризуйте основні програмні документи Кирило-Мефодіївського товариства.
7. Обґрунтуйте ідею самостійності України?
8. «Руська трійця» та її значення в національно-культурному житті.
9. Назвіть основні шляхи розвитку капіталізму в Україні. Який більш прогресивний і чому?
10. Порівняйте розвиток культури Західної України і Східної України наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.
11. У зв'язку з чим активізувався національно-визвольний рух в Україні у другій половині XIX ст.?
12. Назвіть основні течії у суспільно-політичному житті України другої половини XIX ст. Охарактеризуйте їх.
13. Яка роль греко-католицького духовенства у національному відродженні на західноукраїнських землях?
14. Чому XIX ст. називають періодом національного відродження України?
15. Яке значення творчості Т. Шевченка в культурному процесі XIX ст.?

16. Які були особливості розвитку освіти та науки України XIX – на початку XX ст. Культурно-просвітницька діяльність громад, «Просвіти», наукових товариств.
17. Чому аграрна реформа П. Столипіна мала в Україні найбільший успіх? Які наслідки мала реформа для соціального становища України?
18. Які риси були притаманні українському образотворчому мистецтву другої половини XIX ст.?
19. Охарактеризуйте розвиток українського театру та музики. Чим був зумовлений їх розквіт наприкінці XIX ст.?
20. Назвіть характерні риси суспільно-політичного та економічного розвитку України на початку XX ст.

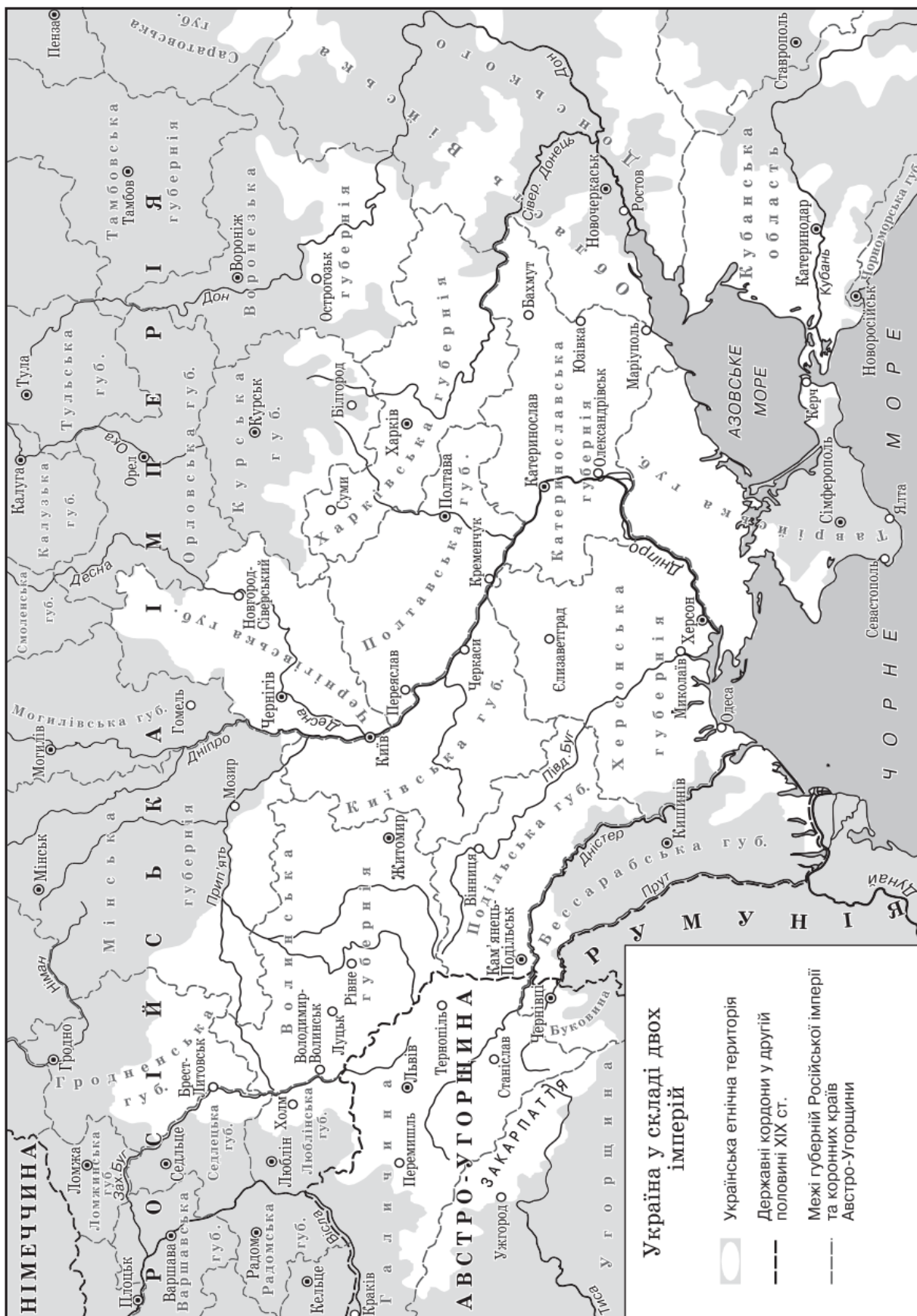
Українські землі у XVIII ст.⁹

⁹ Українські землі у XVIII ст. // Історія України: комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – К. : Літера ЛТД, 2014. – С. 103.

Україна у складі двох імперій¹⁰

¹⁰ Україна у складі двох імперій // Історія України: комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – К. : Літера ЛТД, 2014. – С. 112.

Тема 6. Національно-демократична революція в Україні. Становлення української державності (1917-1921 рр.). Розвиток культури періоду української революції

1. Початок Української національної революції. Період Центральної Ради.
  - 1.1 Революційні події в Росії і в Україні в 1917 р. Причини революції.
  - 1.2 Утворення та діяльність Української Центральної Ради (УЦР).
  - 1.3 Проголошення Української Народної Республіки (УНР).
  - 1.4 Війна радянської Росії з УНР. Проголошення незалежності УНР. Падіння УЦР.

2. Українська Держава гетьмана П. Скоропадського.
  - 2.1 Причини падіння УЦР та прихід до влади П. Скоропадського.
  - 2.2 Внутрішня політика гетьманського режиму: досягнення та прорахунки.
  - 2.3 Зовнішня політика гетьманського режиму: досягнення та прорахунки.
  - 2.4 Падіння влади П. Скоропадського.

3. УНР періоду Директорії. Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).
  - 3.1 Внутрішня і зовнішня політика Директорії УНР: досягнення та прорахунки.
  - 3.2 Боротьба Директорії з більшовиками та білогвардійцями.
  - 3.3 Внутрішня і зовнішня політика ЗУНР: досягнення та прорахунки. УГА.

4. Боротьба за відновлення української держави у 1920-1921 рр.
  - 4.1 Варшавська угода між урядами УНР та Польщі.
  - 4.2 Польсько-радянська війна і участь у ній українських сил.
  - 4.3 Другий «Зимовий похід» Армії УНР.
  - 4.4 Поразка українських національних сил: причини, наслідки, уроки на майбутнє.

5. Український Культурний рух періоду Національно-демократичної революції.
  - 5.1 Українська культура періоду Центральної Ради.
  - 5.2 Розвиток української культури періоду П. Скоропадського та Директорії.
  - 5.3 Церковне життя.

Факти:

Революційні події в Україні в 1917 – на початку 1918 р. Українізація армії. Еволюція поглядів політичних сил України в питанні самовизначення українців: Універсали Української Центральної Ради (УЦР). Політика УЦР в умовах загострення конфлікту з Тимчасовим урядом та більшовицькою Росією. Проголошення Української Народної Республіки (УНР). Війна радянської Росії з УНР. Проголошення незалежності УНР.

Брестський мирний договір між УНР та державами Четверного союзу. Військова конвенція УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Ухвалення Конституції УНР. Гетьманський переворот й утворення Української Держави. Утворення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Прихід до влади Директорії. Акт Злуки УНР та ЗУНР. Окупація військами Антанти півдня України. Повстання М. Григор'єва. Денікінський режим в Україні. «Київська катастрофа». Більшовицький режим в Україні. Друга радянсько-українська війна. Ухвалення Конституції УСРР 1919 р. «Чортківська офензива». Перший «Зимовий похід» Армії УНР. Варшавська угода між УНР та Польщею. Польсько-радянська війна на території України. Другий «Зимовий похід» Армії УНР. Ризький мир. Кінець Директорії. Розгром Врангеля. Основні причини поразки української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.

Лютнева революція в Петрограді та спалах національно-політичного відродження в Україні. Центральна Рада. Боротьба за незалежність України. Процес зростання національної свідомості «із селян до нації». Формування ідеї соборної України. Культурний рух періоду Центральної Ради. Формування української національної школи.

Національно-культурна політика Гетьманату. Створення української вищої школи. Українська Академія Наук. Д. Багалій, А. Кримський, Ст. Смоль-Стоцький, В. Вернадський, М. Туган-Барановський. Видавнича справа. Преса. Театр. Автокефалія Української православної церкви.

Таблиці та структурно-логічні схеми

Внутрішня і зовнішня політика Центральної Ради

Внутрішня політика	<ul style="list-style-type: none"> – проголошення реформаторського, еволюційного курсу, в ході якого мало відбутися взаємодоповнення ринкових відносин державним регулюванням; – відсутність послідовності й рішучості в реалізації програми перебудови суспільства на демократичних засадах, проголошених у III Універсалі. – розробка закону про організацію державного апарату, який передбачав збереження урядових установ, створених на території України до 7 листопада 1917 р.; збереження чинності законів і розпоряджень, виданих свого часу Тимчасовим урядом; – відмова від негайного розв'язання аграрного питання (відкладення цього питання до Українських установчих зборів; збереження за власниками земельних наділів до 40 десятин, що суперечило інтересам безземельних та малоземельних селян; спроба підтримання продуктивності сільського господарства на дореволюційному рівні шляхом заборони поділу площ під виноградниками, хмелем та господарств з високою агрокультурою) тощо.
Зовнішня політика	<ul style="list-style-type: none"> – домагання офіційного визнання УНР країнами Антанти; – двоїста політика Антанти щодо України: з одного боку, симпатії Антанти на боці великоруської контрреволюції, а з іншого — Франція та Велика Британія визнали УНР у грудні 1917 р, намагаючись у такий спосіб утримати УНР від переговорів з Німеччиною; відсутність реальної допомоги Україні з боку Антанти в умовах світової війни; – недооцінка можливостей більшовиків; – звернення Лідерів УЦР до крайових урядів Кубані, Дону, Сибіру, Криму, Молдавії з пропозицією переговорів про утворення федерації.

Внутрішня політика Української держави

Політико-адміністративний устрій	<p>Зміна державного устрою: перетворення УНР на Українську Державу монархічного типу на чолі із гетьманом.</p> <p>Структура влади: гетьман, Рада Міністрів, губернські та повітові старости, волосні старшини, у великих містах — градоначальники (усі посади призначалися, а не обиралися)</p>
Економічний розвиток	<p>Відновлення права приватної власності, у тому числі й на землю. Повернення націоналізованих підприємств, землі й майна попереднім власникам (у перспективі — обмеження розмірів земельних ділянок 25 гектарами й наділення землею малоземельних хліборобів).</p> <p>Обмеження свобод для робітників: скасування 8-годинного робочого дня, заборона страйків тощо.</p> <p>Вдосконалення грошової системи (запровадження гривні, відкриття українських банків).</p> <p>Розвиток зовнішнього ринку за рахунок збуту товарів до</p>

	Німеччини та Австро-Угорщини
Національно-культурний розвиток	<p>Визнання української мови державною.</p> <p>Українізації освіти: відкрито український університет у Кам'янці-Подільському; заснування української кафедри в університетах Харкова, Києва, Одеси; відкриття понад 150 гімназій та великої мережі шкіл.</p> <p>Створення української Академії наук на чолі з В. Вернадським (27 листопада 1918 р.).</p> <p>Заснування Національного архіву, державної бібліотеки, Українського історичного музею, Національної галереї мистецтв, Українського театру драми та опери тощо.</p> <p>Утворення української автокефальної церкви на чолі з митрополитом В. Липківським</p>
Військова справа	<p>Початок створення регулярної української армії (кілька дивізій загальною кількістю 65 тис. воїнів).</p> <p>Спроба відновлення українського козацтва</p>

Культура і духовне життя в Україні в 1917–1921 рр.

Наука	<p>Складні умови розвитку науки в роки революції та громадянської війни.</p> <p>24 листопада 1918 р. - урочисте відкриття Української Академії наук (УАН). Перший президент УАН — В. Вернадський. Робота у складі УАН трьох структурних відділів: історико-філологічного, фізико-математичного, соціально-економічного.</p> <p>Еміграція великої кількості науковців, рятуючись від політичних переслідувань і голоду</p>
Література	<p>Відображення у творах літератури 1917-1921 рр. складної й суперечливої панорами життя.</p> <p>Помітна течія в поезії — революційний романтизм, представниками якого були В. Сосюра («Третя рота»), В. Чумак («Заспів»), В. Еллан-Блакитний («Удари молота і серця») та ін.</p> <p>Виникнення літературних об'єднань:</p> <p>«Біла студія» - літературне угруповання українських символістів, створене 1918 р. в Києві, до якого входили Я. Савченко, К. Поліщук, П. Тичина, М. Терещенко, В. Ярошенко, Лесь Курбас та інші; представники угруповання поєднували принципи езотеричних і містичних мотивів з ідеєю національного відродження.</p> <p>«Неокласики» - група українських поетів та письменників-модерністів, до якої входили М. Зеров, П. Филипович, М. Рильський, М. Драй-Хмара; представники угруповання відмежовувались від так званої пролетарської культури, прагнули наслідувати мистецтво минулих епох, віддавали перевагу історико-культурній та морально-психологічній проблематиці.</p> <p>«Панфутуризм» - літературне угруповання футуристів в Україні створене після Жовтневої революції, заснування і діяльність якого пов'язані з ім'ям поета і теоретика М. Семенка, який разом з однодумцями розробляв теоретичні питання «нової літератури»</p>
Театральне і музичне мистецтво	<p>Заснування за доби Гетьманату Українського театру драми та опери.</p> <p>1918 р. - видання Народним секретаріатом освіти України розпорядження місцевим радам «Про введення контролю над діяльністю кінематографів і театрів».</p> <p>Діяльність корифеїв української сцени - О. Мар'яненко, М. Борисоглібської, молодих талановитих акторів - О. Сердюка,</p>

	Л. Гакебуша, К. Кошевського. 1917 р. - заснування Лесем Курбасом «Молодого театру» — театру пошуків нових форм втілення сучасної та класичної драматургії. 1920 р. - заснування у Вінниці Українського драматичного театру ім. І. Франка, який очолив Гнат Юра.
Театральне і музичне мистецтво	1918 р. - заснування за доби Гетьманату Державного симфонічного оркестру під керівництвом О. Горілого, який у 1919 р. за радянської влади перейменували в Республіканський симфонічний оркестр ім. М. Лисенка Діяльність симфонічних оркестрів у Харкові, Катеринославі, Одесі. Створення Української державної капели під керівництвом О. Кошиця. 1919 р. - створення Державної української-мандрівної капели («ДУМКА») на чолі з Н. Городовенком. Заснування Української-республіканської капели (УРК), яка в 1919-1920 рр. з успіхом виступала за кордоном (Австрія, Франція, Бельгія, Голландія тощо); розпад капели через еміграцію великої кількості митців. 1920 р. - створення на базі музично-драматичної ніколи ім. М. Лисенка Київського музично-драматичного інституту. Творчість композиторів М. Леонтовича, Я. Степового, Л. Ревуцького, Г. Верьовки, Б. Лятошинського та інших
Образотворче мистецтво	Загибель великої кількості художніх цінностей (картин, скульптур, монументів, архітектурних ансамблів тощо) під час війни. 5 грудня 1917 р. — урочисте відкриття Української академії мистецтв, ректором якої став М. Бойчук, а членами — видатні українські художники: М. Бурачек, М. Жук, В. та Ф. Кричевські, А. Маневич, О. Мурашко, Г. Нарбут. Об'єднання навколо ректора Української академії мистецтв молоді талановитої молоді, які заснували так звану школу Бойчука, що справила значний вплив на подальший розвиток не лише українського, а й світового мистецтва. Творчість талановитого українського графіка Г. Нарбута. Відкриття в жовтні 1918 р. у Ромнах (на Сумщині) першого в Україні пам'ятника Т. Шевченку (скульптор І. Кавалерідзе)

Організаційні форми комуністичного руху в Україні

Назва партії	Дата виникнення	Характеристика діяльності	Подальша доля
КП(б)У	Липень 1918 р.	Частина РКП(б), яка повністю втілювала в життя політику більшовиків	Стала єдиною політичною партією в Україні з сер. 1920-х рр.
УКП(б) (боротьбисти)	Травень 1918 р.	Створена на основі лівого крила УПСР, з березня 1919 р. перейшла на комуністичну платформу; спиралася на українське селянство та національну інтелігенцію; відстоювала незалежність України та створення окремої української Червоної армії	Під тиском РКП(б) верхівка партії перейшла на позиції більшовиків і в березні 1920 р. оголосила про саморозпуск
УКП	Січень 1920 р.	Виникла на основі об'єднання частини УСДРП (незалежників) і боротьбистів, що не увійшли до КП(б)У; спиралася	У березні 1925 р. самоліквідувалася

	на український пролетаріат; малочисельна партія; поділяючи комуністичні ідеали, підтримувала ідею самостійності УСРР	
--	--	--

Хронологія:

березень 1917 р. – утворення Української Центральної Ради.

квітень 1917 р. – Всеукраїнський Національний конгрес.

червень 1917 р. – ухвалення I Універсалу УЦР.

липень 1917 р. – ухвалення II Універсалу УЦР.

листопад 1917 р. – ухвалення III Універсалу УЦР.

січень 1918 р. – ухвалення IV Універсалу УЦР. бій під Крутами.

січень (лютий) 1918 р. – Брестський мирний договір між УНР та державами Четвертого союзу.

29 квітня 1918 р. – державний переворот і прихід до влади П. Скоропадського.

1 листопада 1918 р. – «Листопадовий зрив» у Львові.

14 листопада 1918 р. – утворення Директорії.

листопад 1918 р. – проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

22 січня 1919 р. – проголошення Акта Злуки УНР та ЗУНР.

30 серпня 1919 р. – «Київська катастрофа».

грудень 1919 – травень 1920 р. – Перший «Зимовий похід» Армії УНР.

квітень 1920 р. – укладення Варшавської угоди.

березень 1921 р. – укладення Ризького мирного договору.

листопад 1921 р. – Другий «Зимовий похід» Армії УНР.

Поняття та терміни:

Автономізація - процес створення української автономії у складі Російської держави.

Вільне козацтво - національні добровільні військово-міліційні формування часів національно-визвольних змагань 1917 — 1921 років, що діяли в Україні та на Кубані. Виникли у процесі розвалу царської армії з лютого по травень 1917 року з метою захисту сіл, а згодом і Української держави, в умовах зростання громадського безладу й бандитизму.

Воєнний комунізм - здійснювані більшовиками в 1917 – 1921 рр. соціально-економічні перетворення на підконтрольній ним території колишньої Російської імперії. Ця політика передбачала: проведення повної націоналізації всіх підприємств, милітаризацію праці, жорсткий централізм, введення продрозверстки, скасування товарно-грошових відносин, натуралізацію в оплаті праці, зрівняння в розподілі матеріальних благ.

Генеральний Секретаріат - виконавчий орган (уряд), сформований Українською Центральною Радою. Заснований 15 червня 1917р. До складу органу входило вісім генеральних секретарів яких очолював генеральний писар В. Винниченко.

Директорія - найвищий орган державної влади відродженої Української Народної Республіки, який діяв з 14 листопада 1918 р. до 10 листопада 1920 р. Директорія УНР прийшла на зміну гетьманату, який було повалено 14 грудня 1918 р.

Київська катастрофа - події серпня 1919 року в Україні, похід Української Галицької Армії на Київ. Вперше спробу зайняти Київ катастрофою назвав Симон Петлюра, надалі цю назву використовують в українській історіографії.

Народний секретаріат - перший радянський уряд в Україні затверджений в Харкові 17 грудня 1917 р.

Отаманищина - засилля різноманітних збройних формувань в умовах відсутності реальної державної влади на теренах України у 1918—1923 рр. Діяльність отаманів була проявом селянської війни за землю, проти політики режимів, що встановлювалися в Україні.

Самостійники - прибічники здобуття повної незалежності української держави.

Соборність - усі етнічні землі, зібрані до купи тією чи іншою державою. Не є ознакою форми державного устрою.

Українська Галицька Армія (УГА) – збройні сили ЗУНР. УГА очолив М. Омелянович-Павленко. Формування УГА розпочалося відразу після Листопадового повстання 1918 р. у Львові і продовжувалося в ході українсько-польської війни 1918–1919 рр. Основа УГА – Легіон УСС та підрозділи австро-угорської армії, сформовані з українців, що підпорядкувалися Українській Національній Раді ЗУНР (склад – бл. 100 тис. осіб, із яких 40 тис. брали безпосередньо участь у воєнних діях). УГА брала участь у українсько-польській війні 1918–1919 рр. У січні 1919 р. УГА переформовано в регулярну армію. Нажаль, УГА не змогла захистити ЗУНР і відстояти її незалежність у війні з поляками.

Універсали УЦР - звернення декларативно-програмного характеру до українського народу, опубліковані в 1917–1918 рр. Українською Центральною Радою.

Чортківська офензива - історична назва наступальної військової операції Української Галицької Армії (УГА), здійсненої в період з 7 по 28 червня 1919 р. під час польсько-української війни в Галичині 1918–1919 рр.

Персоналії:

Вернадський Володимир Іванович (1863–1945) – основоположник геохімії, біогеохімії, радіогеології, перший президент АН України (1918–1921). Ідеї В. лягли в основу нових напрямів у геології, мінералогії, гідрогеології.

Винниченко Володимир Кирилович (1880–1951) – український письменник, політичний діяч. Навчався в Київському університеті. За нелегальну політичну діяльність був виключений з ун-ту і арештований. У 1907–1914 рр. – в еміграції. З 1907 р. – член ЦК Української соціал-демократичної робочої партії. В. – один з організаторів Центральної Ради, заступник голови Центральної Ради, голова Генерального секретаріату і генеральний секретар внутрішніх справ (1917–1918). З серпня 1918 р. – голова "Українського національного союзу". Організатор антигетьманського повстання. В листопаді 1918 – лютому 1919 рр. – голова Директорії. В 1919 р. емігрував. В 1920 р. після повернення до України В. був прийнятий в КП(б)У, до складу ЦК і призначений членом ВУЦВК, заступником голови Раднаркому і наркомом закордонних справ республіки. Проте незабаром він вийшов з партії і уряду. Присвятив себе літературній діяльності. В еміграції написав соціально-психологічні драми "Закон", "Великий секрет", "Пророк", "Над" і ін. 1920 р. У Відні опубліковано тритомну книжку В. "Відродження нації", в якій розповідається про надзвичайно складні і суперечливі політичні події в Україні у 1917–1919 рр. Під час другої світової війни був в'язнем концтабору на території Франції. В повоєнні роки займався живописом.

Вітовський Дмитро Дмитрович (1877–1919) – політик, полковник легіону Українських січових стрільців, полковник УГА, Державний секретар Військових Справ ЗУНР. Член Головної Управи Української радикальної партії, організатор «Січей», голова драгоманівської таємної організації, один із найактивніших провідників студентської молоді. Брав участь у боротьбі за створення українського університету, розробив план звільнення з в'язниці Мирослава Січинського, котрий здійснив замах на намісника Галичини Анджея Потоцького. За активну політичну діяльність був засуджений та позбавлений старшинського ступеня австрійської армії, якого отримав 1908 року. В легіоні УСС, куди був переведений з австрійського війська, перебував із серпня 1914 року, командир однієї з найкращих сотень. Один з керівників Листопадового чину 1918 року у Львові, командир збройних сил ЗУНР, пізніше — державний секретар військових справ ЗУНР, член УНР від Української радикальної партії. У травні 1919 року — член делегації на мирній конференції в Парижі, яка за дорученням Державного секретаріату мала домагатись припинення агресії Польської держави проти ЗУНР. Повертаючись в Україну, загинув в авіакатастрофі під Ратибором (Сілезія).

Георгій Іванович Нарбут (1886 – 1920 рр.)– видатний український художник-графік, ілюстратор, автор перших українських державних знаків (банкнот і поштових

марок) та проекту герба Української держави, уродженець Сумської області. Він був нащадком «знатного товариша козацької сотні» Мусія Нарбути. Народився 9 березня 1886 р. на хуторі Нарбутівка біля Глухова. З 1896 р. навчався в Глухівській гімназії. У грудні 1917 р. Нарбут взяв участь у заснуванні Української Академії мистецтв, у створенні символіки Української Народної Республіки. Він став першим ректором Української академії мистецтв. При П. Скоропадському Георгію Нарбуту доручили розробити герб України. На ескізах поряд із тризубом автор зобразив козака. Помер Нарбут 23 травня 1920 року. Його організм ослаблений тифом, не зміг перенести тяжку операцію по видаленню каменів з печінки. Похований на Байковому кладовищі в Києві. За радянських часів ім'я видатного українського художника було під заборону.

Грушевський Михайло Сергійович (1866 – 1934) – історик, літературознавець, письменник, публіцист. Закінчив 1890 р. Київський університет. З 1897 р. – голова Наукового товариства імені Шевченка, яке очолював до 1914 р. У 1898 – 1907 рр. – редактор "Записок Наукового товариства імені Шевченка", член редакції журналу "Літературно-науковий вісник". Засновник і голова Українського наукового товариства (1907). З березня 1917 р. – голова Української Центральної Ради. При Гетьманщині був у підпіллі. В 1919 р. емігрував. (Прага, Берлін, Відень, Женева, Париж). В 1924 р. повернувся до України. З 1929 р. – академік АН СРСР. Помер при дуже загадкових обставинах у Кисловодську (РРФСР). Похований у Києві, на Байковому кладовищі.

Левицький Кость Антонович (1859- 1941) – юрист, громадсько-політичний діяч Галичини, депутат Палати послів австрійського парламенту (1907-1918 рр.) і президент українського клубу в парламенті (1910-1916 рр.) та депутат Галицького сейму (1908-1914 рр.) і президент «Руського клубу» в ньому (1910-1914 рр.), із 1914 р. – голова Головної української ради та Загальної української ради. Голова першого уряду (Державного секретаріату) ЗУНР. Із 1920 р. у Відні – міністр закордонних справ ЗУНР. Очолював делегації ЗУНР на міжнародних конференціях у Ризі у 1920-1921 рр., де був підписаний договір, за яким західноукраїнські землі відходили до Польщі, та в Женеві (1921 р.) та був членом делегації ЗУНР на Генуезькій конференції 1922 р. Очолював Комітет політичної еміграції. Після самоліквідації уряду у 1923 р. внаслідок рішення Ліги Націй про приєднання Східної Галичини до Польщі, К. Левицький повернувся до Львова. У 1939 р. став представником від Українського національно-демократичного об'єднання перед радянською владою, був заарештований і вивезений до Москви, однак навесні 1941 р. звільнений, і повернувся до Львова. З кінця червня 1941 р. від імені Української національної ради у Львові проводив переговори з нацистами, однак у листопаді 1941 р. помер. Написав «Історію політичної думки галицьких українців 1848-1914 рр.», «Історію визвольних змагань галицьких українців у часи світової війни 1914-1918 рр.», «Великий зрив».

Махно Нестор Іванович (1889–1934) – керівник селянського збройного руху на півдні України в 1917–1921 рр. Воював практично з усіма урядами і режимами, відстоюючи інтереси селян. Кілька разів загони, очолювані Махном, приєднувалися до Червоної Армії. З 1921 р. – в еміграції в Румунії, Польщі, Франції. Помер у Парижі.

Міхновський Микола Іванович (1873–1924) – політичний і громадський діяч. Закінчив юридичний ф-т Київського ун-ту. Промова Міхновського на Шевченківському святі 1900 р. у Полтаві і Харкові, надрукована у Львові під назвою "Самостійна Україна", стала програмою Революційної української партії (РУП) у перший період її діяльності. В 1917 р. – член Центральної Ради і Генерального військового комітету, один з ініціаторів організації українського війська. Ідеолог державної самостійності України.

Омелянкович-Павленко Михайло Володимирович (1896-1938) – Народився в Тифлісі. В 1900р. закінчив Павлівське військово училище в Петербурзі, у 1913 р. - Академію Генерального штабу. Учасник російсько-японської і Першої світової воєн. У 1916 р. був начальником Одеської школи прапорщиків в чині генерал-майора. Весною 1917 р. підтримав український національний рух і став одним із засновників Одеської військової громади. Розбудовував Армію УНР, за його участю було відкрито Житомирську й Кам'янець-Подільську військові школи. П. Скоропадський доручив йому

командування піхотною дивізією. Восени 1918 р. перейшов на бік Директорії, в грудні 1918 р. з групою вищих офіцерів був відряджений до ЗУНР розбудовувати армію. Невдовзі він очолив УГА, переформував її і довів до боєздатного стану. В червні 1919 р. став військовим радником диктатора ЗУНР Є.Петрушевича. Після об'єднання УГА і Армії УНР виконував обов'язки генерала для особливих доручень при штабі головного отамана С. Петлюри. В грудні 1919 р. очолив Запорізький корпус. Командував Армією УНР під час 1-го Зимового походу і в ході радянсько-польської війни 1920 р. В еміграції з 1920 р., спочатку у Польщі, а з 1924 р. - у Празі.

Петлюра Симон Васильович (1879–1926) – один з лідерів Революційної української партії (РУП), яку в 1905 р. було перейменовано на Українську соціал-демократичну робочу партію (УСДРП). Секретар (міністр) Генерального Секретаріату військових справ Центральної Ради (1917), у квітні-грудні 1918 р. – голова Київського губернського земства і Всеукраїнського союзу земств, один з організаторів Директорії і головний отаман військ УНР, з лютого 1919 р. – голова уряду України – Директорії. 1920 р. емігрував до Польщі, в 1924 – до Парижа.

Петрушевич Євген Омелянович (1863-1940) – Народився в сім'ї священика. Після закінчення Львівського університету працював адвокатом. Активний діяч націонал-демократичної партії, президент ЗУНРу. Після поразки в українсько-польській війні 1918-1919 рр. оселився у Відні. Останні роки життя провів у Берліні в скрутних матеріальних обставинах.

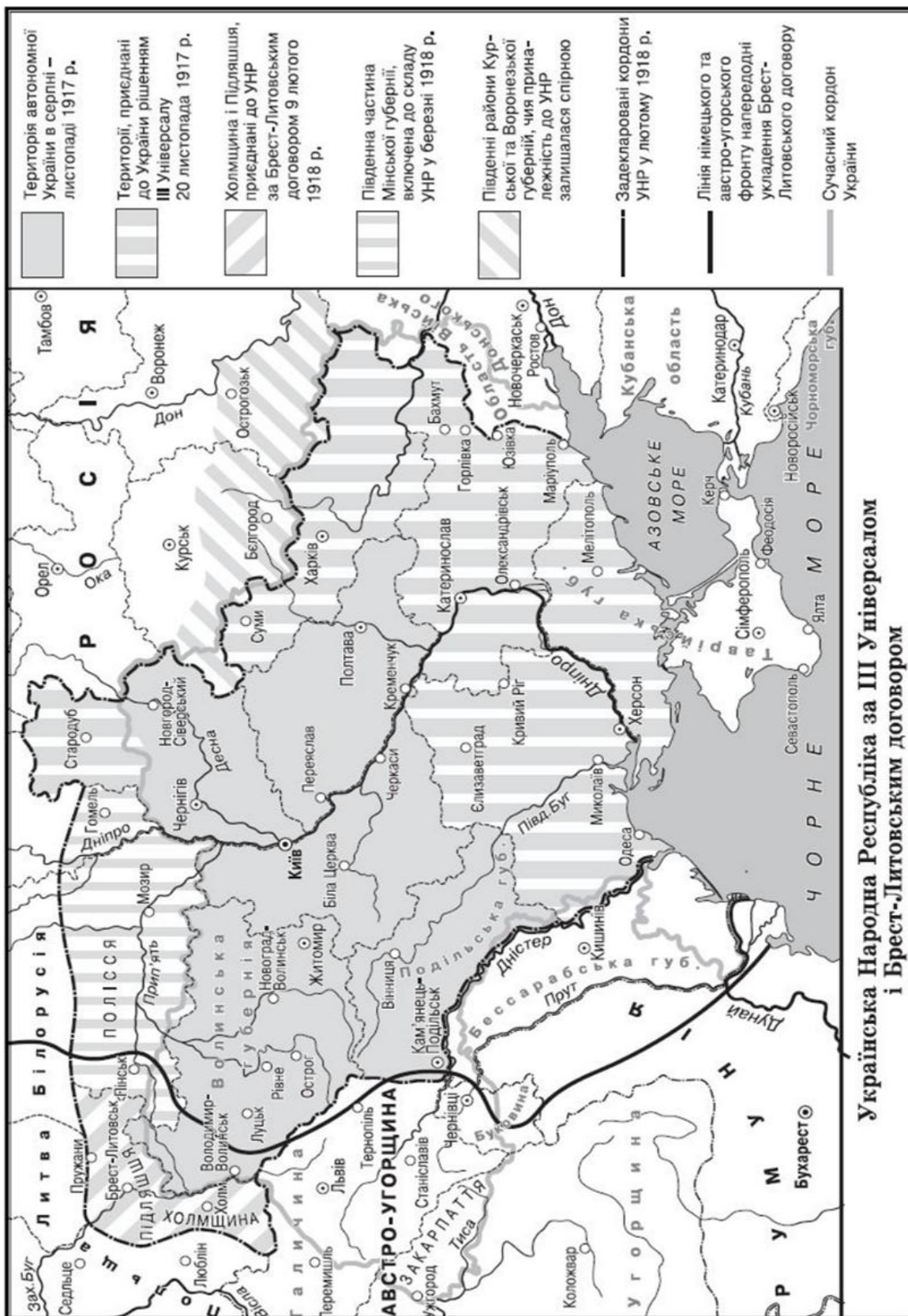
Скоропадський Павло Петрович (1873–1945) – визначний український державний і політичний діяч, царський генерал, гетьман України (1918 р.). Походив зі старовинного українського козацько-шляхетського роду Скоропадських. Протягом 1917 р. авторитет П. Скоропадського як воєначальника значно зріс, і в жовтні 1917 р. на з'їзді Вільного козацтва його було обрано почесним військовим отаманом. У листопаді 1917 р. корпус під його командуванням став на захист УЦР. Через розходження з керівництвом УЦР та Генеральним Секретарем військових справ у питаннях організації українських збройних сил П. Скоропадським у грудні 1917 р. подав у відставку. З початку 1918 р. він намагався знайти спільників для поширення власної ідеї щодо формування державної влади в Україні. 29 квітня 1918 р. на Всеукраїнському хліборобському конгресі П. Скоропадського обрано гетьманом України. 4 грудня 1918 р. гетьман підписав зречення від влади. Після виступу військ Директорії УНР до Києва П. Скоропадський деякий час перебував у місті, але невдовзі таємно виїхав до Берліна. Протягом двох років жив у Швейцарії. Згодом поселився у м. Ванзее біля Берліна. Зусиллями П. Скоропадського у 1926 р. було створено Український науковий інститут при Берлінському університеті. Під час Другої світової війни П. Скоропадський відстоював перед офіційними колами Німеччини інтереси українців, сприяв звільненню з фашистських концтаборів С. Бандери, А. Мельника, Я. Стецька та ін. У квітні 1945 р. під час бомбардування станції Платлінг (біля Мюнхена, Німеччина) П. Скоропадського було тяжко поранено. Помер у лікарні монастиря Меттен.

Ульянов Володимир Ілліч (Ленін; 1870–1924) – російський революціонер, засновник і ідеолог більшовизму і міжнародного комунізму. 24–25.10 (7–8.11) 1917 більшовицька партія на чолі з Леніном захопила владу в Петербурзі. З перших днів встановлення радвлади і до самої смерті – глава більшовицького уряду, Ради Народних Комісарів (Раднаркому). У 1922 виступив ініціатором створення СРСР. В Україні Л. ніколи не був, проте українське національне питання так чи інакше цікавило Леніна протягом усієї політичної діяльності. Дотримувався думки, що "при єдиних діях пролетарів великоросів і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути і мови" (Повне збір. тв., т. 24., з. 125). Вважав питання контролю над Україною, її хлібом і донбасівським вугіллям питанням життя і смерті російської більшовицької революції. З цих міркувань санкціонував 3.12.1917 "Маніфест до українського народу" з ультимативними вимогами до Української (Центральної) Ради. Ленін, відмовившись від ідеї "автономізації" незалежних республік, висунув план створення єдиної союзної держави на федеральних принципах.

Питання до самостійної підготовки.

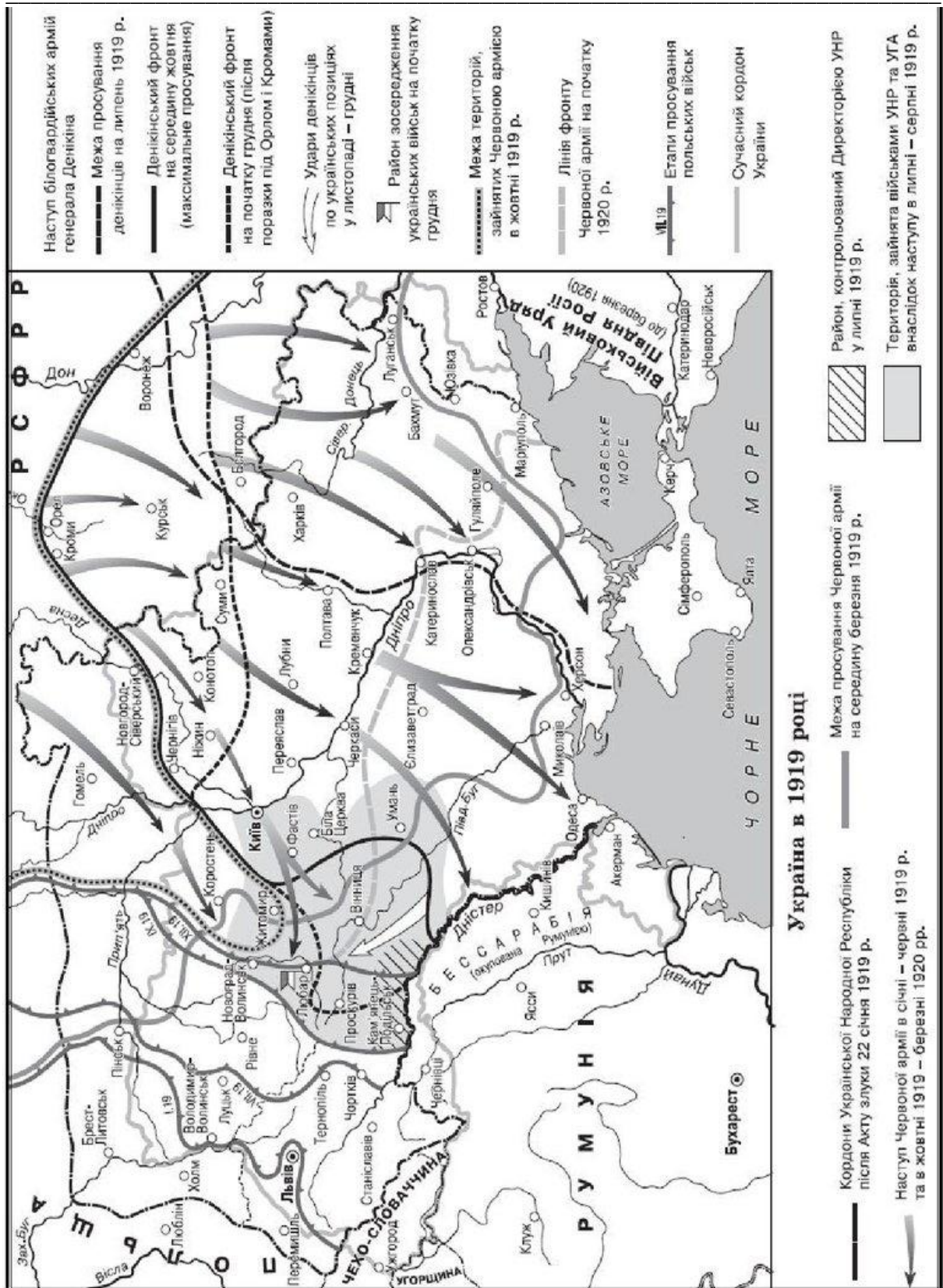
1. Коли була створена Українська Центральна Рада (УЦР)? Які партії увійшли до її складу? Яким бачили майбутнє України представники УЦР?
2. Які були підстави вважати УЦР законом представницьким органом влади в Україні?
3. Чому виникла необхідність формування української армії? Хто став на заваді цьому процесу і чому?
4. Проаналізуйте відносини УЦР і Тимчасового уряду. Чому вони не були простими? Чого прагнула Центральна Рада? А чого прагнув Тимчасовий уряд?
5. Охарактеризуйте зміст Першого Універсалу УЦР. Яким було його історичне значення.
6. Передумови видання УЦР Другого Універсалу. Дайте характеристику й вашу оцінку цьому документу.
7. Дайте характеристику бойових дій в Україні наприкінці 1917 р.- початку 1918 р. Які результати цих дій?
8. Дайте характеристику змісту Четвертого універсалу. Яке місце він посідає в історії українського народу і його державності?
9. Яку політику відносно України проводили більшовики під час мирних переговорів у Брест-Литовську? Яким був зміст мирного договору?
10. Досягнення і здобутки УЦР. Поразки і прорахунки УЦР. Які були головні причини падіння УЦР?
11. Які обставини сприяли встановленню влади гетьмана П. Скоропадського? Які позитивні і негативні аспекти діяльності уряду Скоропадського ви можете назвати?
12. Що таке «громадянська війна»? Які етапи громадянської війни ви знаєте? Проаналізуйте характер основних воєнних дій на території України наприкінці 1918-1921 рр.
13. Охарактеризуйте розвиток української держави при Директорії. Виділіть причини поразки Директорії.
14. Що являла собою політика радянської влади в Україні в 1918-1921 рр.?
15. Як виникла ЗУНР? Які відносини склалися між ЗУНР і УНР?
16. Радянсько-польська війна та участь у ній України.
17. Чому українська революція зазнала поразки? У чому ви бачите історичне значення й уроки боротьби українського народу за незалежність у 1917-1920 рр.?
18. Якими були умови розвитку культури України в 1917-1920 рр.? У чому полягає своєрідність культурного процесу?
19. Охарактеризуйте розвиток науки і освіти у період революції.
20. Охарактеризуйте церковне життя у зазначений період.

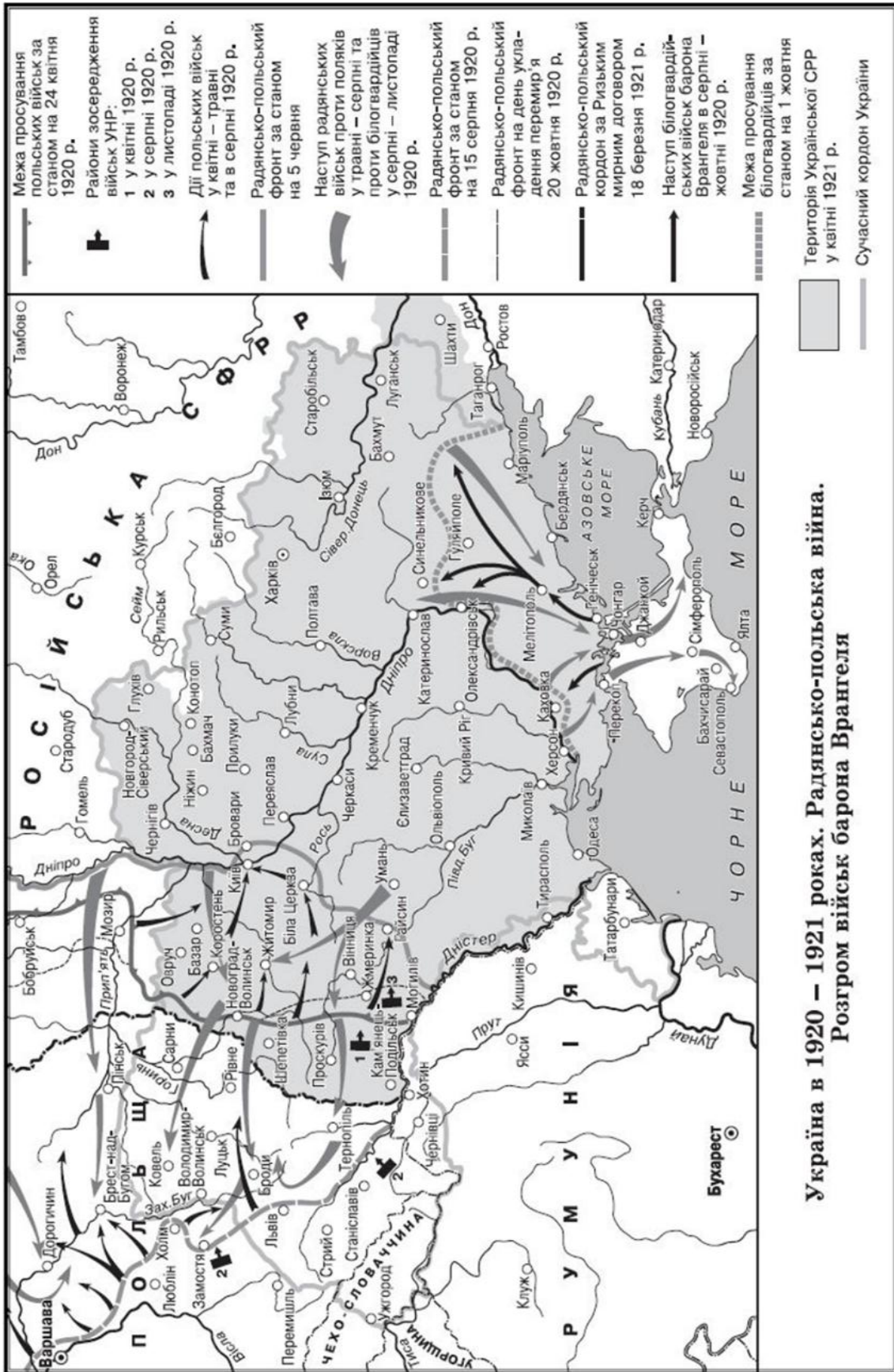

¹¹ Українська Народна Республіка за III Універсалом і Брест-Литовським договором // Історія України: комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – К. : Літера ЛТД, 2014. – С. 168.

¹² Україна у 1919 р. Українська Народна Республіка за III Універсалом і Брест-Литовським договором // Історія України: комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – К. : Літера ЛТД, 2014. – С. 180.

¹³ Україна в 1920 – 1921 рр. Радянсько-польська війна. Розгром військ барона Врангеля // Історія України: комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – К. : Літера ЛТД, 2014. – С. 186.

Тема 7. Українська держава в умовах комуністичного тоталітаризму. Західноукраїнські землі у міжвоєнний період (20-30-ті рр. XX ст.). Культура України в умовах комуністичного тоталітаризму.

1. Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР) в роки НЕП (1921–1929 рр.)
  - 1.1 Утворення Радянського Союзу. Процес входження УРСР до складу СРСР.
  - 1.2 Нова економічна політика (НЕП): причини введення, особливості, хід, наслідки.
  - 1.3 Політика «українізації» та її вплив на українську культуру.
  - 1.4 Українське національне відродження 1920-х рр.

2. Радянська Україна в роки Сталінської модернізації
  - 2.1 Проведення політики індустріалізації.
  - 2.2 Суцільна колективізація. Голодомор 1932–1933 рр.
  - 2.3 Формування радянського тоталітарного режиму. Масові репресії радянської влади.
  - 2.4 Сталінський «соцреалізм» і наступ на українську культуру.
  - 2.5 «Розстріляне відродження» та його роль у формуванні національної свідомості українців.

3. Західноукраїнські землі у 1919–1939 рр.
  - 3.1 Особливості розвитку західноукраїнських земель у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини.
  - 3.2 Суспільно-політичне та культурне життя у Західній Україні.
  - 3.3 Підкарпатська Русь у складі Чехословаччини. Проголошення незалежності Карпатської України.

Факти:

Політика «воєнного комунізму». Нова економічна політика. Утворення СРСР. Голод 1921 – 1922 рр. Становище в галузі культури і освіти. Українізація: її мета форми і зміст. Політика індустріалізації та масова колективізація сільського господарства. Її наслідки. Голодомор 1933 р. Сталінський терор в Україні та його наслідки.

Західноукраїнські землі в 1921-1939 рр. Розподіл Західноукраїнських земель між Польщею, Румунією, Чехословаччиною. Репресивна політика влади на західноукраїнських землях. Основні ідеологічні положення інтегрального націоналізму. Політичні партії і організації Західної України. Карпатська Січ. Окупація Угорщиною Карпатської України.

Тенденції розвитку української культури в XX ст. Українська культура в умовах тоталітарного режиму. Політика «українізації» та її вплив на українську культуру 20-30-х років XX ст. Розвиток освіти та ліквідація неписьменності. Літературний процес та М. Хвильовий. Культурні орієнтації українського націоналізму. Український театр Леся Курбаса. Сталінський “соцреалізм” і наступ на українську культуру. Сталінський терор та його наслідки для української культури. Представники «розстріляного відродження» та їх роль у формуванні національної свідомості українців.

Таблиці та структурно-логічні схеми

Україна та утворення СРСР		
↓	↓	↓
План «автономізації» Й. Сталіна – входження УСРР та інших республік до складу РСФРР на правах автономії	<i>Угода між РСФРР про воєнний і господарський союз (1920; ратифікована 1921 р.)</i> – об’єднання семи наркоматів: військових та морських справ, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів, пошти та телеграфу, Вищої Ради народного	План «федералізації» В. Леніна – творення Союзу Радянських Соціалістичних Республік рівноправних держав

господарства.

↓

30 грудня 1922 р. – I з'їзд Рад СРСР – створення СРСР

Повноваження наркоматів:
Республіканських: сільське господарство, внутрішні справи, юстиція, освіта, охорона здоров'я і соціальне забезпечення.
Союзно-республіканських: продовольство, фінанси, робоча сила і промисловість.
Союзними: зовнішня політика, армія і флот, зовнішня торгівля, транспорт і зв'язок.

↓

січень 1924 р. – II з'їзд Рад СРСР – I Конституція СРСР

Західноукраїнські землі у 1919 – 1939 рр.

Польща (бл. 6 млн. осіб)	Румунія (бл. 1 млн. осіб)	Чехословаччина (бл. 500 тис. осіб)
- Східна Галичина (анексія 1919 р.; рішення Ради послів Антанти 14 березня 1923 р.); - Західна Волинь, Західне Полісся, Холмщина та Підляшшя (Ризький мир 18 березня 1921 р. між Польщею та радянськими урядами Росії й України)	Північна Буковина, Хотинський, Ізмаїльський та Аккерманський повіти Бессарабії, Закарпатська Сигота. (Військова анексія українських земель; Сен-Жерменський мирний договір (1919 р.), Паризький протокол (1920 р.))	Закарпаття (Рішення Руської народної ради українців Закарпаття про приєднання до Чехословаччини; Сен-Жерменський (1919 р.) та Тріанонський (1920 р.) мирні договори)

Політика «Українізації»

Квітень 1923 р. – рішення XII з'їзду РКП(б) про політику «коренізації» (в Україні – «українізації»; у Кримській АСРР РСФРР – «татаризації») – залучення представників корінних національностей до партійного та державного апаратів, впровадження національних мов у партійну роботу, адміністрацію, освіту, ЗМІ.

27 липня 1923 р. – декрет Раднаркому УСРР «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ». «Українізація» (1923 р. – перша половина 1930-х рр.) – залучення українців до Комуністичної партії і надання їм важливих посад у партійному та державному апаратах; запровадження української мови в державне та партійне управління; розширення її вжитку в освіті, ЗМІ, видавничій сфері; заохочення розвитку української науки та культури.

Прихильники політики «українізації» та розширення прав УСРР (націонал-комуністи): наркоми освіти УСРР О. Шумський (1924–1927), М. Скрипник (1927–1933), письменник М. Хвильовий, економіст М. Волобуєв

Українська культура міжвоєнного періоду

Галузь	Характеристика, представники
Література	Українське національне відродження в літературі <i>«Плуг»</i> (1920-ті рр. – 1932 р.; Спілка селянських письменників в Україні) С. Пилипенко, А. Головка, П. Панч; <i>«Гарт»</i> (1923–1926 рр.; Союз українських пролетарських письменників); <i>ВАПЛІТЕ</i> (1926–1928 рр.; Вільна академія пролетарської літератури) В. Елан-Блакитний, М. Хвильовий, П. Тичина, М. Бажан, В. Сосюра; <i>Неокласики:</i> М. Зеров, П. Филипович, М. Рильський, М. Драй-Хмара, О. Бурхардт; <i>Футуристи:</i> Михайло Семенко
Постанова ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературних організацій» та створення Спілки	

радянських письменників України (1932) (I з'їзд – 1934). Соціалістичний реалізм. Репресії проти українських письменників («Розстріляне відродження»)	
Живопис	Створення Асоціації художників Червоної України, членами якої були видатні українські митці С. Їжакевич, К. Трохименко, Ф. Кричевський та ін. Художники: Г. Нарбут, М. Бойчук та його школа (О. Павленко, В. Седляр, І. Падалка, Т. Бойчук), К. Малевич, В. Татлін
Музика	Заснування К. Стеценком першого київського народного хору, двох мандрівних капел, на основі яких згодом виникла капела «Думка». Композитори: Г. Верьовка, Л. Ревуцький; Київська, Харківська та Одеська консерваторії (1930-ті роки)
Театр	Діяльність в Україні 45 професійних театрів. Режисер Л. Курбас (театр «Березіль», Київ, 1922); драматург М. Куліш (п'єси «Народний Малахій», «Мина Мазало», «Патетична соната»); актори Г. Юра, А. Бучма; Новий український драматичний театр ім. І. Франка у Вінниці (1920; з 1926 р. – Київський український драматичний театр ім. І. Франка)
Кіно	Ялтинська (1917) та Київська (1928) кіностудії; режисер О. Довженко (фільми: «Звенигора», 1927; «Арсенал», 1928; «Земля», 1930); перший звуковий фільм «Симфонія Донбасу» Дзиги Вертова

Хронологія:

1920 р. – підписання Бессарабського протоколу, визнання країнами Антанти входження Бессарабії до складу Румунії;

1920 р. – підписання союзного робітничо-селянського договору між УСРР і РСФРР у Москві. Взаємне визнання суверенітету та незалежності республік (на папері);

1921 р. – Всеукраїнський православний собор у Києві. Створення УАПЦ на чолі з митрополитом В. Липківським;

1921 р. – знищення більшовиками національних культурно-освітніх організацій «Просвіт»;

1921–1923 рр. – голод в Україні;

1921 р. – утворення Української автокефальної православної церкви (УАПЦ);

1922 р. – створення в Одесі кінофабрики Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ). З 1938 р. – Одеська кіностудія художніх фільмів;

1922 р. – початок роботи в Києві театру «Березіль» під керівництвом Л. Курбаса;

1922 р. – входження УСРР до складу СРСР;

1922 р. – початок роботи в Києві театру «Березіль» під керівництвом Л. Курбаса;

1923 р. – визнання країнами Антанти входження Східної Галичини до складу Польщі;

1923–1938 рр. – діяльність Комуністичної партії Західної України (КПЗУ);

1923 р. – початок політики «коренізації» в УСРР;

1923 р. – створення в Харкові добровільного республіканського товариства ім. В. Леніна «Геть неписьменність!» під головуванням Г. Петровського;

1924 р. – Татарбунарське повстання;

1924 р. – відкриття в Харкові першої в Україні радіостанції;

1925 р. – утворення Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО);

1925 р. – завершення відбудови промисловості, проголошення курсу на індустріалізацію;

1925–1928 рр. – літературної дискусії щодо шляхів розвитку української літератури. Виступи М. Хвильового про необхідність окремішнього розвитку української культури;

1925 р. – утворення Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки у складі УСРР;

1926–1928 р. – діяльності літературного об'єднання Вільна академія пролетарської літератури (ВАПНІТЕ);

1928/1929–1932 рр. – перша п'ятирічка;

1928 р. – судовий процес у «Шахтинській справі»;

1928 р. – затвердження нового українського правопису, діяв до 1933 р.;
1929 р. – рік «великого перелому», початок суцільної колективізації;
1930 р. – судовий процес у справі «Спілки визволення України» (СВУ);
1930 р. – утворення Організації українських націоналістів (ОУН);
1930 р. – проведення польською владою політики «пацифікації»;
1930 р. – створення першого українського балету (М. Вериківський, «Пан Каньовський»);
1932–1933 рр. – Голодомор в Україні;
1934 р. – перенесення столиці УСРР з Харкова до Києва;
1934 р. – створення Спілки радянських письменників України;
1937 р. – ухвалення Конституції УРСР;
1937–1938 рр. – «Великий терор»;
1938 р. – надання автономії Підкарпатській Русі у складі Чехо-Словаччини;
1939 р., 15 березня – проголошення незалежності Карпатської України.

Поняття та терміни:

Атеїзм (від гр. «безбожжя») - заперечення існування Бога, система поглядів, що відкидає всю сукупність реліг. уявлень про світ.

Автокефальна церква (від гр. «сам» і «голова») — у православ'ї церква, адміністративно незалежна від ін. церков, повне самоврядування церкви, її незалежність.

«Березіль» (від давньослов'янської назви першого місяця весни — березня) — укр. театр, який був заснований у березні 1922 Л. Курбасом як мистецьке об'єднання «Березіль» (МОБ) навколо групи акторів колишнього «Молодого театру» (створений 1918). Працював 1922-1926 у Києві, а 1926-1933 у Харкові. «Березіль» з його чіткою нац. та мистецькою позицією постійно зазнавав критики, яка звинувачувала театр у націоналізмі, в боротьбі з політикою більшовиків. Наприкінці 1933 Л. Курбас був заарештований, а театр переформовано і перейменовано у Харківський держ. драм. театр імені Тараса Шевченка.

Вільна академія пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ) - літературна організація 1925-1928 в УСРР. Стояла на засадах творення нової укр. літератури шляхом засвоєння найкращих здобутків західноєвропейської культури. Фактичним лідером ВАПЛІТЕ був М. Хвильовий, який висунув гасло «Геть від Москви!». Погляди М. Хвильового зумовили критику організації з боку парт. і держ. діячів УСРР. Внаслідок постійних переслідувань ВАПЛІТЕ змушена була «саморозпуститись».

Воєнний комунізм - здійснювані більшовиками соціально-економічні перетворення з метою якнайшвидшого будівництва комуністичного ладу за програмою, вперше оприлюдненою В. Леніним у квітні 1918 р. У березні 1921 р., коли ця політика провалилася, Ленін з метою маскування провалу назвав її воєнним комунізмом, тобто політикою, нав'язаною війною.

Геноцид (від гр. «рід» і лат. «вбивати») - сукупність дій або політика, спрямовані цілковито чи частково на знищення окремих груп населення за расовими, нац., реліг. або соціальними мотивами; один з найважчих злочинів проти людства. Прикладами геноциду є Голодомор проти укр. народу, Голокост єврейського народу.

Голодомор - штучний голод 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947, навмисно створений більшовицькою владою, соціально-господарське явище, що виявляється у позбавленні населення мінімуму необхідних продуктів харчування і призводить до зміни демографічної та соціальної структури населення. Охопив він осн. сільськогосподарські регіони, зокрема заселені переважно українцями (геноцид укр. народу). Особливо масштабним був Голодомор 1932-1933. Держава штовхала село до цього, бо воно не хотіло приймати колгоспної системи.

Директива (від лат. «керую, направляю») - розпорядження, керівна вказівка, настанова, яку дають вищі органи нижчим, керівник - підлеглим.

Експропріація (від лат. «позбавляю власності») - примусове (платне чи безплатне) відчуження майна, яке здійснюється держ. владою, як правило, незалежно від згоди власника.

«Закон про п'ять колосків» - закон про охорону соц. власності від 7.08.1932, написаний власноручно Йосипом Сталіним, називають його ще «драконівським», «середньовічним», а він ще жорстокіший, мінімальне покарання - десять років, а дуже часто і розстріл.

Ідеологізація (від гр. «образ, початок, основа» і «поняття, думка, розум») - нав'язування, насадження певної ідеології. Протягом близько 70 років в Україні цілеспрямовано насаджувалася комуністична ідеологія.

Індустріалізація (від лат. «діяльність, старанність») - система заходів, спрямованих на прискорений розвиток важкої промисловості з метою технічного переозброєння економіки й зміцнення оборони країни, процес створення великого машинного виробництва в усіх галузях господарства країни. Уперше курс на індустріалізацію був проголошений більшовиками у 1925 на XIV з'їзді ВКП(б). Відбувалася в СРСР і Україні наприкінці 1920-х-30-х рр., у роки перших п'ятирічок.

Карткова система - система розподілу продуктів, товарів і послуг, коли їх не вистачає і не можна проводити вільного продажу, за картками, що диференційовано видаються державою різним категоріям населення.

Колективізація - політика об'єднання господарств прив. сільських господарів у спілки (колгоспи, радгоспи), що спираються на колективну власність на засоби виробництва. У СРСР і Україні зокрема була проведена наприкінці 20-х - у 30-х рр. В УРСР уже до 1932 колективізовано бл. 70 % господарств. Супроводжувалася політикою ліквідації куркульства як класу, насильства і Голодомору. В основному завершена до кінця другої п'ятирічки.

«Коренізація» - політика більшовиків у мовно-культурному питанні, спрямована на залучення на бік рад. влади інтелігенції та селянства корінних національностей (у тому числі українців). Сприяла створенню видимості гармонійного та вільного розвитку республік у складі СРСР. Запроваджена на XII з'їзді РКП(б) 1923, її укр. видозміна називається «українізація».

Культ особи (від лат. «поклоніння» і укр. «особи») - у прямому сенсі це зовн. вияв поклоніння божеству, у переносному сенсі - це єдиновладдя тоталітарного типу, сліпе поклоніння комусь, безмірне звеличування якоїсь особи (Сталіна, Гітлера тощо).

«Культурна революція» - одна з трьох головних цілей радянської політики у 30-х рр., складова соц. перетворень, не ставила справжньою метою всебічний розвиток культури, а її радянізацію, більшовізацію, переворот у духовному розвитку країни. У галузі освіти ставилося завдання лікнепу — ліквідації неписьменності. Але чого навчали укр. дітей та й дорослих - не укр., а комуністичних цінностей, намагання зробити з українців лояльних радянських громадян. Одна з найголовніших рис - антиінтелектуалізм і нетерпимість до тих, хто думає інакше.

Нова економічна політика (НЕП) – економічна політика більшовиків 1921-1928, що прийшла на зміну політиці «воєнного комунізму»; відмова від негайного переходу до комунізму, при цьому політична влада цілком зберігалася в більшовиків. Один з основних елементів - продподаток, передбачався комплекс заходів для денационалізації частини підприємств, легалізація торгівлі, допускалася оренда, дрібна приватна власність, розширилася сфера товарно- грошових відносин, скасування зрівнялівки в оплаті праці робітників, створювався ринок робочої сили та ін.

Паціфікація (від. лат. pacificatio – умиротворення, замирення, заспокоєння) – офіційна назва репресій щодо населення Західної України, проведених урядом Польщі восени 1930 р.

П'ятирічки, п'ятирічні плани - вид радянського планового господарства на відміну від ринкової економіки. Всього за радянських часів їх було 12, перша з них у 1928-1932, остання 1986-1990.

«Розкуркулєння» — ліквідація заможних господарств, репресії проти тих, що не хотіли йти в колгоспи, складова частина політики примусової колективізації сільського господарства. Перші ознаки цього явища з'явилися у 1927-1928. Й. Сталін поставив це

завдання у грудні 1929, а відповідна постанова вийшла у січні 1930. Особливо активно «розкуркулення» проводилося на поч. 1930, піддано цьому явищу було бл. 1,5 млн людей.

«Розстріляне відродження» - нове покоління, покликане до творчості Української революцією та українізацією. Цей термін відбиває трагічну долю багатьох представників нац.-культ. відродження 20-30-х рр. ХХ ст., що стали жертвами репресій і переслідувань у роки сталінського режиму, ним можна назвати бл. 500 письменників, а також ін. діячів культури, зокрема його представниками є Григорій Косинка, Євген Плужник, Дмитро Фальківський, Кость Буревій, Олекса Близько, Микола Зеров, Валер'ян Підмогильний, Михайль Семенко, Михайло Бойчук, Микола Куліш, Лесь Курбас та ін.

Соціалістичний реалізм (від лат. «гром., сусп., товариський» і «суттєвий, дійсний») - творчий метод літератури та мистецтва, який вимагає зображення дійсності відповідно до комуністичної ідеології. У 30-х рр. зводився до худ. коментування сталінських «теоретичних положень», прославлення радянської дійсності. Влада вважала, що соцреалізм «якісно новий, вищий етап розвитку, осн. принципами якого є правдиве, історично конкретне зображення дійсності в її революційному розвитку».

«Справа СВУ» (Спілка визволення України) - судовий процес над «шкідницькою підривною націоналістичною організацією», що нібито готувала антирадянський переворот, а насправді над укр. гуманітарною інтелігенцією за вигаданими звинуваченнями. Про неї вперше повідомили восени 1929, а процес відбувся 9 березня - 19 квітня 1930 у Харкові. Підсудних було 45 осіб. Засуджені отримали різні терміни ув'язнення (четверо 10 років, більшість від трьох до шести), але вижив мало хто. Всього у зв'язку зі «справою СВУ» постраждало бл. п'ять тис. представників гуманітарної інтелігенції. Цим процесом було завдано удару по опозиційно налаштованій нац. укр. інтелігенції, відкрито новий етап у боротьбі з «націоналізмом» в Україні.

Стахановський рух - робітничий рух за підвищення продуктивності праці, досягнення високих виробничих показників, початок якому покладено у Донбасі 31 серпня 1935 О. Стахановим. Радянська влада намагалася надати йому масового характеру. З цією метою широко застосовувалися командно-адміністративні методи, штурмівщина, що призводило до дезорганізації та кризи виробництва. Його провал був визнаний фактично у 1937. Повсюдне його впровадження було одним з чинників кризових явищ в промисловості, супроводжувалося посиленням експлуатації працівників і масовими репресіями проти інженерно-технічного персоналу та господарників.

Трест (від англ. «довіра») - одна з структурних ланок управління в окремих галузях промисловості та в будівництві за часів командної соц. економіки, система главків була ліквідована, держ. підприємства об'єднувалися в трест, а вони працювали на господарсько-розрахункових засадах.

Тоталітаризм, тоталітарний режим (від фр. «сукупність, повнота», яке в свою чергу походить від лат. «весь, цілий») - політичний лад, за якого держ. влада зосереджується в руках певної групи (найчастіше політ, партії), яка знищує дем. свободи, повністю підпорядковує всі сфери життя своїм інтересам і утримує контроль над суспільством методами терору, політ, й духовного закабалення.

Українізація - тимчасова політика ВКП(б), здійснювана в Україні у 1920 - на поч. 30-х рр., укр. різновид політики коренізації. Її суть полягала у тому, щоб управлінські структури оволодівали мовою і культурою місцевого населення, а також поповнювалися за рахунок його представників. Це мало забезпечити Москві контроль над Україною не тільки силовими, а й адмін.-політ. засобами. Однак в офіційних документах декларувалося, що осн. метою цієї політики є сприяння розвиткові укр. мови та культури. Найвищі посади продовжували займати неукраїнці. З 1927 став помітним процес згорання українізації, з 1930 почалося масштабне цькування нац. інтелігенції, з 1933 у. була остаточно припинена, а її активні діячі або прихильники були репресовані.

Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) - незалежна укр. церква, яка організаційно оформилася на Всеукраїнському православному соборі у Києві 14-30 жовтня 1921. Становлення УАПЦ відбувалося в контексті нац. відродження України як поступка рад. влади в процесі українізації. Церква проіснувала дев'ять років, останніх

два роки під жорстоким пресом, 1930-1936 існувала під назвою «Укр. православна церква».

Форсована індустріалізація - прискорення, посилення, збільшення темпів розвитку важкої промисловості. У СРСР форсована індустріалізація проводилася наприкінці 20-х - 30-х рр. ХХ ст.

«Шахтинська справа» (Шахтинський процес) - судовий процес 1928 над технічною інтелігенцією, 53 інженерно-технічними спеціалістами вугільної промисловості Донбасу. Мета - залякати стару інтелігенцію і змусити працювати на більшовицьку владу. Звинувачення були явно сфальсифіковані, зокрема у приналежності до «антирадянської шкідницької підпільної контрреволюційної організації», що діяла у 1922-1928 у Шахтинському (м. Шахти) та ін. районах Донбасу. Процес відбувся 18 травня - 6 липня 1928 у Москві. Сталінський режим використав його для розгортання масової кампанії переслідування «буржуазних» фахівців за «шкідництво» та придушення будь-якого опору авантюристичним темпам індустріалізації країни. «Шахтинська справа» поклала початок подібним процесам у 30-50- рр. ХХ ст.

Персоналії:

Бандера Степан (1909-1959) - визначний політичний діяч, один з лідерів українського національно-визвольного руху 1930-50-х рр. Член ОУН з 1929 р., крайовий провідник на західноукраїнських землях з 1933. В 1934 р. Бандера підготував успішний замах на одного з головних організаторів політики «пацифікації» Б. Перацького. В червні 1934 р. заарештований до смертної кари, згодом замінені на довічне ув'язнення. Після окупації Польщі військами Німеччини та СРСР у 1939 р. звільнився, в Кракові (Польща) 10 лютого 1940 р. створив і очолив революційний провід ОУН (ін. назва — ОУН(Б)). На початку радянсько-німецької війни 1941-1945 р. ставив завдання відновлення української державності. В 1941 р. Бандера був заарештований німецькими окупаційними властями за відмову скасувати Акт відновлення Української держави. Три роки провів у концтаборі Заксенгаузен. Після Другої світової війни мешкав у Західній Німеччині й Австрії, очолював Закордонні частини ОУН. Загинув від рук радянського агента Б. Сташинського. Бандера автор декількох праць, зокрема «Перспективи Української Національної Революції» (1958). Президент України В. Ющенко в 2010 р. присвоїв Бандері звання Героя України.

Бойчук Михайло (1882-1937) - видатний живописець-монументаліст і педагог, один із основоположників українського монументального мистецтва. Створив школу художників-монументалістів, т. зв. бойчукістів., вміло поєднував впливи візантійського живопису з традиційними елементами українського малярства. Під його керівництвом виконано розписи Луцьких казарм у Києві (1919), санаторію ВУЦВК на Хаджибеївському лимані в Одесі (1928), Червонозаводського театру в Харкові (1933-1935). Бойчук автор портретів Б. Лепкого і С. Жеромського (поч. ХХ ст.), ряду декорацій для вистав «Молодого театру» Л. Курбаса в Києві (1918). В 1937 р. заарештований і засланий у концтабір, де й загинув.

Волобуєв Михайло (1900-1972) - учений-економіст. У 1920-х рр. - наук, працівник науково-дослідного інституту ВУАН у Харкові. В 1928 р. опублікував у журналі «Більшовик України» дві статті під назвою «До проблем української економіки», в яких обґрунтовано доводив, що Україна за радянської влади, як і в часи Російської імперії, залишається економічною колонією Росії. Через деякий час Волобуєв, зазнавши переслідувань з боку офіційних радянських організацій, був змушений написати спростування своєї теорії та засудити свої попередні погляди як помилкові, згодом репресований (1933-1938).

Волошин Августин (1874-1945) - визначний громадський, політичний і державний діяч. В 1912-1938 рр. - директор учительської семінарії в Ужгороді, в 1897-1938 рр. - редактор єдиної української газети «Наука» (з 1925 р. - «Свобода»), в 1919 р. Волошин був головою Центральної Руської (Української) Народної Ради в Ужгороді. В 1922 був одним з головних організаторів Християнської народної партії, в 1925-1929 - депутатом

чехословацького парламенту. Волошин установив і підтримував тісні зв'язки з українськими діячами у Львові, зокрема з митрополитом А. Шептицьким. 26 жовтня 1938 р. Волошина було обрано прем'єр-міністром автономного уряду, а 15 березня 1939 р. - президентом незалежної Карпатської України. Після окупації краю угорськими військами Волошин емігрував до Праги, де працював в Українському вільному університеті. 15 травня 1945 р. незаконно захоплений рад. контррозвідкою, вивезений до Москви і страчений.

Гринько Григорій (1890-1938) - радянський політичний і громадський діяч. Один із засновників партії боротьбистів. Гринько був членом Всеукраїнського рев. комітету (грудень 1919 - лютий 1920 рр.). В 1920 став членом ЦК КП(б)У, нарком освіти УСРР (1920-1922), голова Держплану УРСР, один із зачинателів українізації. З 1926 р. працював у Москві, 1930-1937 рр. - нарком фінансів СРСР. В 1937 р. арештований, розстріляний за процесом «право-троцькістського блоку».

Довженко Олександр (1894-1956) - видатний кінорежисер, письменник, громадський діяч, художник. Брав участь в українському національному русі, мало не розстріляний більшовицькою владою. В 1923-1926 рр. працював художником-ілюстратором газети «Вісті ВУЦВК» у Харкові. В 1926-1928 рр. режисер і сценарист Одеської кіностудії («Звенигора», 1928), в 1929-1941 Київської кінофабрики («Арсенал», 1929 р., за власним сценарієм, як і всі наступні фільми. Під час Другої світової війни Довженко написав визначні кіноповісті «Україна в огні» та «Повість полум'яних літ», різко критиковані режимом, зняти фільми за ними йому не вдалося. Державні (Сталінські) премії СРСР 1941, 1949. Завершальні кіноповісті - «Зачарована Десна» (1955) і «Поема про море» (1956, Ленінська премія, 1959). Величезне значення для розуміння творчої спадщини Довженко має «Щоденник» митця.

Донцов Дмитро (1883-1973) - визначний публіцист, політичний діяч, літературний критик. В 1922-1939 був редактором «Літературно-наукового вісника». З 1939 Донцов жив за межами України, з 1947 і до кінця життя - в Канаді, викладав укр. літературу в Монреальському університеті. Донцов є ідеологом укр. інтегрального націоналізму. Автор праць: «Історія роз-витку української державницької ідеї» (1917), «Підстави нашої політики» (1921), «Націоналізм» (1926), «Де шукати українських традицій» (1938), «Дух нашої давнини» (1944) та ін. Донцов пройшов еволюцію від соціалізму до його повного заперечення, виступав проти рос. імперіалізму в усіх його проявах, застерігав проти орієнтації на Москву, послідовно відстоював ідею незалежності України. Ідеї Донцова мали великий вплив на молодь, у значній мірі стали ідеологічним обґрунтуванням діяльності ОУН.

Драй-Хмара Михайло (1889-1939) - визначний поет, літературознавець. Був професором Кам'янець-Подільського державного університету (1918-1923), викладав українознавство, мовознавство в ін. вишах. Належав до відомого гурту неокласиків. У 1935 арештований, загинув у концтаборах на Колімі.

Залозецький-Сас Володимир Сергій (1884-1965) - громадський і політичний діяч. Учасник Першої світової війни, потрапив у полон до росіян, згодом повернувся на Буковину. Залозецький очолював Українське правління Буковини, член Української Національної Ради ЗУНР (1918-1919). Співзасновник і голова УНП (1927), посол до румунського парламенту, сенатор (1928-1938). У 1933 р. у британському парламенті виголосив промову проти політики штучного голоду в УРСР. Емігрував до Австрії (1944).

Зеров Микола (1890-1937) - визначний поет, перекладач і вчений-літературознавець. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1914), учителював, викладав у київських вишах, редагував часопис «Книгар» (1919-1920). Зеров належав до літературного гурту неокласиків. Арештований в 1935 р., згодом розстріляний. Автор зб. поезій, зб. літ.-крит. статей, курсу лекцій з історії української літератури, численних статей, перекладів та ін.

Каганович Лазар (1893-1991) - радянський партійний і державний діяч. З 1911 р. належав до РСДРП, брав активну участь у більшовицькому русі. Квітень 1925 - липень 1928 - генеральний секретар ЦК КП(б)У, проводив сталінську лінію. Довів до розколу

КПЗУ, добився арешту, а згодом і знищення її провідних членів. Був одним з головних винуватців Голодомору 1932-1933.

Косіор Станіслав (1889-1939) - більшовицький партійний і державний діяч. За національністю поляк. З липня 1928 по січень 1938 рр. - генеральний (з червня 1930 р. - перший) секретар ЦК КП(б)У, безпосередній організатор і виконавець політики фізичного і духовного геноциду українського народу, що проявився в організації Голодомору 1932-1933 рр., проведенні політики русифікації, розгортанні антиукраїнського терору, масовому винищенні української інтелігенції. Косіор - одна з найзловісніших постатей в українській історії. Репресований у 1939 р.

Коновалець Євген (1891-1938) - визначний військовий і політичний діяч. З січня 1918 р. - командувач Галицько-Буковинського куреня Січових стрільців. Цей загін під проводом Коновальця взяв участь у антигетьманському повстанні Директорії, відіграв вирішальну роль у перемозі під Мотовилівкою 18 листопада 1918 р., надалі брав участь у боях з більшовицькими і денікінськими військами. Поразка національно-визвольних змагань змусила Коновальця до пошуку нових методів боротьби за незалежність України, у серпні 1920 р. він створює і очолює УВО, з 1922 р. змушений жити в еміграції. 28 січня - 3 лютого 1929 р. у Відні створено ОУН, головою проводу якої було обрано Коновальця. Його діяльність з розбудови ОУН, яка користувалася значною підтримкою української молоді, та постійні заходи з налагодження націоналістичного підпілля в радянській Україні викликали занепокоєння Москви. Загинув від рук радянських спецслужб.

Куліш Микола (1892-1937) - визначний драматург. Належав до літературної організації «Гарт» і ВАПЛІТЕ (з листопада 1926 по січень 1928 рр. - президент). Виступив одним з творців нового українського театру, більшість п'єс Кудіша була поставлена на сцені театру «Березіль» Л. Курбаса. В 1934 був арештований, згодом розстріляний. Автор драм, творів: «97» (1924), «Зона» (1926), «Народний Малахій» (1928), «Мина Мазайло» (1929), «Патетична соната» (1929), «Маклена Граса» (1933) та ін.

Курбас Лесь (1887-1937) - визначний театральний діяч і режисер. У березні 1922 р. утворив Мистецьке об'єднання «Березіль». У жовтні 1933 р. Курбаса було усунуто від обов'язків мистецького керівника театру «Березіль», згодом його позбавили звання народного артиста УСРР, яке було йому присвоєне в 1925 р. Наприкінці 1933 р. арештований, згодом розстріляний. Поставив на сцені п'єси «Чорна пантера і білий ведмідь» В. Винниченка, «У пущі» Лесі Українки, «Цар Едіп» Софокла, більшість творів М. Куліша та ін. В історію українського театру Курбас увійшов як його реформатор, організатор, режисер, який шляхом експерименту прищеплював йому нові ідеї та форми.

Липківський Василь (1864-1937) - визначний релігійний діяч. З 1917 р. разом з архієпископом володимирським Олексієм, протоієреєм С. Потіхіним, священником Н. Мариничем очолив український релігійно-громадський рух за автокефалію Української православної церкви. 9 травня 1919 р. відправив першу службу українською мовою в Миколаївському соборі на Печерську в Києві. У жовтні 1921 р. Всеукраїнський церковний собор затвердив проголошену 1 січня 1919 р. автокефалію і обрав Липківського митрополитом УАПЦ. Проводив українізацію церковного життя, сприяв перекладу релігійних книг українською мовою, особисто відвідав бл. 500. парафій, чим підняв авторитет УАПЦ в Україні. В 1927 р. під тиском влади змушений залишити сан митрополита, перебував під постійним наглядом більшовицьких репресивних органів, кілька разів перебував під арештом. У листопаді 1937 р. засуджений до страти і незабаром розстріляний.

Людкевич Станіслав (1879-1979) - визначний композитор, музикознавець, фольклорист і педагог. З 1939 - професор Львівської консерваторії. Автор опер «Бар Кохба», «Довбуш», кантати-симфонії «Кавказ», хорових творів «Вічний революціонер», «Косар» та ін., кількох симфонічних поем, численних обробок народних і стрілецьких пісень, праці «Галицько-руські мелодії» (1906), підручника «Загальні основи музики» (1921). Людкевич - перший професійний композитор на західноукраїнських землях, сприяв піднесенню музичної культури, спрямував українську музичну творчість у напрямі інструменталізму. Республіканська премія УРСР ім. Т. Шевченка (1964) за симфонію-

кантату «Кавказ» і вокально-симфонічну кантату «Заповіт» на слова однойменних творів Т. Шевченка.

Малевиц Казимир (1878-1935) видатний художник. Один із засновників абстрактного мистецтва, в 1915 р. започаткував новий модерністський напрям - супрематизм («Чорний квадрат на білому тлі», «Біле і чорне»). Публікував статті на мистецьку тематику, викладав у Київському худ. ін-ті. Автор картин: «Купальниці» (1908), «Дачник» (1909-1910), «Жнива» (1912), «Динамічна композиція» (1915), «Дівчата в полі» (1928-1932) та ін.

Мельник Андрій (1890-1964) - визначний військовий і політичний діяч. У січні 1918 р. був одним з організаторів Галицько-Буковинського куреня Січових стрільців, начальник його штабу. В листопаді 1918 р., очолюючи штаб окремого загону Січових стрільців, Мельник розробив план і брав участь у переможному бою проти гетьманських військ під Мотовилівкою. У березні-червні 1919 р. - начальник штабу Дієвої армії УНР, у липні-серпні 1919 р. - помічник командувача групи Січових стрільців, у 1920-1921 рр. - інспектором військової місії УНР у Празі. У 1922 р. повернувся у Галичину, крайовий керівник УВО, в 1924 р. засуджений польською владою на чотирирічне ув'язнення. В 1932-1938 рр. - член правління видавничої спілки «Діло». Після загибелі Є. Коновальця з 1938 р. став головою проводу ОУН, у 1940 р. після розколу очолив одну з фракцій організації. У роки Другої світової війни послідовно відстоював ідею незалежності України, за що потрапив під арешт, а з 1944 р. був ув'язнений у концтаборі Заксенгаузен. Після звільнення в 1945 р. жив у Німеччині та Люксембурзі, обраний довічним головою проводу ОУН (мельниківців). У 1957 р. висунув ідею створення світового конгресу, реалізовану у 1967 р., сприяв консолідації українських емігрантських сил.

Мудрий Василь (1893-1966) – громадський і політичний діяч, журналіст. У 1921-1925 рр. був одним з організаторів і працівників (секретар) Львівського українського таємного університету, активним діячем «Просвіти», заступником голови товариства (1932-1939), головним редактором газети «Діло» (1927-1939). У 1925 р. був одним із співзасновників УНДО, з 1935 р. - голова об'єднання, виступав ініціатором політики «Нормалізації» українсько-польських відносин у Зах. Україні. У вересні 1935 р. обраний віце-маршалком польського сейму. В 1939-1941 рр. перебував у Кракові, в 1941-1944 рр. - у Львові. В липні 1944 р. був обраний віце-президентом УГВР. Емігрував у Зах. Німеччину, у 1949 р. - у США. Автор праць «Боротьба за огнище української культури в західних землях України» (1923), «Український університет у Львові. 1921-1924» (1948), «І. Франко як громадський діяч» (1957) та ін.

Петрусенко Оксана (1900-1940) - визначна співачка (лірико-драм. сопрано) й актриса. Навчалася у Київському муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка (1923-1924). Петрусенко працювала в оперних театрах Росії (1927-1934), Київському театрі опери та балету (1934-1940). Партії: Одарка («Запорожець за Дунаєм С. Гулака-Артемовського»), Наталка («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Марія, Оксана («Мазепа», «Черевички» П. Чайковського), Тоска («Тоска» Дж. Пуччіні) та ін. Одна з найкращих виконавиць укр. нар. пісень і романсів. Нар. артистка УРСР з 1939.

Постишев Павло (1887-1939) - радянський партійний і державний діяч, з 1904 - член РСДРП. У січні 1933 відряджений особистим представником Й. Сталіна в УСРР з необмеженими повноваженнями. Обраний секретарем ЦК КП(б)У, першим секретарем Харківського, а з липня 1934 - Київського обкому партії. Постишев розгромив укр. нац. відродження, політику українізації, довів до самогубства М. Скрипника, був одним з найголовніших організаторів Голодомору 1932-1933. У 1937 переведений на роботу в Куйбишев (тепер Самара, РФ), 1938 арештований і згодом розстріляний.

Ревуцький Лев (1889-1977) - відомий композитор, педагог, гром., і муз. діяч. Ревуцький очолював Спілку композиторів України. Академік АН УРСР (1957, музикознавство). Автор кантати-поєми «Хустина» (за Т. Шевченком, 1923, оркестрова редакція 1944), Другої симфонії (1920), концерту для фортепіано з оркестром (1934, друга редакція 1963), обробок нар. пісень (збірки «Козацькі пісні», 20-і рр., «Сонечко», 1926, «Галицькі пісні», 1928), трьох хорів на слова Т. Шевченка тощо. Республіканська премія

УРСР ім. Т. Шевченка (1966) за концерт для фортепіано у супроводі симфонічного оркестру.

Скрипник Микола (1872-1933) - радянський партійний і державний діяч. Навчався у Петербурзькому технологічному ін-ті з 1900, відрхований за рев. діяльність (розпочав з 1897). 15 разів арештований поліцією, 7 разів перебував на засланні (відбув 6 років з присуджених 34-х, утікаючи із заслання). Учасник жовтневого перевороту в Петрограді. У грудні 1917 Скрипник викликаний у Харків, став членом першого маріонеткового уряду (т. зв. Нар. секретаріату) рад. України, з березня 1918 очолив його (до квітня). Намагався створити окрему Комуністичну партію України, але, за наполяганням В. Леніна, у липні 1918 КП(б)У стала складовою частиною рос. партії більшовиків. Скрипник очолював наркомат внутр. справ (1921), юстиції (1922-1927), освіти (1927-1933). Скрипник активно сприяв проведенню українізації, організував масштабну допомогу в налагодженні освіти укр. мовою у місцях компактного проживання українців поза межами України (Кубань, Казахстан). У вересні 1928 діяч затвердив новий правопис, нормативи якого максимально наближалися до специфіки укр. мови. Під керівництвом Скрипника здійснювалася робота з вироблення укр. наукової термінології. Академік ВУАН (з 1929, філософія, соціологія, право). У лютому 1933 став головою Держплану УСРР і заст. голови РНК, але відразу ж почалася кампанія його цькування. Розуміючи безвихідь, у яку потрапив, знаючи систему зсередини, Скрипник застрелився. Автор понад 810 наук. і публіц. статей, брошур, збірників.

Сосюра Володимир (1898-1965) - визначний поет. У листопаді 1918 - лютому 1920 воював у складі армії УНР, 1920 - у Червоній армії. У 1920-х рр. Сосюра створив неперевершені зразки інтимної лірики, здобув славу дуже популярного поета, видавши зб. віршів «Поезії» (1921), «Червона зима» (1922), «Осінні зорі» (1924), «Юнь» (1927), «Коли зацвітуть акації» (1928) та ін.

Сталін (Джугашвілі) Йосип Вісаріонович (1879-1953; 1953-1961 - у мавзолеї, похований біля нього на Красній площі у Москві) - радянський державний і політичний діяч. Навчався у Тифліській (тепер Тбілісі) духовній семінарії, відрхований. З 1901 — професійний революціонер, кілька разів арештований, тікав із заслання. У першому більшовицькому уряді (РНК) — нарком у справах національностей (до 1922). Під час громадянської війни часто перебував на фронтах. У квітні 1922 утворена посада ген. секретаря ЦК РКП(б), за пропозицією В. Леніна її посів С. У 20-х рр. переміг у б-бі за владу всіх своїх суперників, домігся абсолютної влади у партії та державі. До України ставився з підвищеною увагою. У 20-х рр. підтримував українізацію, але в обмежених рамках, розправився з націонал-комуністами. С. несе безпосередню відповідальність за оцію Голодомору 1932-1933, за винищення укр. інтелігенції, за організацію політ, убивств і розправ над опонентами, за хвилі масового терору.

Стаханов Олексій (1906-1977) - шахтар, новатор виробництва. Працював на шахті у Кадіївці (тепер Стаханов Луганської обл.). Установив рекорд видобутку вугілля (102 тонни), перевиконавши норму в 14,5 раз, застосував нові методи роботи. Започаткував рух, названий його іменем. Закінчив Промислову академію (1940), працював на керівних посадах у міністерстві вугільної промисловості. Помер у психіатричній лікарні. Герой Соціалістичної Праці.

Студинський Кирило (1868-1941) - визначний літературознавець і громадський діяч, доктор філософії. Входив до складу Укр. Нац. Ради ЗУНР, дійсний член НТШ, його голова, академік ВУАН. У жовтні 1939 призначений головою Нар. зборів Зах. України, з 1940 - депутат Верховної Ради СРСР і депутат міської ради Львова. Врятував від радянських репресій чимало людей. Під час відступу Червоної армії зі Львова був примусово вивезений разом з П. Франком, загинув за нез'ясованих обставин. Студинський автор понад 500 праць.

Тичина Павло (1891-1967) - видатний поет. У 1920-х рр. належав до «Гарту», ВАПЛІТЕ, з 1934 р. - до СПУ. Яскравий талант Тичини був деформований умовами тоталітарного режиму. Щоб вижити, він був змушений написати такі твори як зб. «Чернігів» (1931), «Партія веде» (1934), «Чуття єдиної родини» (1938), «Комунізму далі

видні» (1961) та ін. У 1943-1948 рр. - нарком (з 1946 - міністр) освіти УРСР. Академік ВУАН (з 1929, мова і література). Герой Соціалістичної Праці (1967). Державна (Сталінська) премія СРСР (1941). Республіканська премія УРСР ім. Т. Шевченка (1962) за вибрані твори в трьох томах. Творчість Т. належить до вершинної укр. поезії ХХ ст.

Хвильовий Микола (1893-1933) - відомий письменник, публіцист. Належав до літературної організації «Гарт» (з 1923), ВАПЛІТЕ (1925-1927). Ініціював літературну дискусію (1925-1928), закликав орієнтуватися на «психологічну Європу», висунув гасло «Геть від Москви! Дайош Європу!», яке набрало політичне звучання. Змушений був «каятися», «визнавати помилки». Видавав часописи «Літературний ярмарок» (1928-1930), «Політфронт» (1930-1931). На знак протесту проти арешту свого товариша М. Ялового покінчив життя самогубством. Є автором зб. поезій «Молодість» (1921), «Досвітні симфонії» (1923), зб. оповідань «Сині етюди» (1923), «Осінь» (1924), романів «Вальдшнепи», «Санаторійна зона», «Сентиментальна історія», публіцистичних праць «Камо грядеши?» (1925), «Думки проти течії» (1926) та ін.

Юра Гнат (1888-1966) - актор, режисер. Працював у трупі С. Максимовича, разом з Л. Курбасом, працював у Львові в театрі «Руська бесіда». Протягом 1917 – 1919 рр. - актор і режисер у київському Молодому театрі та Першому на той час державному театрі України ім. Т. Шевченка. У 1920 р. стає одним із засновників українського драматичного театру ім. І. Франка у Вінниці (з 1923 р. – в Харкові, з 1926 року - Київський академічний український драматичний театр ім. І. Франка). Крім того, був професором Київського інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. Є автором літературних праць з питань театрального мистецтва. Був двічі лауреатом Державної премії СРСР.

Яворницький Дмитро (Еварницький; 1855-1940) - видатний історик, археолог, етнограф, фольклорист і письменник. Учителював, займався науковою роботою, головна тематика - вивчення історії запорізького козацтва. У 1892 р. був засланий до Ташкента. У 1902 р. очолив новостворений Катеринославський (з 1926 р. - Дніпропетровськ) історико-краєзнавчий музей (до 1933), перетворив його в один з найкращих музеїв України (75 тис. одиниць зберігання, названий іменем Яворницького) Автор понад 200 праць, зокрема: «Історія запорізьких козаків» (тт. 1-3, 1892-1897), «Іван Дмитрович Сірко — славний кошовий отаман Війська запорізького низових козаків» (1894), «Джерела для історії запорізьких козаків» (тт. 1-2, 1903).

Питання до самостійної підготовки.

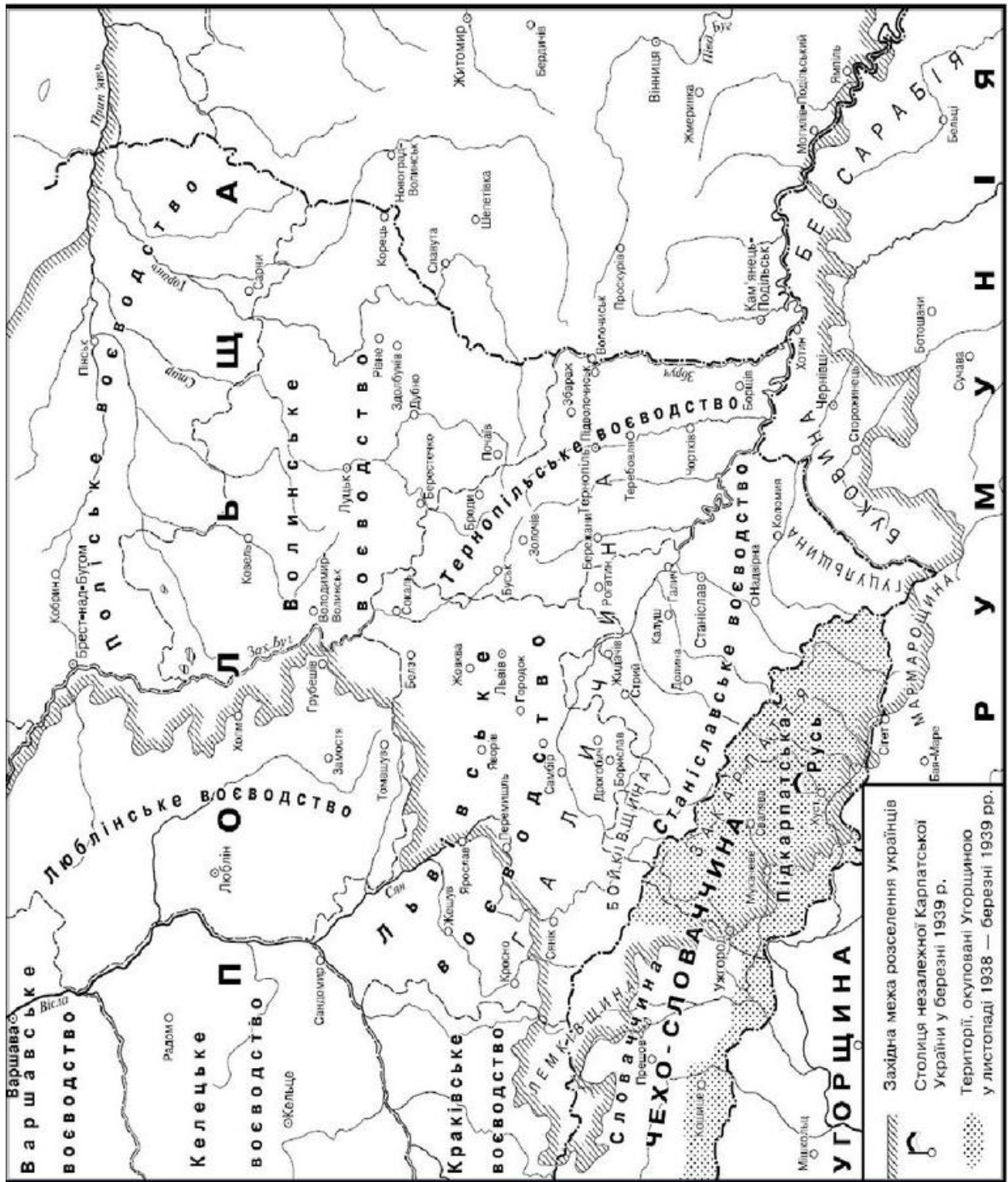
1. Назвіть основні причини, що зумовили необхідність переходу до нової економічної політики. Чим політика «воєнного комунізму» відрізняється від НЕПу?
2. У чому полягали особливості проведення НЕПу в Україні?
3. Охарактеризуйте причини, суть і наслідки голоду 1921-1922 рр.
4. Які етапи пройшла Україна в процесі створення єдиної союзної держави? Коли і як відбулося конституційне оформлення СРСР?
5. У чому полягала суперечливість процесу українізації і які її наслідки?
6. У чому суть політики більшовиків стосовно релігії і церкви на Україні в 20-ті рр. ХХ ст.?
7. Які основні досягнення української культури та її трагічні сторінки в 20-ті рр. ХХ ст.?
8. У чому ви бачите головну причину згорання НЕПу в 1928 р.?
9. Яке місце приділялося Україні в сталінському плані індустріалізації СРСР? Якими були наслідки сталінської індустріалізації?
10. У чому полягали основні етапи колективізації? Якою була подальша доля колгоспів в Україні в системі сталінської командної економіки?
11. Якими були основні причини і наслідки голодомору 1932-1933 рр.? Чи можна вважати голодомор в Україні 1932-1933 рр. штучним?
12. Які характерні риси і трагічні наслідки утвердження сталінського тоталітарного режиму в Україні?

13. У чому ви бачите досягнення української культури? У чому полягає трагедія української культури 20-30-ті роки ХХ ст. Чому цей період називають “розстріляним відродженням»?
14. Як склалася доля західноукраїнських земель після Паризької мирної конференції? Яким був правовий статус західноукраїнських земель?
15. Що таке національна дискримінація і як вона відбилася на населенні західноукраїнських земель?
16. Проаналізуйте соціально-економічне становище українського населення в складі Польщі, Румунії і Чехословаччини в 20-30-і роки. Де українцям жилося краще і чому?
17. У чому полягала репресивна політика влади на західноукраїнських землях?
18. Що стало причиною появи ідеології інтегрального націоналізму? Які його основні положення?
19. Дайте характеристику суспільно-політичного життя на українських землях у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини. Чим відрізнялася політична боротьба західноукраїнських українців на територіях, що входять до складу Польщі, Румунії, Чехословаччини?
20. Охарактеризуйте історичні умови й обставини проголошення незалежності Карпатської України.

¹⁵ Західноукраїнські землі у 1938-1939 рр. // Історія України: комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – К. : Літера ЛТД, 2014. – С. 213.

Тема 8. Україна в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.). Українська культура воєнної доби. Внесок медиків у перемогу.

1. Україна на початку II світової війни (1939–1941 рр.).
  - 1.1 Пакт Молотова – Ріббентропа: союз двох агресорів.
  - 1.2 Початок II світової війни і «возз'єднання» західно-українських земель з УРСР.
  - 1.3 Радянізація західно-українських земель: позитивні і негативні результати.
2. Радянсько-Німецька війна. Україна у 1941–1942 рр.
  - 2.1 Напад Німеччини на Радянський Союз і Україна.
  - 2.2 Окупація українських земель німецько-нацистськими загарбниками.
  - 2.3 Причини невдач Червоної армії.
  - 2.4 Евакуація та «тактика випаленої землі».
3. Нацистський «новий порядок» на окупованих українських територіях. Основні течії руху опору.
  - 3.1 Розчленування території України. Заходи експлуатації і пограбування на окупованих територіях.
  - 3.2 Нацистська політика щодо населення на окупованих територіях.
  - 3.3 Радянська течія руху опору. Партизани, підпільники: мета, завдання, тактика, результати.
  - 3.4. Національна течія руху опору. ОУН–УПА, «Поліська Січ»: мета, завдання, тактика, результати.
4. Україна на завершальному етапі II світової війни (1939–1945 рр.).
  - 5.1 Визволення території України від німецько-нацистських загарбників.
  - 5.2 Політика радянської влади на звільнених територіях і рух опору ОУН–УПА.
  - 5.3 Завершення II світової війни (1939–1945 рр.). Внесок України у перемогу.
5. Розвиток української культури у роки II світової війни.
  - 5.1 Наука і освіта.
  - 5.2 Література. Театр і кіно.
  - 5.3 Церковно-релігійне життя.
  - 5.4 Внесок медиків у перемогу.

Факти:

Початок Другої світової війни. Приєднання Західної України, Південної та Північної Бессарабії та Північної Буковини до складу УРСР. Початок Радянсько-німецької війни. Оборона Києва, Одеси, Севастополя. Оточення і поразки Червоної армії. Встановлення нацистського окупаційного режиму. Розгортання радянського партизанського руху. Діяльність ОУН. Утворення УПА. Трагедія Волині 1943 р. Операції з визволення України. Депортація кримських татар та інших народів Криму (травень 1944 р.). Перемога II світової війни. Участь українців у визволенні від нацизму народів Європи.

Наука. Медицина. Освіта. ЗМІ. Преса. Радіо. Література. Образотворче мистецтво. Театральне мистецтво. Кіномистецтво. Музичне мистецтво. Заклади культури. Українська школа в роки II світової війни.

Таблиці та структурно-логічні схеми

План «Барбаросса»

<i>Група армій</i>	<i>Головнокомандувач</i>	<i>Напрямки удару</i>
«Північ»	В. Й. Фон Лееб	Даугавпілс, Псков, Ленінград, Прибалтика, порти на

		Балтійському морі
«Центр»	Ф. фон Бок	Мінськ, Смоленськ, Москва
«Південь»	Г. фон Рундштедт	Західна Україна, Київ, Харків, Донбас, Крим

Нацистський «Новий порядок»

Румунська провінція «Трансністрія»	Чернівецька та Ізмаїльська області УРСР, а також землі між Бугом і Дністром, які за німецько-румунським договором від 19 серпня 1941 р. передавались Румунії. Центр: Тирасполь, згодом — Одеса
Дистрикт «Галичина»	Львівська, Дрогобицька, Станіславська й Тернопільська області УРСР. Центр: Львів
Рейхскомісаріат «Україна»	Більша частина українських земель (окрім прифронтових), Крим, Орловська область Росії, деякі райони Білорусії. Центр: Рівне
Прифронтові райони	Донбас, Чернігівська, Сумська, Харківська області
Заходи	Скасування чинності радянського законодавства. Введення німецького кримінального права і судів. Запровадження комендантської години. Дискримінація українського населення. Економічний визиск України. Використання примусової праці місцевого населення тощо. Терор голодом у містах; обмеження постачання міст продовольством; жертви організованого окупантами голоду — сотні тисяч жителів великих українських міст

Рух Опору та його течії

Визначення поняття	Рух Опору - антифашистський національно-визвольний рух у роки Другої світової війни проти німецьких, італійських і японських окупантів та їхніх союзників
Причини	Невдоволення населення німецьким «новим порядком»
Течії	<i>Радянська:</i> розгортання радянської партизансько-підпільної боротьби на території України. <i>Національна:</i> розгортання боротьби ОУН-УПА в умовах німецької окупації

Колабораціонізм

<ul style="list-style-type: none"> • Створення на підтримку окупаційній владі допоміжної адміністрації з представників місцевого населення, які виявили бажання співпрацювати з окупантами: бургомістри в містах, голови в районах, старости в селах, допоміжна поліція, добровольчі військові з'єднання. • 1941 р. — із числа українців були сформовані батальйони «Нахтігаль» і «Роланд» у складі вермахту. • 28 квітня 1943 р. — була сформована дивізія Ваффен-СС «Галичина» (Перша українська), яка проіснувала до закінчення війни в 1945 р. (11 тис. осіб). • Використання німцями українських військових формувань як «гарматне м'ясо»
--

Культура України в роки II світової війни

Освіта	Було зруйновано значну частину шкіл та знищено їх матеріальну базу. Освітня політика фашистів на окупованій території була спрямована на онімечення населення (дозвіл лише початкової та професійної освіти, обов'язкове вивчення німецької мови, навчання за програмами, розробленими німецькими чиновниками). Створення для дітей-сиріт у східних районах СРСР дитячих будинків та
---------------	---

	<p>інтернатів (сюди було переміщено з України 500 дитячих садків та інтернатів, 257 дитячих будинків).</p> <p>Налагодження роботи вузів України в евакуації (близько 70 вузів).</p> <p>Початок відбудови системи освіти в 1943—1944 рр. на території України, що була звільнена від фашистських загарбників</p>
Наука	<p>Евакуація наукових закладів України на схід, у тому числі й Академії наук УРСР.</p> <p>Плідна робота українських учених у різних галузях:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розробка технології виплавки броньованих сталей (академік М. Доброхотов); • метод автоматичного дугового зварювання під флюсом під час збирання танків Т-34 (Інститут електрозварювання АН УРСР на чолі з Є. Патонем); • наукові досягнення в галузі медицини (винайдення сироватки для лікування ран — колектив Інституту клінічної фізіології на чолі з О. Богомольцем, створення препарату для згортання крові — Інститут біохімії АН УРСР під керівництвом О. Палладіна, інтенсивна робота з вивчення ранової інфекції — Український інститут клінічної медицини на чолі з М. Стражеску та ін.); <p>Створення фахівцями гуманітарних наук бригад лекторів, які виступали з доповідями на військово-історичну тематику на передовій, у гарнізонах міст, винищувальних батальйонах тощо</p>
Література	<p>Участь українських літераторів у захисті Вітчизни (добровольцями на фронт пішли А. Головка, М. Бажай, С. Складенко О. Гончар та ін.; 109 із 200 членів Спілки письменників перебували на фронті).</p> <p>Створення з ініціативи Спілки радянських письменників трьох агітаційних бригад для роботи у військових частинах, госпіталях, на оборонних підприємствах, які своїми виступами зміцнювали бойовий дух радянських воїнів.</p> <p>Робота українських письменників воєнними кореспондентами, редакторами дивізійних видань (газети Південно-Західного фронту «Красная Армия», газети «За Радянську Україну», у редакціях яких працювали М. Бажай, А. Малишко, С. Головінський, Л. Первомайський, О. Корнійчук та ін.).</p> <p>Широка публіцистична діяльність українських письменників (твори О. Довженка «Перед боєм», «Україна в огні», патріотичних віршів П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, В. Сосюри та ін.).</p> <p>Контроль сталінського керівництва за діяльністю українських письменників.</p> <p>Робота українських радіостанцій (ім. Т. Шевченка в Саратові, «Радянська Україна» в Москві та ін.)</p>
Мистецтво	<p>Евакуація на схід майже 50-ти театрів.</p> <p>Комплектування з евакуйованих українських театрів фронтових бригад за участю найкращих акторів (Київський театр опери та балету ім. Т. Шевченка створив 22 бригади, які працювали на 4-х фронтах і дали 920 концертів).</p> <p>Виступи майстрів сцени перед фронтовиками на передовій (З. Гайдай, І. Паторжинський, М. Гришко та ін.)</p> <p>Розвиток кінодокументалістики (перший кінорепортаж — «Із фронтів Вітчизняної війни» (вересень 1941 р.), за період війни українськими операторами було відзнято близько 300 документальних фільмів і кіносюжетів, серед яких — фільми О. Довженка «Битва за нашу Радянську Україну» (1943 р.), «Перемога на Правобережній Україні» (1945 р.) та ін.).</p>

	<p>Діяльність в евакуації Київської та Одеської кіностудій (випуск фільмів, сповнених патріотизму «Олександр Пархоменко», «Як гартувалася сталь»; «Партизани в степах України»; було організовано їх показ у кінотеатрах країни і на фронті).</p> <p>Основною темою творчості українських художників був захист Вітчизни (випуск плакатів, листівок, карикатур тощо). Найвідомішими творами українських художників воєнного періоду були: «Гнів Шевченка — зброя перемоги» В. Касіяна, «Розчавимо фашистську гадину» О. Олександрова, «Україна вільна» В. Корецького та ін.</p>
--	---

Хронологія:

23 серпня 1939 р. – радянсько-німецький договір про ненапад і таємний протокол до нього («пакт Молотова-Ріббентропа»).

1 вересня 1939 р. – Напад Німеччини на Польщу. початок Другої світової війни.

17 вересня 1939 р. – вступ Червоної армії на територію Західної України.

листопад 1939 р. – включення Східної Галичини та Волині до складу УРСР.

серпень 1940 р. – включення Південної та Північної Бессарабії й Північної Буковини до складу УРСР.

22 червня 1941 р. – Напад Німеччини на СРСР. Початок Радянсько-німецької.

червень 1941 р. – танкова битва в районі міст Ровно-Дубно-Броди-Луцьк.

30 червня 1941 р. – проголошення Акта відновлення Української Держави.

30 вересня – 7 січня 1942 р. – Битва за Москву.

17 липня 1942 – 2 лютого 1943 р. – Сталінградська битва. Початок звільнення території України.

1942 р. – створення Українського штабу партизанського руху (УПШР).

14 жовтня 1942 р. – створення Української повстанської армії (УПА).

5 липня – 23 серпня 1943 р. – Битва на Курській дузі. Створені передумови для стратегічного наступу Червоної армії по всьому фронту.

6 листопада 1943 р. – визволення Києва.

січень – лютий 1944 р. – Корсунь-Шевченківська наступальна операція.

вересень – жовтень 1944 р. – Карпатсько-Ужгородська наступальна операція.

28 жовтня 1944 р. – визволення всієї території України.

9 травня 1945 р. – завершення Радянсько-німецької війни, День Перемоги.

Поняття та терміни:

«Акт відновлення Української держави» – документ, проголошений 30 червня 1941 у Львові керівниками ОУН, зокрема Ярославом Стецьком, про відновлення держ. незалежності України та формування нац. уряду. Керівництво гітлерівської Німеччини не визнало «Акта» і розігнало й арештувало членів уряду та ініціатора документа Степана Бандеру. Дії керівників ОУН довели ілюзорність надій на досягнення самостійності України за допомогою нацистської Німеччини.

«Новий порядок» – терористичний режим нацистів в окупованих країнах, зокрема в Україні; ліквідація суверенітету, дем. та соціальних здобутків держав, проведення екон. експлуатації, примусова мобілізація робочої сили до Німеччини, масові розстріли і депортації місцевого населення.

«Новий порядок» – терористичний режим нацистів в окупованих країнах, зокрема в Україні; ліквідація суверенітету, дем. та соціальних здобутків держав, проведення екон. експлуатації, примусова мобілізація робочої сили до Німеччини, масові розстріли і депортації місцевого населення.

«Рейкова війна» – широкомасштабна операція рад. партизанів під час Курської битви, здійснена влітку 1943 за наказом начальника Центр, штабу партизанського руху П. Пономаренка. Її проводили як на території України, так і поза її межами, це було відчутною допомогою регулярним частинам Червоної армії. Внаслідок цієї операції рух на багатьох магістралях було заблоковано.

«Східний вал» – система оборонних укріплень, створена нім. військами 1943 на Дніпрі та р. Молочній, починаючи з 11 серпня, мав відіграти вел. значення для нім. оборони на Дніпрі з метою стримування наступу Червоної армії. Був прорваний рад. військами у вересні 1943, повністю подоланий у листопаді – грудні 1943.

Голокост - планомірне і організоване знищення єврейського населення в роки Другої світової війни жертвами якого стали 6 млн. євреїв (в Україні – 1,4 млн.).

Депортація - примусове, насильницьке переселення людей за межі місць їх постійного проживання.

Дивізія СС «Галичина» – 14-та гренадерська дивізія військ СС «Галичина» (нім. 14 Division Grenadiere der Waffen-SS «Galizien») – підрозділ у складі військ Ваффен-СС Німеччини, що існував у 1943–1945 роках і був укомплектований з українців переважно греко-католицького віросповідання, фактично виключно галичан. Дивізія Ваффен СС «Галичина» сформована була нацистами задля підтримки падаючого режиму. Український Комітет Центральний підтримав цю ідею незважаючи на ціну співпраці з тоталітарним режимом та його злочинний характер. Частина українських націоналістів продовжувала вірити у міф, що за допомогу німцям у війні з СРСР, нацистська Німеччина надасть Україні незалежність. Уже в липні 1943 року дивізія Ваффен СС "Галичина" була відправлена на фронт, де була розбита в битві під Бродами, після чого частина (ті, що вижили) була переформатована і відправлена на територію Словаччини, де солдати брали участь у боях з учасниками Словацького повстання, також на території Польщі з вояками Армії Крайової. З 19 квітня 1945 року підрозділ був переформатований, отримав новий статус і нову назву – 1-ша Українська дивізія Української Національної Армії. Дивізія опинилась на території Австрії, де склала зброю в Західній зоні окупації і здалася в полон союзним військам. Більшість солдатів дивізії залишилися за кордоном і не були видані Радянському Союзу.

Евакуація - вивезення населення, поранених, полонених, а також матеріальних засобів з місцевостей, що перебувають під загрозою нападу або загарбання ворогом, стихійного лиха.

Колaboraціонізм - добровільне (на протигагу вимушеній праці) співробітництво урядів, окремих осіб, груп чи прошарків населення окупованих територій з окупантами.

Мобілізація - 1) призов військовозобов'язаних на службу в діючу армію у зв'язку із запровадженням воєнного стану; 2) переведення всіх галузей промисловості у воєнний стан; 3) залучення кого-небудь для виконання якогось важливого завдання, масового заходу.

Новий порядок - режим, установлений нацистами на окупованих територіях у роки Другої світової війни (1939-1945 рр.), спрямований на експлуатацію людських і матеріальних ресурсів в інтересах Німеччини.

Остарбайтери (від нім. «робітники зі Сходу», «Сх. робітники») – офіційна назва осіб, вивезених на примусові роботи до Німеччини та ін. країн з окупованих 1941-1944 районів СРСР. Це були переважно молоді люди, найздоровіші, бл. 2,4 млн осіб (з України). Більшість о. працювала на прив. підприємствах, жили у спец. таборах під суворим наглядом. За спробу втечі каралися смертю або ув'язненням у концтаборі. Більшість їх після закінчення війни було насильно репатрійовано в СРСР, де майже всіх звинувачено у «зраді батьківщини» і репресовано. 1994 нім. уряд виділив значні матеріальні кошти для компенсації колишнім остарбайтерам.

План «Барбароса» - кодова назва плану блискавичної війни (бліцкригу) Третього Рейху проти СРСР. Передбачав швидкоплинну військову кампанію з повним розгромом Червоної Армії та захопленням європейської частини СРСР по лінії Волга – Архангельськ (т. зв. лінія А–А).

План «Ост» - план колонізації життєвого простору на Сході, за яким передбачалось виселення 31 млн. осіб неарійського походження і заселення 10 млн. німецьких колоністів після завоювання СРСР.

Поліська Січ - підпільна збройна формація, створена на Поліссі (Північна Україна) влітку 1941 року отаманом Тарасом Бульбою-Боровцем.

Похідні групи – військові підрозділи, були створені ОУН (мельниківцями) та ОУНР (бандерівцями) з метою організації зі свідомих українців на українських землях органів місцевого самоуправління під час Другої Світової війни.

Радянізація - політика насадження в західних областях України в 1939-1941 рр. норм суспільно-політичного, економічного та культурного життя, утверджених в СРСР.

Райхскомісаріат «Україна» – вел. військ.-адмін. зона, утворена гітлерівським командуванням на окупованій території України. У вересні 1942 територія становила бл. 340 тис. кв. км, де проживало бл. 17 млн осіб. Складався з шести ген. округів (бецирків) – «Волинь і Поділля», «Житомир», «Київ», Дніпропетровськ», «Миколаїв», «Таврія». Р. «У.» очолював Еріх Кох, адмін. центр – Рівне. У зоні проводилася максимально жорстока політика, режим був одним з найбільш терористичних. За три роки існування було знищено бл. чотирьох млн осіб. Офіційно ліквідований 10 листопада 1944.

Рух Опору – антинацистський, антифашистський, нац.-визв. рух на окупованих територіях, б-ба дем. сил проти загарбників, який можна поділити на два напрямки – нац. і ком. Виник практично відразу після поч. Другої світ, війни, поєднував у собі різні форми та методи, складовими були: пасивний спротив заходам окупаційної влади, екон. саботаж, диверсії, антигітлерівська агітація, збройний опір. В Україні р. О. представлений запеклою боротьбою ОУН-УПА, яка точилася не лише під час Другої світ, війни, а й до середини 1950-х рр., а також діяльністю рад. партизанів і підпільників.

Українська повстанська армія (УПА) – формування укр. збройних сил, що боролися за незалежність України, створена влітку-восени 1942 (перші формування були засновані з поч. нім. агресії, офіційною датою виникнення вважається 14 жовтня 1942) на Волині за ініціативою ОУН (бандерівців). У ході війни УПА вела боротьбу проти гітлерівської Німеччини, рад. партизанів, формувань польської Армії Крайової, згодом – проти військ НКВС, гол. мета – незалежна соборна Укр. держава. 1943-1950 очолював Роман Шухевич (Тарас Чупринка), 1950-1954 – Василь Кук (Коваль). Армія спиралася тільки на підтримку власного народу. Чисельність УПА у 1944-1945 досягала 100 тис. осіб. Армія діяла на території від Вісли до Дніпра, від Берестейщини до Буковини і Поділля. Окремі боївки УПА зберігали боєздатність до кінця 1950-х рр.

Український штаб партизанського руху (УШПР) - орган керівництва радянськими партизанськими формуваннями України часів радянсько-німецької війни. Створений 30 травня 1942 року постановою Ставки Верховного Головнокомандування СРСР.

Чорносвітники (чорна піхота, сірі піджаки) – наспіх мобілізоване польовими військкоматами поповнення для Червоної армії. В ході наступу радянським командуванням розпочинається тотальна мобілізація цивільного чоловічого населення на території України. Мобілізували навіть 16-17 річних юнаків та літніх чоловіків. Всіх їх без належної підготовки використовували як гарматне м'ясо. Часто-густо їх кидали у бій непідготовленими, а іноді навіть без зброї і у цивільному одязі, за що і отримали назву «чорносвітники», «чорна піхота», «сірі піджаки». Існує версія, що комуністичний режим мстився українцям, які залишилися на окупованій нацистами території, їх розцінювали як зрадників батьківщини.

Штрафбат – військові підрозділи, у які під час війни як покарання направлялися військовослужбовці, що вчинили злочини (крім тяжких злочинів, за які покладалася смертна кара). Під час Другої світової війни в Червоної Армії штрафні військові підрозділи (штрафні батальйони, штрафні роти, іноді навіть штрафні ескадрильї) існували з 25 липня 1942 р. по 6 червня 1945 р.. Крім Червоної Армії, штрафні підрозділи були в збройних силах інших держав. Як правило, штрафні підрозділи Червоної армії спрямовувалися на найважчі ділянки фронтів, щоб дати можливість штрафникам «кров'ю спокутувати свою провину перед Батьківщиною». При цьому були немінучі великі втрати в особовому складі.

Персоналії:

Бандера Степан Андрійович (1909–1959) – голова проводу Організації українських націоналістів (ОУН). У 1927 р. закінчив Стрийську українську гімназію, був членом молодіжних організацій "Пласт", "Сокіл", Української військової організації (УВО). З 1931 р. – заступник, потім керівник крайової ексекютиви (керівництво) ОУН і крайовий комендант УВО. За організацію вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Перацького 1934 р. арештований і засуджений до смертної страти (пізніше замінено на довічне ув'язнення). Був звільнений з в'язниці у вересні 1939 р. На конференції в Кракові (1940) заснував революційну фракцію ОУН – ОУН(р). У квітні 1941 р. обраний головою проводу ОУН, а 30.06.41 р. – членом уряду проголошеної у Львові Незалежної Самостійної Української Держави. В 05.07.1941 р. арештований і депортований до Німеччини. Перебував у концтаборі до кінця 1944 року. В повоєнний час очолював створений у Мюнхені провід закордонних частин ОУН. Убитий у 1959 році підсланим агентом КДБ СРСР.

Берест Олексій Прокіпович (1921–1970) – Герой України, один з червоноармійців радянської армії, які підняли прапор перемоги над Рейхстагом. народився 9 березня 1921 р. у селі Горяйствка Охтирського району на Сумщині, у багатодітній селянській родині. У сім'ї було 16 дітей. У голодомор померли батьки та семеро братів і сестер. Виховувався Олексій у дитбудинку. Закінчив Чупахівські курси МТС. Добровольцем пішов на фінську війну. 30 квітня 1945 р. о 14-й годині 25 хвилин лейтенант Олексій Берест разом із сержантами М. Єгоровим і М. Кантарією встановив Прапор Перемоги на даху німецького Рейхстагу. Але на відміну від його колег-червоноармійців не був нагороджений званням Героя Радянського Союзу за цей подвиг. У 1953 році, працюючи завідувачем райвідділом кінофікації, О.Берест був звинувачений у збитках на 5,5 тисяч карбованців. Під час слідства за надуманою справою у «кіно» Берест викинув у вікно зі стільцем слідчого, який закинув йому принизливе, що ніякий він не фронтовик. Олексій Берест був засуджений до 10 років пермських таборів. По амністії термін був скорочений вдвічі. Після повернення з пермських таборів, працював простим робітником на заводі «Ростсільмаш» у сталеливарному цеху. Ввечері 3 листопада 1970 р. Олексій Берест врятував п'ятирічну дівчинку з-під коліс поїзда, проте сам був збитий і о четвертій ранку 4 листопада, не приходячи до тями, 49-річний Олексій Берест помер у Ростові-на-Дону. В роки незалежності О.Берест був удостоєний звання Герой України.

Богомолець Олександр Олександрович (1881–1946) – видатний учений-патофізіолог. Народився у в'язниці, де його мати відбувала покарання за участь у революційному русі. Закінчив медичний факультет Новоросійського університету (Одеса, 1906). З 1911 був професором кафедри загальної патології Саратовського (РФ) університету. Академік ВУАН (з 1929), її президент (1930-1946, з 1936 – АН УСРР, 1937 – АН УРСР). Б. очолював також Інститут експериментальної біології та патології, Інститут клінічної фізіології АН УРСР. Ініціатор і керівник робіт з консервування крові. Богомолець заклав основи геронтології. Учений - основоположник школи патофізіологів, опрацював ефективний метод впливу на сполучну тканину з допомогою винайденої ним антиретікулярної цитоксичної сироватки. Автор численних праць, підручників з патологічної фізіології.

Боровець Тарас Дмитрович (Тарас Бульба, 1908–1981) – політичний і військовий діяч, очільник військової організації «Поліська Січ». 1930 заснував організацію Українське національне відродження, кілька разів був арештований, 1934-1935 перебував у польському концтаборі Береза Картузька. На початку радянсько-німецької війни сформував і очолив партизанські відділи Поліської Січі в Олевську (Житомирська обл.). У березні-квітні 1943 вів переговори з штабом УПА-Північ, однак пропозицію про входження його відділів в єдиний повстанський рух Боровець відхилив. У липні 1943 перейменував очолювані ним загони в Українську народно-революційну армію і створив спільно з І. Мітрингою Українську національно-демократичну партію. В серпні 1943 УНРА була роззброєна частинами УПА. Наприкінці 1943 заарештований гестапо у Варшаві та ув'язнений у концтаборі Заксенгаузен, звільнений у вересні 1944. З 1948 жив у Канаді. Автор спогадів «Армія без держави».

Ватутін Микола Федорович (1901–1944) – радянський воєначальник. Закінчив Московську військову академію ім. М. Фрунзе (1929). Займав посади начальника штабу Київського особливого військового округу (1938-1940), заст. начальника генштабу СРСР (1940- 1941). З поч. радянсько-німецької війни брав у ній активну участь. 14.07.1942 призначений командувачем Воронежського фронту. Під час Сталінградської битви командував Південно-Західним фронтом. Вміло командував військами Воронежського фронту під час Курської битви. Як командувач військ 1-го Українського фронту (від жовтня 1943) брав участь у проведенні Київської наступальної операції, Корсунь-Шевченківської операції та ін. 29.02.1944 під час виїзду у війська генерал армії Ватутін був поранений бійцями УПА, через півтора місяця помер. Герой Радянського Союзу (1965).

Верьовка Григорій Гурійович (1895–1964) – композитор, фольклорист, хоровий диригент і педагог. Був шостою дитиною в родині серед 12 дітей. 1918-1922 навчався, 1933 закінчив екстерном Київський музично- драматичний інститут ім. М. Лисенка. Викладав диригування у Київській консерваторії (1934-1941, 1943-1964, з 1947 – проф.). 1948-1952 – голова правління Спілки композиторів УРСР. 1943-1964 – художній керівник і головний диригент Українського народного хору, якому у 1965 присвоєно його ім'я. Верьовка – автор хорових пісень, кантат, обробок народних пісень, інструментальних композицій. Нагороджений :Державною (Сталінською) премією СРСР (1948), Державною премією УРСР ім. Т. Шевченка разом з А. Авдієвським за створення високохудожніх концертних програм Державного заслуженого Українського народного хору (1968).

Кирпоніс Михайло Петрович (1892–1941) – відомий радянський воєнноначальник. Учасник Першої і Другої світових війн. Закінчив Московську військову академію ім. М. Фрунзе (1927). Відзначився у радянсько-фінській війні 1939-1940, Герой Радянського Союзу (1940). Від лютого 1941 – командувач Київського особливого військ, округу, з поч. радянсько-німецької війни – командувач Південно-Західним фронтом. Загинув під час прориву з оточення.

Ковпак Сидір Артемович (1887–1967) – один з організаторів партизанського руху в Україні. Учасник Першої і Другої світових воєн. У роки громадянської війни очолив у с. Котельва партизанський загін, який боровся проти австро-німецьких окупантів і денікінців, воював на Східному фронті. В роки війни з Нацистськими загарбниками партизанське з'єднання під командуванням К. провело 5 рейдів по тилах ворога. Автор книги спогадів «Від Путивля до Карпат».

Кожедуб Іван Микитович (1920–1991) – радянський військовий діяч. Учасник Другої світової війни, де відзначився як пілот, здійснивши 330 бойових вильотів, збивши 62 літаки ворога (у тому числі один реактивний). Брав участь у Корейській війні (1950-1953), влада КНР пропонувала поховати Кожедуба у їх країні. Закінчив Військово-повітряну академію (1949), Академію генштабу (1956). Генерал-полковник авіації (1970). Тричі Герой Рад. Союзу (1944, 1944, 1945). Герой України.

Коновалець Євген Михайлович (1891 – 1938) – полковник Української Галицької армії (УГА), голова проводу ОУН (1929–1938). Представляв студентство в ЦК Української національно-демократич-ної партії. В 1917 р. – один з організаторів куреня, полку, дивізії, корпусу січових стрільців. Улітку 1921 р. керував Українською військовою організацією (УВО) у Львові. З грудня 1922 р. – в міграції, ініціатор створення українських організацій соборного характеру у Франції, Німеччині, Австрії.

Малиновський Родіон Якович (1898–1967) – радянський військовий діяч. Учасник Першої світової, громадянської в Росії та Іспанії, Другої світової війн. Закінчив Московську військ, академію ім. М. Фрунзе (1930). Малиновський командував військами Південно-Західного (з березня 1943), 3-го Укр. (з жовтня 1943), 2-го Укр. (травень 1944 – травень 1945) фронтів, які брали участь у Запорізькій, Нікопольсько-Криворізькій, Березнегівато-Снігурівській, Одеській, Ясько-Кишинівській та ін. операціях. Автор спогадів «Велич перемоги». Маршал Радянського Союзу (1944). Двічі Герой Радянського Союзу (1945, 1958). Міністр оборони СРСР (1957-1967). Урна з прахом похована у кремлівській стіні.

Ольжич Олег (справжнє Олег Олександрович Кандиба; 1907–1944) відомий поет, політичний діяч, археолог і публіцист. Син визначного поета О. Олеся (Кандиби). Емігрував 1923 разом з батьками до Чехо-Словаччини. 1924-1929 навчався у Кардовому університеті Праги, на літературно-історичному факультеті Українського педагогічного інституту, вивчав археологію в УВУ (1930-1931 був у ньому асистентом кафедри археології). У 1930 захистив докторську дисертацію «Неолітична кераміка Галичини». Опублікував ряд праць з археології й антропології, 1938 читав лекції у Гарвардському університеті (США). З 1929 – член ОУН. 1938-1939 брав активну участь у становленні державності Карпатської України і збройній боротьбі з угорськими загарбниками. На поч. радянсько-німецької війни переїхав в Україну, налагоджував підпільну мережу ОУН(М). У травні 1942 Почаївська (нині Кременецький р-н Тернопільської обл.) конференція ОУН(М) обрала Ольжича заступником А. Мельника і головою проводу на українських землях, у січні 1944 він став головою проводу після арешту провідника. У 1944 арештований гестапо у Львові, загинув у концтаборі під час чергового допиту. З поч. 30-х років Ольжич заявив про себе як талановитий і самобутній поет. Автор поетичних збірок «Рінь» (1935), «Вежі» (1940), посмертно видані «Підзамче» (1946), «Поезії» (1956), «Величність» (1969).

Патон Євген Оскарівич (1870–1953) – визначний учений у галузі мостобудування і зварювання. Закінчив Дрезденський політехнічний ін-т ((Німеччина, 1894), Петербурзький ін-т інженерів шляхів сполучення (1896). П. – проф. Київського політехнічного ін-ту (1904-1939), засновник і директор Ін-ту електрозварювання АН УРСР (1934, названий після смерті його іменем). Академік ВУАН (з 1929), віце-президент АН УРСР (1945-1952). З 1942 «шви Патона» надійно скріплювали броню танків Т-34. Автор 402 наук. праць, зокрема підручників з мостобудування (його іменем названий суцільнозварний міст через Дніпро у Києві), оригінальних проектів мостів і шляхопроводів. П. – основоположник вітчизняної школи зварювання металів. Держ. премія СРСР (1941). Герой Соціалістичної Праці (1943).

Роман Йосипович Шухевич (псевдо «Тарас Чупринка») (1907–1950) – український політичний і державний діяч, військовик. Член галицького крайового проводу Організації українських націоналістів. Командир українців українського військового підрозділу «Нахтігаль» в складі іноземних легіонів Вермахту (1941–1942). Генерал-хорунжий, головнокомандувач Української повстанської армії, голова Секретаріату Української головної визвольної ради (1943–1950). Романові Шухевичу посмертно присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена Держави.

Сабуров Александр Миколайович (1908–1974) – радянський військовий діяч. З 1936 – політпрацівник Червоної армії, служив в органах НКВС. З березня 1942 до квітня 1944 командував радянським партизанським з'єднанням, що діяло у Сумській, Житомирській, Волинській, Рівненській та ін. обл. України. Герой Радянського Союзу (1942), генерал-майор військ НКВС (1943). Радянські партизани під командуванням Сабурова, часто переодягнені в німецьку уніформу, здійснювали терористичні акції та чинили масові насильства щодо місцевого населення. Влітку 1944 очолив управління НКВС Дрогобицької обл. (тепер частина Львівської обл.). Сабуров був безпосереднім організатором військових операцій проти УПА і підпілля ОУН, особисто брав участь у репресіях проти членів родин учасників українського руху Опору. Протягом 50-х рр. перебував на керівних посадах в органах внутрішніх справ УРСР і СРСР, був депутатом Верховної Ради СРСР. Автор спогадів «За лінією фронту» (1981), «Відвойована весна» (1968), «У друзів одні дороги» (1975).

Стецько Ярослав Семенович (1912–1986) – визначний політичний і державний діяч. Чоловік Ярослави Стецько. Вивчав право і філософію у Краківському (Польща) і Львівському університетах. Член ОУН, 1934-1937 був ув'язнений польською владою. Підтримував політичну лінію С. Бандери, з 1941 – його заступник. 30 червня 1941 за дорученням проводу ОУН(Р) проголосив у Львові Акт відновлення самостійності України і очолив український уряд – Українське Державне Правління. У 1941 арештований нацистами, з вересня 1941 до вересня 1944 перебував у концтаборі Заксен-гаузен

(Німеччина). Був одним з ініціаторів створення збройних частин ОУН. 1946-1986 Стецько очолював Антибільшовицький блок народів. 1968-1986 – голова проводу ОУН (Р). Автор книг «30 червня 1941» (1967), «Українська визвольна концепція» (1987) та ін.

Теліга Олена Іванівна (1907–1942) – поетеса, публіцист і політичний діяч. З 1939 р. жила в Кракові. Очолила художнє товариство "Заграва", працювала у сфері освіти. Була членом Організації українських націоналістів. Після нападу Німеччини на СРСР видавала в Києві журнал "Литаври". Очолила новоутворену спілку письменників, виступала з доповідями, палко викривала політику Гітлера щодо України. Розстріляна фашистами. Перша збірка Теліги ("Душити на стороні") опублікована в 1946 р.

Тимошенко Семен Костянтинович (1895–1970) – радянський військовий діяч. Учасник Першої світової і громадянської війн, у віці 24 роки командував кавалерійською дивізією. У вересні 1939 очолював війська Українського фронту, які зайняли Західну Україну. Під час радянсько-фінської війни 1939-1940 Тимошенко командував військами Північно-Західного фронту. З 1940 – маршал Рад. Союзу, нарком оборони СРСР (до 1941). На поч. радянсько-німецької війни командував рядом фронтів, зокрема Південно-Західним (вересень-грудень 1941, квітень-липень 1942), війська якого зазнали поразки у травні 1942 під Харковом через помилки найвищого командування. Двічі Герой Радянського Союзу.

Федоров Олексій Федорович (1901–1989) – радянський партійний, державний, військовий діяч. Учасник громадянської і радянсько-німецької війн. Закінчив Чернігівський будівельний технікум (1932). Федоров очолював підпільні Чернігівський і Волинський обкоми партії, командував радянським партизанським з'єднанням, що діяло на Чернігівщині, Волині, частково у Білорусі та РФ. На Волині (1943-1944) одним з основних завдань партизанів Федорова була боротьба з УПА. Керував кількома обкомами партії, був міністром соціального забезпечення УРСР (1957-1979). Генерал-майор (1943), двічі Герой Рад. Союзу (1942, 1944). Автор спогадів «Підпільний обком діє» (1975), «Остання зима» (1981).

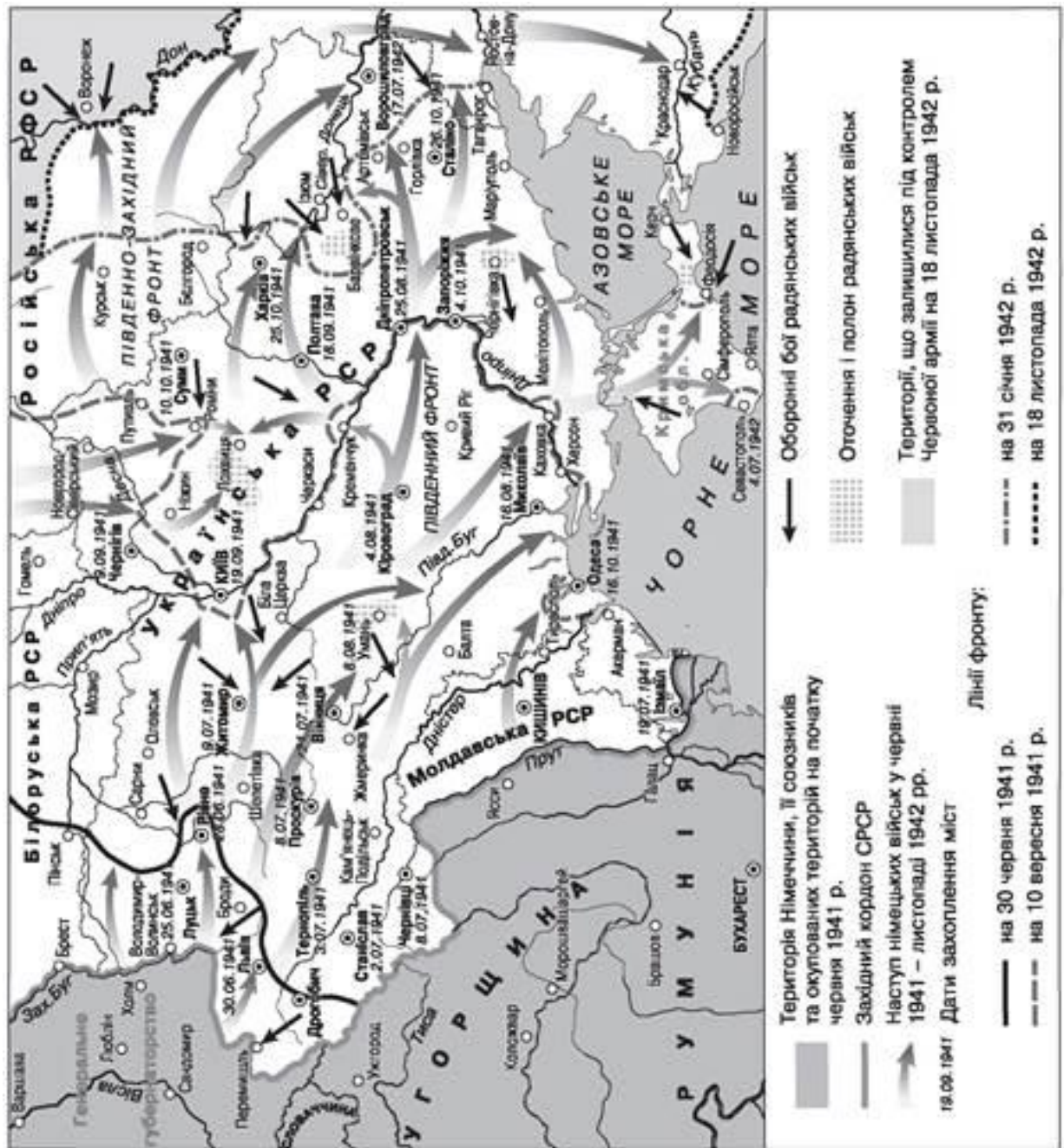
Черняхівський Іван Данилович (1906–1945) – радянський військовий діяч. Закінчив Військову академію механізації і моторизації Червоної армії (1936). Черняхівський – один з найталановитіших і наймолодших командувачів арміями і фронтами. Війська під його командуванням успішно билися з ворогом у Київській, Житомирсько-Бердичевській, Рівенсько-Луцькій, Проскурово-Чернівецькій, Білоруській та ін. операціях. Генерал армії (1944), двічі Герой Радянського Союзу (1943, 1944). Смертельно поранений під час боїв у Східній Пруссії.

Питання до самостійної підготовки.

1. Охарактеризуйте геополітичну ситуацію напередодні Другої світової війни і роль України у ній. Які плани щодо України виношувала нацистська Німеччина?
2. Яку роль відіграла угода 1939 року між Німеччиною і Радянським Союзом у справі розв'язання II світової війни? Розкрийте суть договору про ненапад між СРСР та Німеччиною.
3. Як західноукраїнські землі були «возз'єднанні» з Радянською Україною? Які наслідки мала «радянізація» західноукраїнських земель? У чому полягала суперечливість процесів, що відбувалися в усіх сферах життя західноукраїнського регіону?
4. Чому договір про дружбу і кордони, укладений між Німеччиною і Радянським Союзом (28.09.1939), упродовж 50 років був надзвичайною таємницею в СРСР? Розкрийте суть договору.
5. Чому перші місяці війни для Червоної армії склалися так трагічно? Чому на кінець 1941 року Червона армія опинилася на межі катастрофи?
6. План «Барбаросса»: основний зміст, строки виконання, реалізація та наслідки.
7. Наскільки адекватними були сподівання лідерів ОУН на відродження Української державності за допомогою Німеччини? Чому ці сподівання були марними?
8. Яку політику здійснював в Україні німецький окупаційний режим? Яким було його ставлення до діяльності ОУН-УПА?

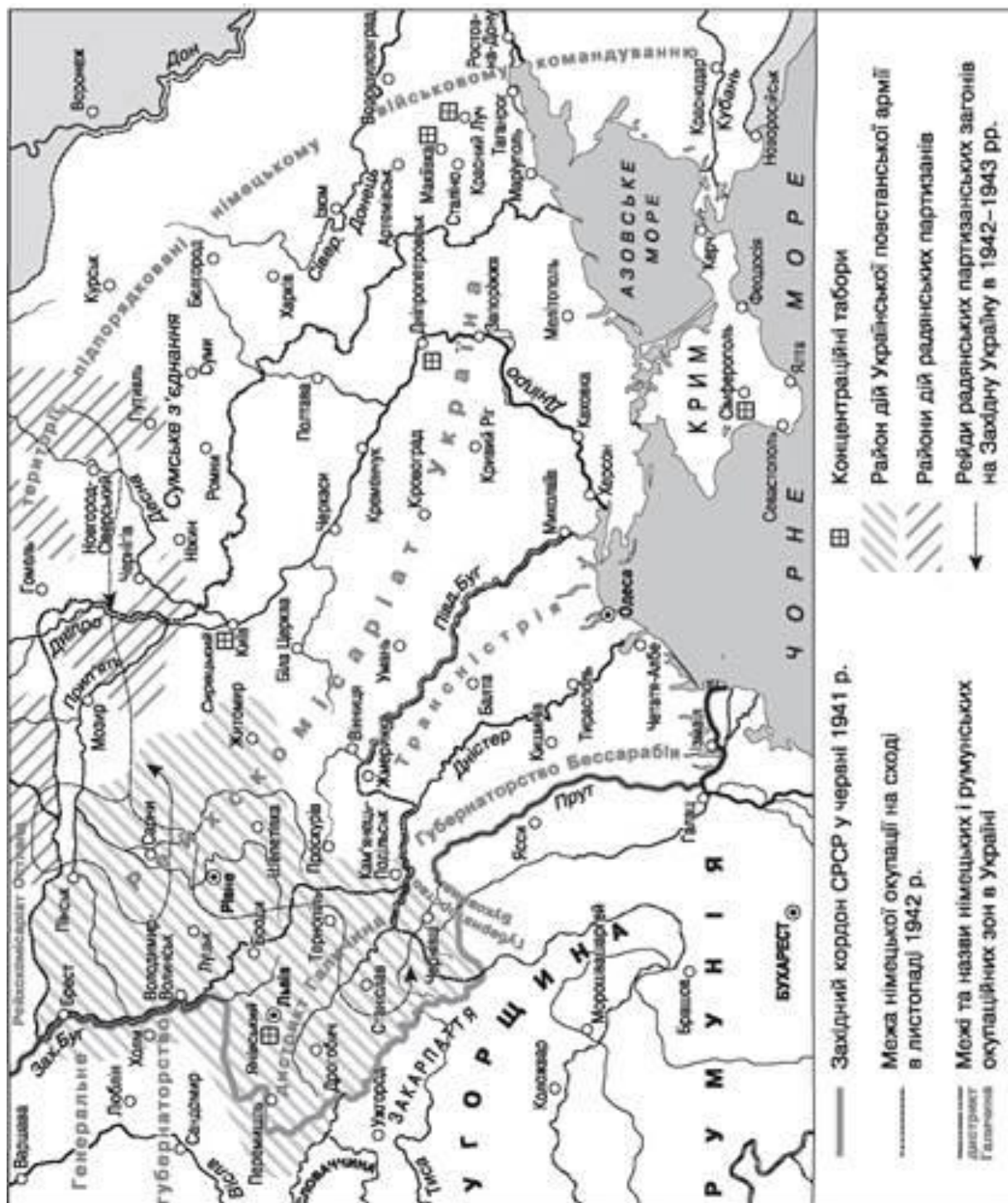
9. Що єднало і чим відрізнялись бойові дії червоних партизанів та збройних формувань ОУН-УПА?
10. Які форми народної боротьби в тилу ворога в усіх регіонах окупованої України ви знаєте?
11. Що ви знаєте про так звану рейкову війну?
12. Назвіть основні військові операції, у ході яких була визволена територія України. Яку битву прирівнюють до другого Сталінграду і чому?
13. Чому битву за Київ (1943) називають епопеєю масового героїзму. Відповідь аргументуйте.
14. Хто такі «чорносвитники»? Як формувалися загони «чорносвитників»? Якою була їх доля?
15. Кого ви знаєте з видатних українських воєначальників періоду другої світової війни?
16. Чому для ОУН-УПА війна не закінчилася у 1945 р.?
17. Охарактеризуйте головні політичні та соціально-економічні наслідки Другої світової війни для України. Який внесок у перемогу зробила Україна?
18. Розвиток науки, медицини, освіти в роки війни.
19. Охарактеризуйте розвиток таких галузей культури як література, образотворче мистецтво, театральне, музичне та кіномистецтво.
20. Особливості розвитку культури на окупованих територіях.

Бойові дії на території України у червні 1941 – листопаді 1942 рр.¹⁶

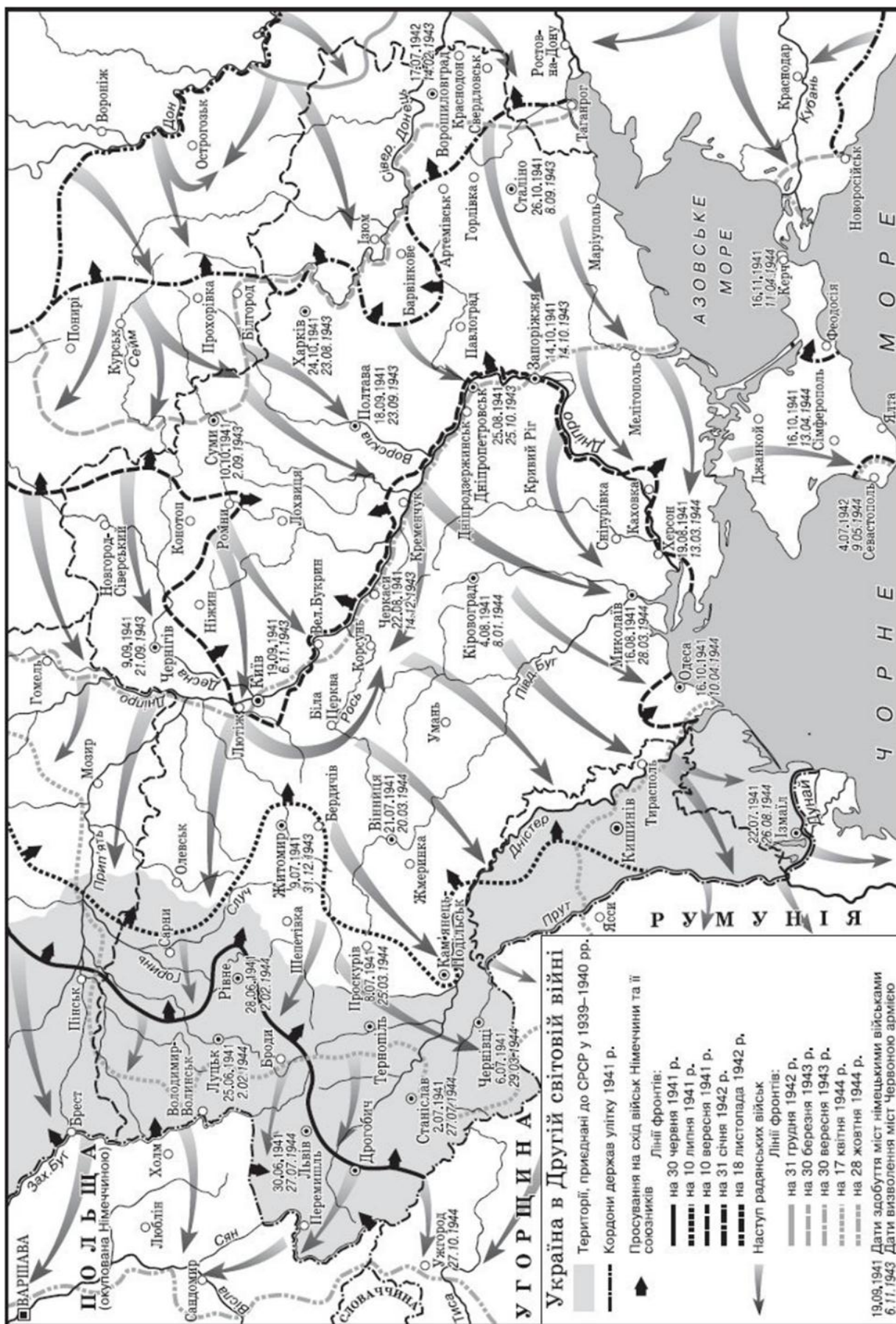

¹⁶ Окупація України військами Німеччини та її союзників у 1941-1942 рр. [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <https://history.vn.ua/pidruchniki/ukraine-history-10-class-2018-vlasov-standard-level/31.php>

¹⁷ Окупаційний режим 1941-1944 рр. Рух Опору[Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <https://history.vn.ua/pidruchniki/ukraine-history-10-class-2018-vlasov-standard-level/32.php>

¹⁸ Україна у Другій світовій війні // Історія України: комплексне видання / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – К. : Літера ЛТД, 2014. – С. 222.

Тема 9. Україна в повоєнний період (1945 – 1991 рр.). Українська культура радянської доби.

1. Повоєнна відбудова та розвиток України (1945–1953 рр.)

1.1 Особливості повоєнної відбудови промисловості та сільського господарства в УРСР. Голод 1946–1947 рр.

1.2 Західноукраїнські землі у складі УРСР, процес радянзації та депортація українського населення.

1.3 Репресії та політичні процеси в Україні у повоєнні роки.

1.4 Особливості розвитку української культури повоєнних років.

2. Україна в період хрущовської «відлиги» (1953–1964 рр.)

2.1 Лібералізація суспільно-політичного життя та процес десталінізації.

2.2 Соціально-економічна сфера у 1953–1964 рр.

2.3. Українське суспільство доби «відлиги». Поява дисидентського руху.

2.4. Міжнародне становище. «Холодна війна».

3. Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 1960-х – початок 1980-х рр.)

3.1 Особливості суспільно-політичного життя. «Неосталінізм».

3.2 Кризові явища доби «застою». Демографічні та соціальні зміни.

3.3 Дисидентський рух кінця 1960-х – першої половини 1970-х рр. Утворення та діяльність Української Гельсінської групи (УГГ).

4. Розпад Радянського Союзу та відродження незалежності України

4.1 Реформи М. Горбачова та їх наслідки. «Перебудова».

4.2 Зміни у суспільно-політичному житті. Народний рух України (НРУ).

4.3 Розпад СРСР. Проголошення незалежності України.

4.4 Наростання кризових явищ в українській культурі глобалізованого світу.

Факти:

Територіальні зміни в Україні після другої світової війни. Возз'єднання українських земель. Операція «Вісла». Передача Криму від РРФСР до УРСР.

На шляху мирного будівництва (друга половина 40-х-початок 50-х років ХХ ст. Голод 1946-1947 рр. «Радянізація» Західної України. Греко-католицька церква та ОУН-УПА.

Хрущовська відлига (1953-1964). Перші кроки десталінізації суспільного життя. Реформи в політичній сфері. Експерименти в економіці. Заходи в соціальній сфері. Шістдесятники. Зародження дисидентського руху. Поразка хрущовських реформ. Участь українських політв'язнів у повстаннях у сталінських концтаборах 1953–1956 рр. Часткова реабілітація жертв сталінських репресій. Дисидентський рух в Україні та його особливості. Політика щодо релігії та церкви.

«Застій» і криза радянського суспільства (1964-1985 рр.) Спроби запровадження економічних реформ 1965-1967 рр. Посилення кризових явищ. Згорання демократії. Поворот до «неосталінізму». Політика русифікації та жорстокого централізму. Правозахисний рух.

Україна в період перебудови (1985-1991 рр.). Проведення економічних реформ. Реформа політичної системи. Радикалізація політичних сил. Протистояння між реформаторськими і консервативними силами в КПРС. Виникнення багатопартійності. Новий український парламент.

Національне відродження в Україні наприкінці 1980-х років. Проголошення незалежності України. Особливості перших кроків державотворення в Україні.

Конституційний процес в Україні. Роки радикальних перемін. Революція на граніті, Помаранчева революція, Революція гідності.

Культурне життя в повоєнний період. Хрущовська “відлига” (1953-1964). Пробудження національно-духовного життя в Україні. Розправа з шістдесятництвом. Новітня русифікація 60-80-х рр. Шістдесятники. Рух дисидентів та боротьба за національну культуру. Вплив реалізації політики «перебудови» на українську культуру. Освіта, література, театр, кінематограф, документальні ЗМІ, за умов зросійщення української культури.

Таблиці та структурно-логічні схеми

Урегулювання кордонів УРСР

<i>04-11 лютого 1945 р.</i>	Ялтинська мирна конференція	Кордон України та Польщі – «лінія Керзона»
<i>16 серпня 1945 р.</i>	Радянсько-польський договір про державні кордони	
<i>15 лютого 1951 р.</i>	Радянсько-польський договір про обмін ділянками державних кордонів	До Польщі відійшла частина Дрогобицької обл. УРСР, до України – частина Люблінського в-ва Польщі (по 480 км ²)
<i>29 червня 1945 р.</i>	Радянсько-чехословацький договір	Включення Закарпаття до складу УРСР
<i>10 лютого 1947 р.</i>	Радянсько-румунський договір	Юридична фіксація кордонів, встановлених угодою від 28 червня 1940 р., за якою Північна Буковина та Південна Бессарабія увійшли до складу УРСР

Демографічні зміни в УРСР

<i>травень 1944 р.</i>	Депортації кримських татар (180 тис. осіб)
<i>1944–1953 рр.</i>	Депортації населення західних областей УРСР (200 тис. осіб)
<i>липень 1944 р.</i>	Люблінська радянсько-польська угода про переселення українського населення з теренів Холмщини, Підляшшя, Надсяння та Лемківщини, які передавалися Польщі
<i>травень 1945 р.</i>	Обмін населенням між УРСР і Чехословаччиною
<i>березень–липень 1947 рр.</i>	Операція «Вісла» (переселено 160 тис. осіб)

Територіально-адміністративні зміни в УРСР

<i>1954 р.</i>	Утворено Черкаську область; Ізмаїльську область об'єднано з Одеською областю; Проскурів перейменовано на Хмельницький; УРСР передано Крим
<i>1958 р.</i>	Ворошиловградську область перейменовано на Луганську (у 1970–1990 рр. – знову називалася Ворошиловградською)
<i>1959 р.</i>	Дрогобицьку область об'єднано з Львівською
<i>1961 р.</i>	Сталінську область перейменовано на Донецьку
<i>1962 р.</i>	Станіславську область перейменовано на Івано-Франківську

Хронологія:

1945 р. – входження Закарпаття до складу УРСР;

1945 р., квітень – Україна стала членом-засновником Організації Об'єднаних Націй (ООН);

1946 р., березень – «саморозпуск» Української греко-католицької церкви (УГКЦ);

1946–1947 рр. – голод в Україні;

1946-1949 – «Ждановщина»;
1947 р., квітень–липень – проведення польською владою операції «Вісла»;
1948-1953 рр. – боротьба з космополітизмом;
1949 р. – ліквідація греко-католицької церкви в Закарпатті;
1954 р., лютий – входження Кримської області до складу УРСР;
1956 р. – виступ М. Хрущова на XX з'їзді КПРС з критикою Й. Сталіна (доповідь «Про культ особи та його наслідки»)
1957 р. – запуск першого штучного супутника Землі, початок «космічної ери»;
1959 р. – утворення Української робітничо-селянської спілки;
1960 р. – введено в дію перший атомний реактор в Україні (Київ, Інститут фізики АН УРСР);
1961 р., 12 квітня – виведення на орбіту землі першого космонавта, громадянина СРСР Ю. Гагаріна (головний конструктор космічного корабля – українець С. Корольов);
1965 р. – реформи в сільському господарстві та промисловості («косигінська реформа»); перша хвиля арештів дисидентів;
1970 р., січень – поява перших випусків «самвидавного» журналу «Український вісник»;
1971 р. – у кургані Товста Могила знайдена скіфська золота пектораль;
1972 р. – зміна політичного керівництва УРСР; масові арешти дисидентів;
1976 р. – утворення Української Гельсінської групи;
1978 р., 20 квітня – схвалення Верховною Радою УРСР нової Конституції УРСР;
1985 р., квітень – початок «перебудови»;
1986 р., 26 квітня – катастрофа на Чорнобильській АЕС;
1989 р., березень – перший у радянський період політичний страйк та перша політична демонстрація у Львові;
1989 р., вересень – створення Народного руху України за перебудову;
1990 р., березень – проведення перших альтернативних виборів до Верховної Ради УРСР;
1990 р., 16 липня – ухвалення Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України;
1991 р., 24 серпня – ухвалення Верховною Радою УРСР Акта проголошення незалежності України;
1991 р., 1 грудня – проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України.

Поняття та терміни:

Абстракціонізм, абстрактне мистецтво (від лат. «відокремлений, відірваний») - один із напрямів образотворчого мистецтва ХХ ст., основою якого є свідомо відмова від зображення реального світу.

Відбудова - період післявоєнного відродження економіки, так називають цілий період 1945-1953 рр. Під час неї були задіяні досить значні ресурси, частково зі східних районів СРСР, частково з репарацій, які отримували з Німеччини, хоча основне - це зусилля народу.

«Відлига», хрущовська «відлига» - літературна назва періоду десталінізації (1953-1964). У цей період почалося розширення прав союзних республік. Вона не виправдала пов'язаних з нею сподівань, але закладена в ній демократизація економічного життя зумовила підвищення ефективності радянської економічної системи. Характеризувалася політикою десталінізації, політичною реабілітацією та непослідовністю реформ.

Гласність - політика максимальної відвертості та правди в діяльності державних і громадських організацій, дієва й активна форма участі громадської думки в демократичному розв'язанні найважливіших проблем країни, майже повна ліквідація цензури. Проголошена М. Горбачовим у 1987 р., була частиною його програми реформ, ставила за мету сприяти розвитку демократії, плюралізму думок, подоланню застійних явищ.

Десталінізація (від лат. «віддалення, виділення, скасування, припинення, усунення» і прізвища Сталін) - спроба частково реформувати тоталітарний режим,

зробити його ефективнішим, процес подолання наслідків діяльності Й. Сталіна. Відбувалася у 1953-1964 рр., була суперечливою, непослідовною, але це головне досягнення М. Хрущова.

Дефіцит (від лат. «не вистачає») - 1) перевищення видатків над доходами, пасиву балансу - над його активом; 2) нестача матеріальних цінностей порівняно з потребою у них. Брак якісних продуктів чи промислових товарів у СРСР і зокрема в Україні за радянських часів. Характерною рисою побуту були довгі черги і гоніння за дефіцитними товарами. Однією з причин його була невідповідність між зростанням грошової маси і виробництвом товарів народного споживання на користь першого. Тому все більше товарів повсякденного попиту потрапляло в цей розряд.

Дисидентство (від лат. «незгодний, інакодумець») - напрям, опозиційний панівній ідеології в СРСР у 1950-1980-х рр. У дисидентському русі в Україні брали участь представники різних верств населення, особливо інтелігенція (П. Григоренко, І. Дзюба, Л. Лук'яненко, М. Руденко, Є. Сверстюк, І. Світличний, В. Стус, В. Чорновіл та ін.). Вони різними формами і методами виступали проти всевладдя КПРС, переслідувань за політичні та релігійні переконання, збочень у проведенні національної політики, порушення прав людини. Незважаючи на те, що дисиденти не вдавалися до активних насильницьких дій з метою зміни існуючого державного ладу, їх жорстоко переслідували.

Ждановщина - кампанія посилення партійного контролю за культурним життям СРСР, ідеологічний наступ сталінського керівництва на радянську (у т. ч. українську) інтелігенцію, переслідування діячів культури, назва якої походить від прізвища секретаря ЦК ВКП(б), близького соратника Сталіна А. Жданова, тривала 1946-1948 рр., (інколи називають 1946-1953).

«Застій» - період неухильного поглиблення кризи радянського суспільства, який починався під гаслами подолання волонтаризму і суб'єктивізму, надання стабільності, основою його було визначено «наступність», «поступовість», «зваженість» (1964-1985). Однак суттю його фактично було відхід від лібералізму до неосталінізму. Саме в цей період номенклатура перетворилася на панівний клас радянського суспільства.

Командно-адміністративна система (від укр. «командно», лат. «керування, управління» і гр. «утворення, складання») - формальне, бюрократичне управління, здійснюване лише шляхом наказів і розпоряджень; організація управління в СРСР та ін. комуністичних країнах. Спричинила невдачу хрущовських та всяких ін. реформ у СРСР, склалася в ще до війни, але досягла розквіту у 1960-1980-х рр. Її повноваження були безмежні, навіть найвищий керівник був лише частинкою.

Лібералізація (від лат. «вільний») - надання більшої свободи, пом'якшення політичного режиму у часи хрущовської «відлиги»; в широкому розумінні - створення умов для рівної, вільної діяльності політичних партій, організацій різних орієнтацій.

Номенклатура (від лат. «перелік, список») - панівний клас радянського суспільства, партійно-державне керівництво. Ця верства сформувалася ще у 1920-1930-х рр., та особливо чітко вирізнялася у 1960-1980-х рр. Представники її утворили власну, закриту систему постачання продовольства і промислових товарів, яка не знала дефіцитів і спекулятивних цін. Вона твердила про справедливе суспільство, а створила витончену соціальну нерівність.

Операція «Вісла» - примусова депортація українців з Лемківщини, Надсяння, Підляшшя, Холмщини на північні та західні території Польщі, акт геноциду проти укр. народу, злочинний захід польського комуністичного режиму. Вона тривала півтора місяця (квітень-травень 1947), за ін. даними - шість місяців (квітень-жовтень 1947). Приводом до неї була загибель польського генерала К. Сверчевського, а справжня причина - прагнення повністю виселити укр. населення з його етнічних земель і розпорозити укр. меншину в Польщі, а тим самим ліквідувати на цих територіях УПА. В її ході було переселено близько 150 тис., убито 655, заарештовано 1466, ув'язнено 3800 осіб.

«Перебудова» (горбачовська «перебудова») - політичний курс керівництва КПРС (особливо М. Горбачова) на оновлення, оздоровлення, модернізацію всіх сфер життя, «очищення» соціалізму від нашарувань минулого, надання йому привабливого для народу

вигляду. Спочатку вона означала лише поліпшення управління господарським механізмом. Але поступово цей термін почав наповнюватися новим змістом, включати нові складники. Відправним пунктом її стало оновлення керівництва КПРС, а офіційним початком вважається квітневий (1985) пленум ЦК КПРС. У наступні роки було ухвалено ряд документів щодо її поглиблення. Почали говорити про революційні зміни, переосмислення минулого. Але частина керівництва чинила їй запеклий опір, була гальмом. Закінченням вважається 1991 р., розвал СРСР, ідейний крах комуністичної ідеології.

Плюралізм (від лат. «множинний»). 1) політичний плюралізм - теорія суспільно-політичного устрою, згідно з якою суспільно-політичне життя являє собою конкуренцію багатьох політичних партій і організацій, що виражають інтереси певних соціальних груп. Це один із складників горбачовської «перебудови». Система влади, що ґрунтується на взаємодії і протидії політичних партій та громадсько-політичних організацій на відміну від доперебудовних часів, коли дозволялася лише одна партія і її точка зору. 2) плюралізм економічний - свобода і рівність різних форм власності у країні.

Політична реабілітація (від лат. «відновлення») - 1) виправдання, відновлення доброго імені несправедливо звинуваченої чи засудженої особи, її репутації; 2) визнання особи, необґрунтовано притягнутої до кримінальної відповідальності, невинною.

Правозахисники - особи, які захищали права людини, люди в мирній, легальній опозиції до влади, синонім - дисиденти, їх заслугою є те, що вони виробили власну ідеологічну платформу. Основним їх прагненням було: реалізація права на самовизначення, задоволення культурних потреб, у першу чергу використання рідної мови, формування елементів громадянського суспільства, дотримання прав людини. Найактивніші з них створили у 1976 р. Українську Гельсінкську групу. Вони керувалися не політичними, а гуманітарно-правовими мотивами. Хоча вони і керувалися законами, але всі отримали великі терміни покарання.

Референдум (від лат. «те, що має бути повідомлене») - всенародний опит шляхом голосування з найважливіших питань державного життя, спосіб прийняття законів. У референдумі можуть брати участь усі громадяни, що мають виборчі права. Особливо важливим для українців був референдум 1 грудня 1991 р., у результаті якого понад 90 % українців схвалили Акт про незалежність України, ухвалений Верховною Радою України 24 серпня 1991 р.

«Розвинутий соціалізм» (від укр. «розвинутий» і лат. «суспільний») - термін запущений до повсякденного обігу в період «застою», його називали найдосконалішою формою суспільно-політичного устрою. Цим терміном відкидалося чи відкладалося на невизначений час «світле комуністичне завтра». Тим самим було визнане утопічність побудови комуністичного суспільства.

Русифікація (росіянізація, зросійщення) - напрям денационалізації укр. народу. Особливо активно проводилася комуністичною владою, за винятком 1920-х рр. У 1970-х рр. почалася її нова хвиля. За В. Щербицького було проведено ряд заходів для її поглиблення, ухвалено нові закони, директиви, постанови, дещо дублювалося з союзних документів. Керівництво республіки чутливо вловлювало настрої центру. Особливо активно ця політика проводилася в галузі освіти: від дитячих садків до вишів. Охопила усі сфери життя: книговидавництво, преса, радіо, телебачення, наука, література, театр, кіно, музика та ін. Російськомовність стала ознакою політичної лояльності режимові. Це був важливий чинник придушення національної свідомості українства, а значить його прагнення до політичного самовизначення. Вона здійснювалася планово, цілеспрямовано, підступно та наполегливо.

«Самвидав» - одна із форм діяльності дисидентів, у 1960-1980-х рр. спроба частини інтелігенції в СРСР усупереч офіційним заборонам і переслідуванням виготовляти і множити літературу, публіцистичні та ін. тексти, висловлюючи протест проти терору та всеосяжного контролю держави (партії) у сфері друкованого та ін. публічного слова. До нього належать «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму», «Хроніка опору», «Репортаж із заповідника імені Берії», «Серед снігів», нелегальний журнал «Український

вісник» та ін. Ці матеріали потай переписувалися, передруковувалися, передавалися з рук у руки.

Суверенітет, державний суверенітет (від фр. «верховна влада») - повна незалежність і самостійність державної влади країни у внутрішніх і зовнішніх справах, які виявляються у відповідних формах будови та внутрішньої і зовнішньої діяльності держави. Його основою є право націй на самовизначення. Повага до державного суверенітету - основний принцип сучасного міжнародного права і міжнародних відносин. Цей принцип отримав юрид. закріплення у Статуті ООН (1945). В Україні він був проголошений Верховною Радою 16.07.1990, підтверджений Актом про незалежність 24.08.1991 і всенародним референдумом 1.12.1991.

Українська Гельсінська група (УГГ, Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод) - перша легальна правозахисна організація в радянській Україні, створена 9 листопада 1976 у Києві десятьма правозахисниками, згодом увійшли 36 осіб: Перший керівник - М. Руденко. Створення УГГ було пов'язане з ухваленням (у тому числі й керівництвом СРСР) у 1975 р. на міжнародній нараді в Гельсінкі Підсумкового акту з безпеки і співробітництва в Європі. Цей документ закріплював принципи демократії, свободи і прав людини. Декларація УГГ проголошувала головною метою діяльності організації ознайомлення урядів країн-учасниць Гельсінської наради та світ, громадськості з фактами порушень прав людини на території України. У 1979 р. внаслідок широкомасштабних репресивних акцій більшість членів УГГ опинилася в ув'язненні. З усіх Гельсінських груп, що існували в СРСР, тільки УГГ не заявила про саморозпуск і перенесла діяльність у табори.

«Шістдесятники» - умовна назва групи молодих літераторів, митців і вчених, які на початку 1960-х рр. (звідси й назва) в епоху «відлиги» своїми творами і активною громадською діяльністю намагалися відроджувати національну свідомість, боролися за збереження укр. мови та культури, сприяли демократизації суспільно-політичного життя в Україні. Вони об'єднувалися в клубах творчої молоді «Сучасник» (Київ) і «Пролісок» (Львів). Найвідомішими представниками «шестидесятників» були письменники М. Вінграновський, В. Голобородько, Є. Гуцало, І. Драч, Р. Іванчук, І. Калинець, Л. Костенко, М. Руденко, Є. Сверстюк, І. Світличний, В. Симоненко, Г. Тютюнник, В. Шевчук, художники А. Горська, П. Заливаха, Л. Семикіна, режисери Ю. Ілленко, С. Параджанов, Л. Осика, перекладачі Г. Кочур, М. Лукаш. З 1963 р. на їхню адресу розпочалася хвиля ідеологічних звинувачень, насамперед у націоналізмі, більшість з них втратили можливість видавати свої твори, працювати.

Персоналії:

Амосов Микола (1913-12.12.2002) - видатний лікар, учений у галузі медицини, біокібернетики, письменник. Закінчив Архангельський медичний інститут (1939). З 1952 р. мешкав у Києві. Був директором Інституту серцево-судинної хірургії. Академік АН УРСР (1969). Один із засновників легеневої та серцевої хірургії в СРСР, засновник укр. школи біологічної, медичної, психологічної кібернетики. Праці з тематики хірургічного лікування захворювань серця, легень, моделювання психічних функцій мозку. Ленінська премія (1961). Герой Соціалістичної Праці (1973). Амосов - автор книги «Думки і серце» (1964), «Моделювання психіки і мислення» (1965), «Записки з майбутнього» (1966), «ППГ-2266» (1974), «Роздуми про здоров'я» (1978), «Книга про щастя і нещастя» (1983) та ін.

Андропов Юрій (1914-1984) - радянський державний і партійний діяч. З 1936 р. - на комсомольській, згодом - на партійній роботі. Був послом СРСР в Угорщині (1953-1957), головою КДБ (КГБ) СРСР (1967-1982), секретарем ЦК КПРС (1982), з листопада 1982 р. - генеральним секретарем ЦК КПРС. Декларував суспільні зміни, які полягали у посиленні дисципліни, боротьбі проти корупції та злочинності.

Антонов Олег (1906-1984) - видатний авіаконструктор. Закінчив машинобудівний факультет Ленінградського політехнічного інституту ім. М. Калініна (1930). З 1946 р. працював у Києві, очолював конструкторське бюро. У 1960-х рр. підтримував

інакодумців. З 1962 р. - генеральний конструктор. Антонов створив понад 60 літаків і планерів типу «АН» (пасажирських, транспортних та ін.). Автор праць з питань літакобудування ті економіки. Академік АН УРСР (1967, літакобудування).

Брежнєв Леонід (1906-1982) - радянський партійний і державний діяч. Закінчив Дніпродзержинський металургійний інститут (1935). Учасник радянсько-німецької війни, генерал-майор (1945). Очолював Запорізький (1946-1947) і Дніпропетровський (1947-1950) обкоми партії, згодом працював у Молдавії та Казахстані. Був Головою Президії Верховної Ради СРСР (1960-1964, 1977-1982). Один з головних керівників змови проти М. Хрущова (1964), після його усунення обраний першим секретарем ЦК КПРС, з 1966 р. - генеральний секретар ЦК КПРС. Герой Соціалістичної Праці (1961), чотири рази Герой Радянського Союзу (1966, 1976, 1978, 1981), маршал Радянського Союзу (1976). Час перебування при владі Брежнєва окреслюється в історичній літературі як період «застою». Похоронений біля мавзолею В. Леніна.

Гончар Олесь (1918-1995) - видатний письменник і громадський діяч. Учасник радянсько-німецької війни. Був головою правління СПУ (1959-1971), головою Укр. республіканського комітету захисту миру (з 1973). Автор трилогії «Прапорноносці» (1946-1948). Державна (Сталінські) премії (1948, 1949).

Горбачов Михайло (1931) - радянський державний і партійний діяч. Навчався на юридичному факультеті Московського університету (1950-1955). Відтоді - на комсомольській, з 1962 р. - на партійній роботі, з 1978 р. - секретар ЦК КПРС, з березня 1985 р. - генеральний секретар ЦК КПРС. Розпочав серію економічних, соціальних і політичних реформ, відомих як «Перебудова». Не змінював керівництво України до 1989 р., хоча неодноразово її відвідував. Голова Верховної Ради СРСР (1988-1990), перший і єдиний Президент СРСР (1990-1991). Нагороджений Нобелівською премією миру (1990). Після невдалого путчу (серпень 1991) був не в змозі утримати ситуацію під контролем, зокрема не допустити проголошення незалежності України. 25 грудня 1991 р. відмовився від президентства, оскільки СРСР перестав існувати.

Горська Алла (1929-1970) - художниця і діячка правозахисного руху. Дружина художника Віктора Зарецького. Під час війни пережила блокаду Ленінграда. У 1959-1965 рр. разом з І. Світличним, В. Симоненком, В. Стусом, Л. Танюком та ін. була одним з організаторів і активним членом Клубу творчої молоді «Сучасник» у Києві. Плідно займалася мистецькою діяльністю, створила ряд монументально-художніх робіт. У 1964 р. за виконання Шевченківського вітражу до вестибюлю Київського університету (був знищений) виключена зі Спілки художників, згодом поновлена, через деякий час за участь в акціях протесту проти розправ над укр. правозахисниками була знову виключена, зазнала переслідувань з боку радянських органів безпеки. У квітні 1968 р. поставила свій підпис під листом-протестом 139 діячів науки і культури до керівників СРСР у зв'язку з незаконними арештами і закритими судами над дисидентами. Авторка численних художніх творів: «Автопортрет із сином» (1960), «Портрет батька» (1960), «Абетка» (1960), «Біля річки» (1962-1963), «Портрет В. Симоненка» (1963) та ін. Трагічно загинула при нез'ясованих обставинах.

Дзюба Іван (1931) - видатний літературознавець, критик, громадський діяч. Закінчив педагогічний інститут (у Сталіно, 1953). Працював завідувачем відділу критики журналу «Вітчизна» (1957-1962, звільнений за «ідеологічні помилки»), літературним консультантом відділу першої книги видавництва «Молодь» (1964-1965, звільнений за участь у протестах проти політичних арештів 1965), редактором видавництва «Дніпро» (1969-1972, звільнений, арештований, засуджений за «антирадянську діяльність» на 5 років таборів, помилуваний у листопаді 1973). Перебував під наглядом, до літературної роботи доступу не мав. Дзюба головний редактор часопису «Сучасність» (з 1992), міністр культури України (грудень 1992 - серпень 1994), співголова Головної редакції Енциклопедії сучасної України (з 1997). Автор праць «Звичайна людина чи міщанин» (1959), «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965), «Між культурою і політикою» (1998) і багато ін. Академік НАНУ (1992, літературознавство). Державна премія УРСР ім. Т. Шевченка (1991).

Драч Іван (1936-2018) - визначний поет, перекладач, кіносценарист, драматург, громадський і державний діяч. Закінчив Київський університет (1962) і Вищі сценарні курси (Москва, 1964). Перший голова Народного руху України за перебудову (1989-1992), народний депутат України кількох скликань (з 1990). Належить до плеяди «шістдесятників».

Жданов Андрій (1896-1948) - радянський партійний і державний діяч. Був одним з найближчих прибічників Й. Сталіна та одним з ініціаторів, керівників і активних учасників масових політичних репресій 30-40-х рр. ХХ ст. З 1946 р. очолив кампанію з посилення партійного контролю над культурним життям СРСР, яка увійшла в історію під назвою «ждановщина». Організував у серпні 1948 р. сесію ВАСГНІЛ, де була піддана нищівній критиці генетика. «Ждановщина» ознаменувалася боротьбою із «низькопоклонством перед Заходом», із «безрідним космополітизмом», із «рецидивами буржуазного націоналізму» (зокрема в укр. культурі), із офіційним возвеличенням «рос. пріоритетів» в усіх галузях науки і культури. Похований на Красній площі в Москві біля мавзолею В. Леніна.

Івасюк Володимир (1949-1979) - визначний композитор, один із основоположників сучасної укр. естрадної музики. Автор пісень «Я піду в далекі гори» (1968), «Червона рута» (1969), «Водограй» (1969), «Пісня буде поміж нас» (1971). «Два перстені» (1973), музики до вистави «Прапороносці» за романом О. Гончара (1975, Львівський укр. драм.театр ім. М. Заньковецької) та ін. Знайдений повішеним у Брюховецькому лісі неподалік Львова. Похорон Івасюка перетворився на масову акцію протесту проти комуністичного режиму. Деякий час у 1980-х рр. творча спадщина композитора була під забороною. На честь найвідомішої пісні Івасюка з 1989 р. проводиться фестиваль укр. пісні «Червона рута». Державна премія України ім. Т. Шевченка (1994) за видатний внесок у розвиток укр. нац. мистецтва.

Костенко Ліна (1930) - видатна поетеса, громадська діячка. Закінчила Літературний інститут ім. М. Горького (Москва, 1956). Друкується з 1946. Уже перші її збірки - «Проміння землі» (1957), «Вітрила» (1958), «Мандрівки серця» (1961) - засвідчили прихід у літературу талановитого поета, сильної індивідуальності. Поезії Костенко властиві потужна інтелектуальна напруга, тяжіння до афористичної влучності вислову.

Кравчук Леонід (1934) - відомий політичний і громадський діяч. У 1958 р. закінчив економічний факультет Київського університету. У 1958-1991 рр. був членом КПРС. Закінчив академію суспільних наук у Москві, кандидат екон. наук. З 1970 р. працював в апараті ЦК КПУ, з 1989 р. - секретар ЦК КПУ з ідеології, з 1990 р. - другий секретар ЦК КПУ. 24 липня 1990 р. Кравчук обраний Головою Верховної Ради УРСР. 1 грудня 1991 р. став першим всенародно обраним Президентом України (до липня 1994 р.).

Лук'яненко Левко (1928-2018) - видатний політичний і громадський діяч, дисидент, дипломат, юрист. Разом з І. Кандибою створив підпільну партію Українська Робітничо-Селянська Спілка (УРСС), яка мала програму легального виходу України з СРСР, за що засуджений до смертної кари, замінені на 15-річне ув'язнення (1961-1976). Один з організаторів Української Гельсінкської групи, за членство в якій відбув друге ув'язнення (1977-1988). Очолював Українську Гельсінкську Спілку (1988-1990), Української республіканської партії (1990-1992). Народний депутат України кількох скликань (1990-2007, з перервами). Автор Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991. Був першим послом України в Канаді (1992-1993). Опублікував численні листи, підпільні заяви, етапі, спогади, серед них «Сповідь у камері смертників», «Вірю в Бога та в Україну», «Не дам загинуть Україні», «3 часів неволі. Сосновка-7» (2005). Герой України (2005).

Лятошинський Борис (1895-1968) - відомий композитор, диригент і педагог. Один з основоположників модерного напрямку в укр. музиці. Автор опер: «Золотий обруч» (за повістю І. Франка «Захар Беркут», 1929), «Щорс» (1937), п'яти симфоній, симфонічної балади «Гражина» (1955), трьох симфонічних поем, кантати «Заповіт» (1939), хорів, обробок укр. народних пісень і романсів, музики до кінофільмів («Тарас Шевченко»,

1951) і драм, вистав. Державна премія УРСР ім. Т. Шевченка (1971) разом з ін. творцями за оперу «Золотий обруч» у Львівському театрі опери та балету ім. І. Франка (нині - ім. Соломії Крушельницької).

Майборода Платон (1918-1989) - відомий композитор і педагог. Брат Георгія Майбороди, українського радянського композитора. Автор творів для симфонічного оркестру, симфонії «Героїчна увертюра» (1947), вокально-симфонічної поеми «Тополя» (за Т. Шевченком, 1966), хорів, масових пісень «Київський вальс» (1954), «Ми підем, де трави похилі» (1955) та ін., музики до кінофільмів і вистав. Народний артист СРСР з 1979 р. Державна (Сталінська) премія СРСР. Республіканська премія УРСР ім. Т. Шевченка (1962) за «Вибрані пісні». Ім'я композитора носить Запорізьке музичне училище.

Марченко Валерій (1947-1984) - відомий журналіст, правозахисник, літературознавець, учений-сходознавець і перекладач. Закінчив філологічний факультет Київського університету (1970), вивчав тюркські мови у Бакинському університеті. 25 червня 1973 р. заарештований і засуджений за «націоналізм» на 6 років колонії суворого режиму і 2 роки заслання. Член Української Гельсінкської групи (з жовтня 1983). 21 жовтня 1983 р. вже важкохворого арештовують вдруге, засуджують на 10 років таборів і 5 років заслання, проте через рік він помирає у тюремній лікарні. Протягом 1971-1972 рр. опублікував низку перекладів з азербайджанської літератури. Автор публіцистичних статей «Київський діалог», «Там, у Київських печерах», «ГУЛАГ» та ін. У незалежній Україні опублікована збірка Марченка «Листи до матері з неволі».

Мануїльський Дмитро (1883-1959) - радянський державний і партійний діяч. У 1918 р. брав участь у переговорах з Україною, разом з Х. Раковським підписав прелімінарний мир з Укр. Державою, 1920-1921 рр. учасник польсько-радянських переговорів у Ризі. В 1920-1922 рр. був наркомом землеробства УСРР, з грудня 1921 по квітень 1923 - перший секретар ЦК КП(б)У. Під час створення СРСР в усьому згоджувався з Й. Сталіним, який назвав його «липовим українцем». У 1928-1943 рр. працював секретарем виконкому Комінтерну, один з провідників сталінської політики терору в Комінтерні та закордонних компартіях. У 1944 р. був призначений заступником голови РНК УРСР і наркомом закордонних справ. Очолював укр. делегацію на конференції в Сан-Франциско, яка оформила створення ООН, брав участь у роботі перших сесій Генеральної Асамблеї ООН. Академік АН УРСР (1945, історія України). У 1945-1946 рр. виступив ініціатором, ідеологом і керівником кампанії боротьби проти «укр. буржуазного націоналізму», розгорнув акцію цькування укр. інтелігенції, зокрема істориків М. Петровського та І. Крип'якевича, письменників О. Довженка, В. Сосюру, Ю. Яновського, М. Рильського та ін. У 1946-1953 рр. обіймав посаду заст. голови РМ УРСР.

Параджанов Сергій (1924-1990) - визначний кінорежисер. За національністю вірменин. В Україні створив фільми «Наталія Ужвій» (1957) та ін. Міжнародне визнання (16 призів різних кінофестивалів) здобув фільм «Тіні забутих предків» (1964, екранізація повісті М. Коцюбинського). Підписував листи протесту проти переслідувань укр. інтелігенції. 17 березня 1973 р. був заарештований за сфабрикованими звинуваченнями, завдяки міжнародній кампанії протесту звільнений 30 грудня 1977 р. із заборонаю жити в Україні. Автор сценаріїв до фільмів, «Лебедине озеро. Зона» (разом з Ю. Ілленком, 1989). Народний артист УРСР (1990), лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1991, посмертно, разом з ін. творцями фільму «Тіні забутих предків»).

Патон Борис (1918) - видатний учений у галузі металургії та технології металів. Син Євгена Патона, російського і радянський вченого у галузі зварювальних процесів і мостобудування, академік АН УРСР. З 1942 р. працює в Інституті електрозварювання (з 1953 - ім. Є. Патона) АН УРСР, з 1953 р. - його директор. Автор праць у галузі електронно-променевого і плазмодугового зварювання, спеціальної електронно-променевої металургії, зварювальних процесів під водою і в космосі. Двічі Герой Соціалістичної Праці, удостоєний золотої медалі ім. М. Ломоносова (1980). Лауреат Сталінської (1950), Ленінської (1957) державних премій, Державна премія України (2004). Академік (1958), президент АН УРСР (з 1962, тепер НАНУ). Герой України (1998).

Романюк Василь (Патріарх Володимир; 1925-1995) — видатний релігійний діяч, богослов, правозахисник. У молоді роки брав участь у національно-визвольній боротьбі, у 1944 р. засуджений радянським режимом до 10 років ув'язнення, звільнений у серпні 1953 р. У 1959 р. закінчив Вищі богословські курси у Станіславі (нині Івано-Франківськ), згодом - Московську духовну семінарію, у 1964-1972 рр. - священник в Івано-Франківській області, захищав права вірних, приятелював з «шістдесятниками». 20 січня 1972 р. арештований, засуджений на 7 років таборів і 3 роки заслання (до 1982). У 1976 проголосив свою належність до Українська автокефальна православна церква, з лютого 1979 р. - член Української Гельсінкської групи. У квітні 1990 р. був пострижений у чернецтво і возведений у сан архімандрита з ім'ям Володимир. Став одним із фундаторів УПЦ-Київського Патріархату (червень 1992). Після смерті Патріарха Мстислава 21 жовтня 1993 р. обраний Патріархом. Після раптової смерті спроба поховати тіло Патріарха у Софійському соборі наштовхнулася на опір УПЦ-Московського Патріархату та силові дії загонів спецпризначення. Похований біля брами Св. Софії.

Руденко Микола (1920-2004) - визначний громадський і політичний діяч, письменник. У 1939-1948 рр. перебував у збройних силах, учасник радянсько-німецької війни. Був головним редактором журналу «Дніпро» (1948-1950), на творчій роботі (1950-1975). Засновник і перший голова Української Гельсінкської групи (9 листопада 1976), за що був арештований, в 1977-1987 рр. перебував в ув'язненні. З 1987 р. був в еміграції, в 1990 р. повернувся в Україну. Автор романів «Вітер в обличчя», «Остання шабля», «Орлова балка» та ін., 10 книг поезій, економічних праць. Державна премія України ім. Т. Шевченка (1993) за роман «Орлова балка», зб. «Поезії». Герой України (2000).

Сверстюк Євген (1928-2014) - видатний філософ, культуролог, літературознавець, письменник, громадський діяч. Закінчив Львівський університет (1952), аспірантуру Київського наук.-дослідного інституту психології Міністерства освіти УРСР, працював у ньому, доктор філософських наук. Чотири рази звільнявся з роботи за політичними мотивами. У 1965-1972 рр. - відповідальний секретар «Українського ботанічного журналу», з 1988 р. - головний редактор газети «Наша віра». У 1972-1983 рр. перебував в ув'язненні «за виготовлення і розповсюдження документів самвидаву». Автор книг «Собор у риштуванні» (Париж-Балтимор, 1970), «Підпільні есе» (Гарвард, 1976, англійською мовою), «Шевченко і час» (1996) та ін., численних есе і статей. Державна премія України ім. Т. Шевченка (1995) за книгу «Блудні сини України». Герой України.

Світличний Іван (1929-1992) - визначний правозахисник, поет, мовознавець, літературний критик. Брат Надії Світличної, відомої публіцистки, правозахисниці, громадської діячки. У 1957-1963 рр. працював в Інституті літератури, відповідальним секретарем часопису «Радянське літературознавство». Виступав проти політики русифікації, захищав «шістдесятників» від необгрунтованої критики. У 1965 р. арештований, після восьмимісячного ув'язнення не міг працювати за фахом. У січні 1972 р. знову арештований, засуджений до 7 років таборів і 5 років заслання. Звільнений у січні 1983 був важкохворим. Лауреат премії ім. В. Стуса (1989), Державної премії України ім. Т. Шевченка (1994) за збірку поезій, поетичних перекладів і літературно-критичних статей «Серце для куль і для рим».

Симоненко Василь (1935-1963) - визначний поет, прозаїк, журналіст. З 1957 працював у газетах «Молодь Черкащини», «Черкаська правда». В літку 1962 р. Симоненко був жорстоко побитий на вокзалі у Черкасах після чого він невдовзі помер. Автор збірки поезій «Тиша і грім» (1962), «Земне тяжіння» (1964), «Поезії» (1966) та ін. Найгостріші вірші поета були спотворені радянською цензурою, більшість надруковано посмертно. Поезія Симоненко - гостропроблемна, сповнена філософського осмислення буття, антитоталітарного і національно-визвольного спрямування. Один із найяскравіших представників покоління «шістдесятників» у літературі, «лицар укр. відродження». Державна премія України ім. Т. Шевченка (1995) за збірку поезій і прози «Лебеді материнства», «У твоєму імені живу», «Народ мій завжди буде».

Сліпий Йосип (1892-1984, Рим, перепохований 1992 р. у Львові) - видатний релігійний діяч. У 1917 р. висвячений А. Шептицьким у сан священника. З 1926 р. - ректор

Львівської духовної семінарії, яку у 1928 р. реорганізував у Греко-католицьку богословську академію. Дійсний член НТШ з 1930. У 1939 р. висвячений А. Шептицьким у сан архієпископа, після його смерті став архієпископом Львівським і митрополитом Галицьким (1944). У квітні 1945 р. був арештований, у 1963 р. на клопотання папи Римського Іоанна XXIII і президента США Дж. Кеннеді звільнений, прибув до Рима. Сліпий - кардинал (з 1965), Києво-Галицький патріарх (1975). Автор праць з теології та історії церкви.

Станкович Євген (1942) - визначний композитор. Закінчив Київську консерваторію (1970) з 1988 р. викладає в ній (тепер Національна музична академія, проф.). Державна премія УРСР ім. Т. Шевченка (1977) за симфонію № 3 «Я стверджуюсь» на слова П. Тичини. Цей же твір визнаний Всесвітньою радою композиторів при ЮНЕСКО найкращим твором 1985 р.

Ступка Богдан (1941-2012) - визначний актор і режисер. Закінчив Київський театр, інститут ім. І. Карпенка-Карого (1984), працював у Львівському укр. драм.театрі ім. М. Заньковецької (нині Нац., 1961-1978), Київському укр. драм.театрі ім. І. Франка (тепер Національний, з 1978, головний режисер з 2001), міністром культури і мистецтва України (1999-2001). Народний артист СРСР з 1991. Державна премія СРСР (1980). Державна премія України ім. Т. Шевченка (1993) разом з ін. творцями за виставу «Тев'є-Тевель» за Шолом-Алейхемом у Київському укр. академічному драм.театрі ім. І. Франка (тепер Національний).

Стус Василь (1938-1985, перепохований у листопаді 1989 в Києві) - видатний поет, правозахисник. Навчався на історико-філологічному факультеті педагогічного інституту в Сталіно (тепер Донецьк, до 1958), в аспірантурі Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР зі спеціальності «Теорія літератури» (1963-1965, відрахований за участь в акції протесту проти арештів 4 вересня 1965 під час прем'єри фільму «Тіні забутих предків»), у 1966-1972 рр. працював старшим інженером у конструкторському бюро міністерства промисловості будматеріалів УРСР. У 1970 у Брюсселі виходить збірка поезій «Веселий цвинтар». Арештований у січні 1972 р., засуджений до 5 років таборів і 3 років заслання. Після звільнення у жовтні 1979 р. вступив до Української Гельсінкської групи, продовжував правозахисну діяльність. У 1980 р. арештований вдруге, засуджений на 10 років особливо суворого режиму і 5 років заслання. Уже хворий, кілька разів оголошував голодовки, протестуючи проти жорстокого поводження табірної адміністрації, помер у карцері. Висувався у 1985 р. на здобуття Нобелівської премії. Творчість Стуса видатне явище укр. і європейської поезії. Державна премія УРСР ім. Т. Шевченка (1991) за збірку віршів «Дорога болю». Герой України (2005).

Хрущов Микита (1894-1971) - партійний і державний діяч СРСР. Працював на шахтах Донбасу. Член партії більшовиків з 1918. Перший секретар ЦК КП(б)У (січень 1938 - грудень 1949, за винятком березня-грудня 1947). Під час радянсько-німецької війни - член військових рад низки фронтів, генерал-лейтенант (1943). З лютого 1944 р. до грудня 1947 р. обіймав пост голови Ради Народних Комісарів (з 1946 - Ради Міністрів). Переміг у боротьбі за владу після смерті Й. Сталіна, з вересня 1953 р. - перший секретар ЦК КПРС, одночасно - голова Ради Міністрів (1958-1964). Найбільшою заслугою діяча було викриття культу особи Й. Сталіна. Хрущов відповідальний за репресії та чистки 1930-1940-х рр. в УРСР, зокрема за каральні дії проти населення західноукраїнських земель під час боротьби з УПА. Під час голоду 1946-1947 рр. намагався зменшити його масштаби. Зв'язки з Україною допомогли йому піднятися на найвищий щабель партійної драбини, що зумовило появу багатьох керівників з України у Москві. Критика Хрущовим укр. керівництва спричинила виникнення опозиції у середовищі найвищих партійних і державних функціонерів (Л. Брежнєв, М. Підгорний, П. Шелест), що призвело до його усунення у 1964 р. Герой Соціалістичної Праці (1954, 1957, 1961), Герой Радянського Союзу (1964). Республіканська премія УРСР ім. Т. Шевченка (1964).

Черненко Костянтин (1911-1985) - радянський партійний і державний діяч, один з найближчих співробітників Л. Брежнєва. Обраний генеральним секретарем ЦК КПРС вже хворою людиною у лютому 1984 р. Голова Президії Верховної Ради СРСР (1984-

1985). В останні місяці перед смертю фактично був усунений від політичного життя. Герой Соціалістичної Праці (1976, 1981, 1984).

Чорновіл В'ячеслав (1937-1999) - видатний політичний і громадський діяч, журналіст, видавець, публіцист. Активний учасник національного руху «шістдесятників». 4 вересня 1965 р. разом з І. Дзюбою і В. Стусом виступив у Київському кінотеатрі «Україна» на захист арештованих укр. інтелігентів. Перебував в ув'язненні у 1967-1969 рр., 1972-1979 рр., 1980-1985 рр. Редактор підпільного «Українського вісника» (1970-1972, відновив 1987). Член Української Гельсінкської групи з 22 травня 1979 р. Автор книг і статей «Правосуддя чи рецидиви терору?» (1966), «Лихо з розуму» (1967), «Хроніка таборових буднів» (1975), «Тільки один рік» (1977-1978) та ін. Народний депутат України (1990-1999), Голова НРУ (1992-1999). Державна премія України ім. Т. Шевченка (1996) за збірку «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму», книжку «Хроніка таборових буднів», публіц. виступи у пресі України і світу. Герой України (2000).

Шелест Петро (1908-1996) - партійний і радянський діяч. З 1940 р. на партійній роботі, у 1941-1945 рр. - на відповідальних посадах у тилу. У липні 1963 р. обраний першим секретарем ЦК КПУ (до травня 1972). У 1972-1973 рр. працював заступником голови Ради Міністрів СРСР. Придушував прояви дисидентського руху (арешти 1965, 1972 та ін.) на посту керівника України, один з ініціаторів інтервенції радянських військ у Чехословаччину 1968 р. Разом з тим час перебування Шелеста першим секретарем ЦК КПУ - період найвищого піднесення автономного курсу укр. керівництва. Книга «Україно наша радянська» (1970) зазнала партійної критики за «ідеологічні помилки» (1973), Заповів поховати себе в Україні.

Щербицький Володимир (1918-1990) - радянський партійний і державний діяч. З 1946 р. на партійній роботі. У 1955-1957 рр. і 1963-1965 рр. очолював Дніпропетровський обком КПУ, 1961-1963 рр. і 1965-1972 рр. був головою Ради Міністрів УРСР. З травня 1972 р. до вересня 1989 р. - перший секретар ЦК КПУ. Лауреат Ленінської премії, двічі Герой Соціалістичної Праці (1974, 1977). Щербицький відповідальний за чистку укр. державного і партійного апарату, за русифікацію політичного і культурного життя, розправу з дисидентським рухом. У часи «перебудови» діяч робив усе можливе, щоб стримати розвиток демократичних процесів, перетворив Україну в «заповідник застою». Відправлений на пенсію лише, коли постала потреба в гнучкішому керівникові. За деякими версіями, покінчив життя самогубством.

Питання до самостійної підготовки

1. Які територіальні зміни відбулися в Україні в середині 40-х-на початку 50-х років?
2. З якою метою здійснювався примусовий обмін населенням між СРСР і Польщею? Що ви знаєте про операцію «Вісла»?
3. Назвіть особливості повоєнної відбудови в УРСР. Які галузі господарства відбудовували в першу чергу і чому?
4. Голод 1946–1947 рр.: назвіть об'єктивні і суб'єктивні чинники.
5. Назвіть стратегічні цілі й дайте характеристику тактики ОУН-УПА в післявоєнний період.
6. Що означала «ждановщина» для духовного життя України?
7. Охарактеризуйте міжнародне становище у світі після закінчення Другої світової війни. Що означає термін «холодна війна»?
8. В яких напрямках розгорталася «десталінізація» в Україні? В чому виявлялася її специфіка в нашій республіці?
9. Якими були наслідки реформ М. Хрущова? Як змінилося життя українців?
10. Дисиденти: поява, представники, вимоги.
11. Охарактеризуйте головні чинники, що зумовили застій економічного, суспільно-політичного життя в СРСР. Якими були особливості періоду застою в Україні?
12. Назвіть найпоширеніші форми опозиційного руху в Україні в 1960-1980-ті рр.
13. Чому опозиційний рух в Україні в 60-80-х рр. зазнав поразки і в чому його значення для українського народу?

14. Як в Україні відбувалися процеси русифікації?
15. Охарактеризуйте політичні та економічні реформи М. Горбачова в роки «Перебудови». Якими були їх наслідки?
16. Розкажіть, як формувалася багатопартійна система в Україні? Чому з'явилася можливість утворювати політичні партії і громадські об'єднання?
17. Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.): основний зміст і її історичне значення.
18. Якими, на вашу думку, були причини розпаду Радянського Союзу? Чи була можливість зберегти єдину державу?
19. Чорнобильська катастрофа: причини, події, наслідки. Хто на вашу думку має відповідати за цю страшну трагедію? Чи вплинула Чорнобильська катастрофа на подальше розгортання українського національного руху?
20. У чому полягало історичне значення Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991? Чому це важлива подія в історії України та її народу?

Тема 10. Україна в умовах незалежності. Українська культура кінця ХХ – початку ХХІ ст. як складова європейського культурно творчого простору.

1. Державотворчі процеси в незалежній Україні.
  - 1.1 Формування органів державної влади.
  - 1.2 Законотворчий процес. Конституційний процес.
  - 1.3 Державні символи України.
2. Суспільно-політичне життя та економічні процеси в Україні.
  - 2.1 Партійно-політична система України. Формування партій.
  - 2.2 Проблеми становлення ринкової економіка в перші роки незалежності та її стабілізація на початку ХХІ ст.
  - 2.3 Формування громадянського суспільства. «Помаранчева Революція». «Революція Гідності».
4. Україна на міжнародній арені.
  - 4.1 Визнання незалежності України провідними країнами Світу.
  - 4.2 Діяльність України на міжнародній арені. Україна і ООН.
  - 4.3 Європейський вектор української політики. Україна і НАТО.
  - 4.4 Відносини з Росією: від СЕП і «Газових війн» до анексії Криму та неоголошеної війни на Сході.
5. Особливості становлення сучасної української культури.
  - 5.1 Культурне життя України в умовах соціально-економічних трансформацій 1990-х рр.
  - 5.2 Розвиток сучасної української літератури, поширення комерційних жанрів. Сучасне українське кіномистецтво і театр, образотворче та музичне мистецтво.
  - 5.3 Особливості культурного життя національних меншин сучасної України.

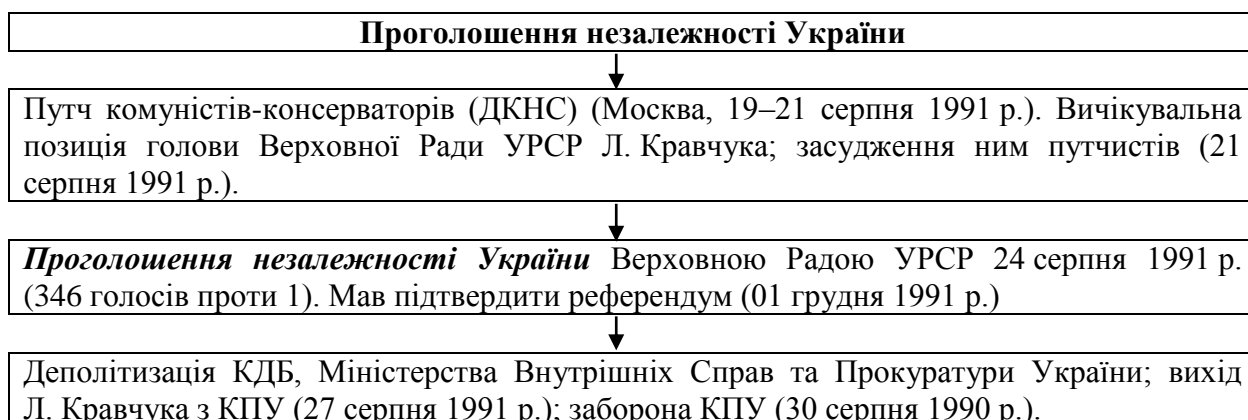
Факти:

Проголошення незалежності України. Особливості перших кроків державотворення в Україні. Конституційний процес в Україні. Роки радикальних перемін. Революція на граніті, Помаранчева революція, Революція гідності.

Відродження та перспективи розвитку української культури в умовах державної незалежності. Риси нової соціокультурної дійсності. Проблема типології української національної культури. Фактори зростання національної та культурної самосвідомості.

Перспектив и розвитку української культури у сучасних умовах. Українська культура у ситуації постмодернізму (література, образотворче мистецтво, театр, кіно, музика). Специфічні риси українського постмодерну. Проблеми розвитку української культури у контексті глобалізації та ідеології глобалізму. Секуляризаційні процеси і їх вплив на українську культуру. Українська церква і релігія у ситуації постмодернізму. Культура української діаспори кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Таблиці та структурно-логічні схеми

90,3% учасників референдуму підтримали незалежність України (01 грудня 1991).

Основні інститути влади в Україні

Президент України

Голова держави

- забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;
- звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори;
- приймає рішення про визнання іноземних держав;
- є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України;
- очолює Раду національної безпеки і оборони України.

Виконавча влада

Уряд (Кабінет міністрів)

- забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;
- розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання Державного бюджету України, подає звіт про його виконання;
- спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;

Міністерства та відомства

Обласні та районні держадміністрації

Законодавча влада

Верховна Рада

- вносити зміни до Конституції України; призначати всеукраїнський референдум;
- приймати закони; затверджувати Державний бюджет України та вносити зміни до нього;
- здійснювати контроль за виконанням Державного бюджету України, приймати рішення щодо звіту про його виконання; визначати засади внутрішньої і зовнішньої політики;
- затверджувати загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- призначати вибори Президента України;
- оголошувати за поданням Президента України стан війни і укладати мир, схвалювати рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- усувати Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпичменту).

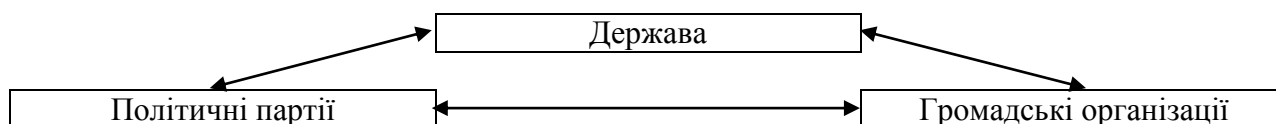
Судова влада

Конституційний суд

Суди загальної юрисдикції

Верховний суд України

Структура політичної системи України

Культура та освіта у сучасній Україні

<i>Галузь</i>	<i>Характеристика</i>
	<ul style="list-style-type: none"> – Проголошення необхідності всебічної підтримки української культури — освіти, науки, літератури, мистецтва, державної мови, духовних надбань народу. – Подолання самоізоляції культури; розширення культурних контактів України з різними країнами; – Поділ культури на елітарну й масову; засилля масової культури; Україна зіткнулася з таким явищем, як американізація культури, що особливо відчувається в кінематографії (виробництво власних фільмів значно скорочене), популярній музиці, літературі. – Збільшення ролі благодійних фондів в умовах недостатнього фінансування культури.
<i>Література</i>	<p>Свобода творчості; Розширення діапазону творів, урізноманітнення їх стилів; Повернення із забуття творів М. Куліша, М. Хвильового, Є. Маланюка, В. Стуса та ін.;</p> <p>Публікація творів представників української діаспори (У. Самчука, І. Багряного, Ю. Липи та ін.);</p> <p>Розвиток літератури постмодернізму (твори Ю. Андруховича, О. Забужко, С. Жадана, О. Уляненка та ін.);</p> <p>Незначна питома вага україномовних книг у загальному обсязі друкованої продукції. Комерціалізація видавничої справи;</p>
<i>Мистецтво</i>	<p>Комерціалізація мистецтва;</p> <p>Поява нових мистецьких жанрів, напрямків;</p> <p>Помітні зрушення в театральному мистецтві (творчість режисерів-новаторів Р. Віктюка, Б. Шарварка, С. Донченка та ін.; поява недержавних театрів);</p> <p>Утворення Всеукраїнської музичної спілки (1992 р.);</p> <p>Зростання популярності українських виконавців та гуртів (гурти «Океан Ельзи», «ВВ», «Скрябін», виконавці Руслана, О. Пономарьов, П. Зібров та ін.);</p> <p>Проведення музичних фестивалів («Таврійські ігри», «Червона рута», «Берегиня»);</p> <p>Пропагування творчими колективами українського мистецтва за кордоном, участь у міжнародних конкурсах, фестивалях тощо).</p>
<i>Телебачення, кіно, радіо</i>	<p>Зрушення в кінематографії (поява стрічок на українську тематику «Роксолана», «Пастка» тощо);</p> <p>Українізація телебачення та радіомовлення</p>
<i>Освіта</i>	<p>Реформування загальної середньої освіти. Зникнення одноманітності у системі середньої освіти; поява авторських шкіл; розвиток нових видів середніх навчальних закладів з ранньою профілізацією — гімназій, ліцеїв;</p> <p>Реформування системи вищої освіти. Запровадження системи акредитації для підвищення її рівня;</p> <p>Зростання кількості приватних навчальних закладів;</p> <p>2005 р. — початок нового за своїм характером процесу інтеграції вітчизняних вузів у європейський і світовий простір після підписання Україною Болонської декларації;</p>

	Комп'ютеризація освіти
Наука	Криза природничих наук (особливо в ракетній та ядерній галузях) через критично мале фінансування та нестачу фахівців; Розширилися можливості публікацій й упровадження результатів наукових розробок; Збереження науково-технічного потенціалу та наукових шкіл; <i>Науковці:</i> Ю. Митропольський (математична фізика); О. Гузь (механіка); П. Костюк (фізіологія); В. Грищенко (кріобіологія); Ю. Глеба (клітинна інженерія); І. Курас (політологія) і т. д.

Хронологія:

- 1991 р., 6 грудня** – заснування Збройних Сил України;
- 1992 р., січень-лютий** – Верховна Рада України затвердила національно-державну символіку: прапор, герб та гімн України;
- 1992 р., січень** – Україна стала членом Ради з безпеки та співробітництва в Європі (згодом – ОБСЄ);
- 1992 р.** – створення Української православної церкви Київського патріархату;
- 1994 р.** – підписання в Москві президентами України, Росії та США тристоронньої заяви й угоди щодо ліквідації ядерної зброї в Україні;
- 1994 р., липень** – обрання Л. Кучми Президентом України;
- 1994 р.** – Україна приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру»;
- 1995 р.** – обрання України членом Ради Європи (РЄ);
- 1996 р., 28 червня** – ухвалення Конституції України;
- 1996 р.** – запровадження нової національної валюти – гривні;
- 1997 р.** – підписання українсько-російського договору (визнання непорушності кордонів, поділ Чорноморського флоту; Росія брала в 20-річну оренду базу в Севастополі);
- 2000 р.** – в Україні скасовано смертну кару;
- 2004 р., жовтень-грудень** – «Помаранчева революція», обрання Президентом України В. Ющенка;
- 2008 р.** – вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ);
- 2009 р.** – україно-російська «газова війна», конфлікт через ціну на поставку газу (підписано не вигідний для України договір);
- 2010 р., січень** – обрання В. Януковича Президентом України;
- 2013 р., листопад - 2014 р., лютий** – «революція Гідності» («Євромайдан»), повалення режиму В. Януковича;
- 2014 р., березень** – анексія Росією Криму. Початок збройних сутичок у Донбасі;
- 2014 р., квітень** – офіційний початок антитерористичної операції;
- 2014 р., травень** – обрання на П. Порошенка Президентом України;
- 2014 р., червень** – підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС);
- 2014 р., вересень** – підписання Мінської угоди про тимчасове перемир'я в російсько-українській війні;
- 2015 р., лютий** – ухвалено комплекс заходів з виконання Мінської угоди (Мінськ-2);
- 2016 р.** – зона вільної торгівлі між Україною та ЄС;
- 2018 р., грудень** – утворення єдиної помісної Православної церкви України;
- 2019 р., квітень** – обрання В. Зеленського Президентом України.

Поняття та терміни:

Анексія (від лат. «приєднання») - загарбання, насильницьке поєднання державою території, яка належить іншій державі, є грубим порушенням міжнародного права. У березні 2014 р. РФ здійснила анексію Криму від України.

Антитерористична операція, АТО - комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на запобігання та припинення злочинних діянь, здійснюваних з терористичною метою. В Україні відбувається з 13 квітня 2014 р. на території Донецької

та Луганської областей, фактично є назвою російсько-української війни. З 30 квітня 2018 р. - Операція об'єднаних сил, ООС.

Волонтерський рух (від. фр. «доброволець» і укр. «рух») - добровільна неприбуткова діяльність фізичних осіб, спрямовання на надання допомоги тим, хто її потребує. В Україні особливо активізувався під час російсько-української війни з 2014 р. Волонтерський рух полягає в допомозі Збройним силам в отриманні сучасного озброєння, амуніції, транспорту, а також допомогу внутрішньо переміщеним особам.

Гібридна війна (від. лат. «помісь» і укр. «війна») - війна з поєднанням різних способів і типів ведення. Складовими є використання: класичних прийомів ведення війни, нерегулярних військових формувань, інформаційної та кібервійни. Такою війною, де агресор намагається залишитися в тіні, є російсько-українська війна, що триває з 2014 р.

Громадянське суспільство - у поширеному сучасному значенні під цим терміном розуміється сукупність відносин у сфері економіки, культури тощо, що розвиваються в рамках демократизації суспільства незалежно від держави. Головна умова існування громадянського суспільства - особистість, її право на самореалізацію.

Демократія, демократична держава (від гр. «народ і влада, влада народу, народовладдя») - форма політичного устрою суспільства, побудована на визнанні народу як джерела влади, участю народу в управлінні державними справами. Вона передбачає виборність органів влади, поділ її на законодавчу, виконавчу та судову, підпорядкування меншості більшості, захист прав меншості, наявність реальних політ, свобод.

Елітарна культура - культура, зорієнтована на задоволення потреб вищої, елітарної частини суспільства.

«Євромайдан» (Єврореволюція, «революція Гідності») - національно-патріотичні, протестні акції в Україні (листопад 2013 р. - лютий 2014 р.), передусім, проти корупції, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектору зовнішньої політики України. Призвело до повалення режиму В. Януковича. Назва «Євромайдан» була поширеною у перші дні подій, згодом усталилась назва **«Революція Гідності»**.

Люстрація (від. лат. «очищення через жертвопринесення») – заборона діячам високого рангу, які скомпрометували себе, впродовж певного часу або позиттєво працювати на державній службі.

Масова культура - напрям у культурі другої половини ХХ ст., розрахований на доступність широким верствам населення, знижений рівень сприйняття, розважальність.

«Небесна сотня» – прийнята в Україні збірна назва загиблих учасників акцій протесту («Євромайдану») у грудні 2013 р. – лютому 2014 р.

Олігархія (від. гр. «нечисленний» і «влада») – режим, за якого політична, економічна влада належить невеликому колу найвпливовіших і найбагатших осіб. Нині олігархія – також групу людей, яка править.

Помаранчева революція – масові народні виступи проти фальсифікацій, президентських виборів проти антинародного режиму 22 листопада - 8 грудня 2004 р. У революції взяли участь сотні тисяч, якщо не мільйони людей. Події у Києві підтримані масовими виступами на місцях. Люди підтримали її, навіть власними грішми. Народна революція змусила Верховний суд ухвалити рішення про проведення повторного голосування другого туру президентських виборів. Напевно, це найзначніша подія за всі роки незалежності.

Приватизація (від. лат. «особистий, неофіційний, домашній, несупільний») - передача державної або муніципальної власності за плату чи безкоштовно у приватну власність. Її цілі та основні принципи були закладені у схваленій Верховною Радою України 31 жовтня 1991 р. «Концепції». Розпочалася приватизація із сфери обслуговування. Під час її проведення було немало зловживань, тому народ називає її «приватизація». Все ж приватизація створила умови для розвитку іншої, крім державної сфери виробництва, для ринкової економіки в цілому.

Сепаратизм (від лат. «відокремлення») – прагнення частини єдиної держави до відокремлення та створення власної держави чи автономної області. На відміну від

національно-визвольного руху сепаратизм не є масовим народним рухом. За ним часто приховуються інтереси певних місцевих чи іноземних кіл. На Донбасі 2014 р. сепаратизм переважно інспірований з боку спецслужб РФ, широкої народної основи не має, існує завдяки допомозі ззовні.

Тимчасово окупована територія – територія Криму та Севастополя відповідно до Закону про окуповані території України (квітень 2014 р.). Цей закон визначає статус території, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії РФ, встановлює особливий правовий режим на цій території, визначає особливості діяльності в умовах цього режиму, додержання та захисту прав фізичних та юридичних осіб. Протягом 2014 р. фактично тимчасово окупованими територіями стали деякі райони Донбасу.

Персоналії:

Азаров Микола (1947) - політичний діяч, доктор геолого-мінералогічних наук, проф., член-кореспондент НАНУ. Народний депутат України (1994-1998). Член Партії регіонів (голова до 2003, з 2010). Прем'єр-міністр України (2010-2014). Утік з України.

Бійма Олег (1949) - відомий кінорежисер. Закінчив Київський театр, ін-т ім. І. Карпенка-Карого (1972). Відтоді Бійма працює на кіностудії «Укртелефільм». Художні фільми: «Гріх» (1991), «Пастка» (5 серій), «Злочин з багатьма невідомими» (7 серій, 1993, за творами І. Франка), «Острів любові» (10 серій, 1996). Документальні фільми - цикл про укр. митців (з 1997 - під назвою «Немеркнучі зірки») та ін. Державна премія України ім. Т. Шевченка (1996) разом з ін. творцями за серіали художніх телефільмів «Пастка», «Злочин з багатьма невідомими» студії «Укртелефільм».

Гройсман Володимир (1978) - політичний і державний діяч. У 2014-2016 рр. - Голова Верховної Ради. У 2016-2019 рр. - Прем'єр-міністр України.

Зеленський Володимир (1978) – державний, політичний діяч, шоумен, актор, комік, режисер, продюсер та сценарист. У 2003-2019 рр. керівник «Студії Квартал-95», у 2010-2012 рр. продюсер телеканалу «Інтер». 20 травня 2019 р. обраний Президентом України.

Каденюк Леонід (1951-2018) - космонавт, учений, громадський діяч. Перший космонавт незалежної України. У 1997 р. здійснив космічний політ у складі інтернаціонального екіпажу з шести осіб на американському кораблі «Колумбія». Народний депутат України (2002- 2006).

Кличко Віталій (1971) - видатний боксер і політичний діяч. Брат Володимира Кличка (боксер). Кандидат пед. наук (2000). Чемпіон світу з кікбоксингу (1991-1994), срібний призер чемпіонату світу з боксу серед любителів (1995), чемпіон світу серед професіоналів у найважчій ваговій категорії (1999-2000, 2004-2005, з 2008). Народний депутат України (з 2012, фракція партії «УДАР Віталія Кличка»), Герой України (2004). Міський голова Києва (обраний 25 травня 2014 р.).

Кучма Леонід (1938) відомий політичний і державний діяч. Працював у конструкторському бюро «Південне», канд. тех. наук, був керівником космодрому Байконур (Казахстан). У 1990-1994 рр. - народний депутат України. 3 жовтня 1992 р. до вересня 1993 р. працював прем'єр-міністром України. 10 липня 1994 р. обраний Президентом України, переобраний у 1999 р. (перебував на посаді до 23 січня 2005 р.). 23 червня 2014 р. увійшов у тристоронню контактну групу і представляв Україну на переговорах з «ДНР» та «ЛНР» за участі представників Росії та ОБСЄ (до 2 жовтня 2018 р., повернувся 3 червня 2019 р.). Вночі 20 вересня 2014 р. підписав мінський меморандум з представниками Росії, «ДНР», «ЛНР» та ОБСЄ.

Литвин Володимир (1956) - політик, історик, академік, віце-президент НАНУ. Очолював адміністрацію президента Л. Кучми. Народний депутат України (2002-2006, з 2007), Голова Верховної Ради України (2002-2006, 2008-2012). Керівник Народної партії України. Герой України (2004).

Марчук Іван (1936) - видатний художник. Закінчив Працює в галузі кераміки, графіки, монументального мистецтва, станкового живопису. Твори: «Голос моєї душі» (1965-1970), «Квіти мого дитинства» (1980), «Спокій на планеті» (1986), «Чорнобильська

Богоматір» (80-ті рр.), «До тебе, Боже, я взиваю» (1990), «Пробудження України» (1993) портрети М. Амосова (1980), Соломії Павличко (1981), автопортрети і багато ін. Державна премія України ім. Т. Шевченка (1997) за цикл картин «Шевченкіана» (1981-1996), «Голос моєї душі».

Мстислав (Скрипник Степан; 1898-1993) - видатний церковний і громадський діяч, небіж С. Петлюри. Брав участь в укр. визвольних змаганнях 1917-1921 рр. У 1930 р. був обраним послом польського сейму, захищав національні права українців у Польщі. У квітні 1942 р. прийняв сан священника, згодом - чернецтво, у травні 1942 р. висвячений на єпископа Переяславського УАПЦ. Заарештований нацистами, півроку ув'язнений у тюрмах Чернігова і Прилук (Чернігівська обл.). Восени 1947 р. виїхав до Канади і був обраний Первоієрархом укр. греко-православної церкви як єпископ Вінніпезький і всієї Канади. Проводив велику громадську роботу. У 1965 р. очолив УАПЦ у США та діаспорі, в Європі й Австралії. 5 червня 1990 р. обраний першим Патріархом Київським і всієї України.

Пашковський Євген (1962) - відомий письменник. Автор романів «Свято» (1989), «Вовча зоря» (1990), «Безодня» (1992), «Осінь для ангела» (1993), роману-есе «Щоденний жезл» (1999) та ін. творів. Національна премія України ім. Т. Шевченка (2001) за роман-есе «Щоденний жезл».

Порошенко Петро (1965) – громадський, політичний діяч, підприємець. Створив відому кондитерську фірму «Рошен», власник низки інших підприємств, успішний бізнесмен. Народний депутат (1998, 2002, 2006, 2007, 2012), на різних державних посадах. 25 травня 2014 р. обраний Президентом України (перебував на посаді до 20 травня 2019 р.)

Степова Валентина (1963) - визначна оперна співачка. Солістка Київського театру опери і балету ім. Т. Шевченка (нині Національна опера). Народна артистка України (1999).

Тимошенко Юлія (1960) - політична і державна діячка. Очолювала корпорацію «Єдині енергетичні системи України», мала проблеми з законом, ув'язнена (2001), виправдана. Депутат Верховної Ради України (1996-2007, з перервами, з 2014). Була віцепрем'єр-міністром з паливно-енергетичного комплексу в уряді В. Ющенка (1999- 2001). Прем'єр-міністр України (лютий-вересень 2005, грудень 2007 - березень 2010). Лідерка партії «Батьківщина». У 2011-2014 в ув'язненні.

Турчинов Олександр (1964) - політичний і державний діяч. Народний депутат України (1998-2007, з 2012). Перший віцепрем'єр- міністр (2007-2010). Голова Верховної Ради (з 22 лютого по 27 листопада.2014 р.), в.о. Президента (з 23 лютого по 7 червня 2014 р.), Секретар Ради національної безпеки і оборони України (2014-2019).

Філарет (Денисенко Михайло; 1929) - визначний релігійний діяч. З 1958 р. - ректор Київської духовної семінарії, з 1960 р. - настоятель Володимирського собору, у 1962-1964 рр. виконував обов'язки Екзарха Середньої Європи, єпископ Віденський і Австрійський. В 1966 р. піднесений до сану архієпископа і призначений Екзархом України. З 1990 р. активно виступає за канонічну автокефалію УПЦ, з червня 1992 р. вийшов з-під юрисдикції РГЦ. Був ініціатором створення УПЦ-КП (1992). Після смерті Патріарха Володимира (1995) обраний Патріархом УГЦ-КП.

Ющенко Віктор (1954) – громадський і політичний діяч, фінансист. Був головою правління Національного банку України (1993-1999), прем'єр-міністром України (1999-2001), народним депутатом України (2002-2005). 26 грудня 2004 р. обраний Президентом України (перебував на посаді до 25 лютого 2010 р.).

Янукович Віктор (1950) - політичний і державний діяч. У молодості був двічі судимий (судимості знято). Доктор екон. наук, проф. Очолював Партію регіонів України (2003-2010). Обирався народним депутатом України (2006, 2007). Прем'єр-міністр України (з 21 листопада 2002 р. по 5 січня 2005 р., з 4 серпня 2006 р. по 18 грудня 2007 р.). Президент України (2010-2014). Утік з України в РФ.

Яценюк Арсеній (1974) - політичний і державний діяч. Кандидат екон. наук. Займався підприємницькою діяльністю, працював в АРК, Національному банку України

(2003-2005, кілька місяців фактично очолював його). Був міністром економіки (27 серпня 2005 р. - 4 серпня 2006 р.), закордонних справ (21 березня 2007 р. - 4 грудня 2007 р.), на ін. державних посадах. Народний депутат України (з 2007), Голова Верховної Ради України (2007-2008). З 2012 р. - лідер фракції «Батьківщина» у парламенті. У 2012-2014 рр. - лідер фракції «Батьківщина» у парламенті. З 27 лютого 2014 р. по 14 квітня 2016 р. - Прем'єр-міністр України.

Питання до самостійної підготовки

1. Коли і за яких обставин було прийнято Акт проголошення незалежності України? Розкрийте його зміст.
2. Яку державну символіку затвердила Верховна Рада України у січні-лютому 1992 р.?
3. Яке значення має прийняття Верховною Радою Конституції України 28 червня 1996 р.?
4. Які питання вирішував Всеукраїнський референдум 2000 р.?
5. Помаранчева революція та вибори президента України 2004-2005 рр.
6. Охарактеризуйте форму правління і державний устрій сучасної України
7. Які проблеми постали перед незалежною Україною у галузі економіки?
8. Що є характерним для політичного життя України в наш час?
9. Назвіть основні політичні партії України на сучасному етапі.
10. Охарактеризуйте зміни зовнішньої політики сучасної України.
11. Сутність та наслідки політичних криз в Україні в кінці 2013 – на початку 2014 рр.
12. Назвіть основні проблеми сучасних українсько-російських відносин.
13. Охарактеризуйте сучасні геополітичні інтереси України й сучасну українську геостратегію.
14. Сучасний стан і перспективи української євроінтеграції.
15. Яку роль грає українська діаспора у процесі державотворення та культурному житті сучасної України?
16. Повсякденна культура в епоху мас-медіа (реклама, мода, комп'ютерні технології). «Культура в капцях».
17. Які нові явища і тенденції в українській літературі та мистецтві кінця ХХ – початку ХХІ ст.?
18. Повсякденна культура в епоху мас-медіа (реклама, мода, комп'ютерні технології). «Культура в капцях».
19. Які особливості культурного життя національних меншин сучасної України?
20. Які перспективи розвитку культури в Незалежній Україні?

**БАЗА ТЕСТІВ ДО ДИФЕРЦІЙОВАНОГО ЗАЛІКУ З КУРСУ
«ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ»**

1.	Трипільська культура охоплює період А) 1млн. – до II тисяч років тому Б) X-VI тисяч років тому В) VI-IV тис. до н.е. Г) IV-III тис. до н.е.	
2.	У добу заліза виникають перші державні утворення А) кіммерійців, скіфів, сарматів Б) кіммерійців, готів, сарматів В) скіфів, сарматів, готів Г) скіфів, сарматів, гунів	
3.	Первісна людина на території України з'явилася А) 1 млн. років тому Б) 2 млн. років тому В) 500 тис. років тому Г) 300 тис. років тому	
4.	Неоліт (новий кам'яний вік) датується А) 1 млн. – до II тисяч років тому Б) X-VI тисяч років тому В) VI-IV тис. до н.е. Г) IV-III тис. до н.е.	
5.	Першим етнічним утворенням на території України були А) кіммерійці Б) скіфи В) сармати Г) готи	
6.	Суть норманської теорії : А) східнослов'янські племена були здатні самостійно заснувати державу. Б) вирішальну роль у створенні Давньоруської держави відіграли хозари В) вирішальну роль у створенні Давньоруської держави відіграли варяги Г) усі варіанти невірні	
7.	Суть антинорманської, слов'янської теорії : А) східнослов'янські племена були здатні самостійно заснувати державу. Б) вирішальну роль у створенні Давньоруської держави відіграли хозари В) вирішальну роль у створенні Давньоруської держави відіграли варяги Г) усі варіанти невірні	
8.	Першу на Русі податкову реформу було здійснено А) Аскольдом Б) Олегом В) Ольгою Г) Святославом	
9.	Час найвищого розвитку і найбільшого піднесення Київської Русі припав на князювання А) Святослава Хороброго	

	Б) Данила Галицького В) Володимира Мономаха Г) Ярослава Мудрого	
10.	Християнство на Русі було прийнято у А) 980 Б) 988 В) 991 Г) 995	
11.	Період феодальної роздробленості А) був унікальним явищем, притаманним лише для Київської Русі Б) був закономірним наслідком еволюції феодальних відносин В) був явищем, притаманним лише для країн Східної Європи Г) усі варіанти невірні	
12.	Галицько-Волинське князівство було утворене у А) 1190 Б) 1189 В) 1199-1205 Г) 1203	
13.	Галицько-Волинське князівство створив А) Роман Мстиславич Б) Данило Галицький В) Ярослав Осмомисл Г) Лев Данилович	
14.	Єдність Галицько-Волинського князівства була відновлена завдяки зусиллям князя А) Романа Мстиславича Б) Юрія II Болеслава В) Ярослава Осмомисла Г) Данила Романовича	
15.	Останнім князем Галицько-Волинської держави був А) Лев Данилович Б) Юрій II Болеслав В) Ярослав Осмомисл Г) Юрій I Львович	
16.	В основу управління новоприєднаними українськими територіями литовські князі дотримувалися принципу: А) «асиміляція, уніфікація, підпорядкування» Б) «Старого не змінюємо, а нового не впроваджуємо» В) «Старе змінюємо, нове впроваджуємо» Г) «демократичного централізму»	
17.	Кревська унія А) започаткувала об'єднання Литви і Польщі Б) закріпила розподіл українських земель між Литвою і Польщею В) започаткувала об'єднання Литви і Галичини Г) закріпила розподіл українських земель між Польщею і Угорщиною	
18.	Держава Річ Посполита утворилася в наслідок А) Кревської унії Б) Городельської унії В) Люблінської унії Г) Берестейської унії	
19.	У наслідок Берестейської унії А) утворилося уніатська церква (греко-католицька) Б) утворилася нова держава – Річ Посполита	

	В) відбувся розподіл земель Лівобережної України Г) Польща і Литва утворили військовий союз	
20.	Селянство було остаточно закріпачене (1588 р.). А) I Литовським статутом Б) II Литовським статутом В) III Литовським статутом Г) Уставом на волоки	
21.	Запорозька Січ, маючи головні ознаки державності А) була перехідною моделлю між державою і професійною общиною Б) була нею насправді В) була лише професійною общиною, з розвинутою економікою Г) жодний з варіантів неправильний	
22.	Підняв престиж козацького війська, воював проти турків у Хотинській війні, уславився морськими походами, це гетьман А) Самійло Кішка Б) Петро Конашевич-Сагайдачний В) Михайло Дорошенко Г) Тарас Федорович	
23.	Повстання 1638 р. очолили А) Я. Остряниця і Д. Гуня Б) П. Бут і Д. Гуня В) П. Бут і М. Жмайло Г) Д. Гуня й І. Сулима	
24.	Події 1648–1676 рр. сучасні українські дослідники називають А) національно-визвольним повстанням Б) національною революцією, національно-визвольною війною В) «бунтом хлопським», «ребелією козацькою» Г) громадянською, «домовою» війною	
25.	Територія Гетьманщини поділялася на А) полки, сотні, волості Б) воєводства, сотні, волості В) паланки, полки, повіти Г) уділи, сотні, повіти	
26.	За умовами Зборівського договору козацька територія охоплювала А) Київське воєводство Б) Чернігівське та Брацлавське воєводства В) Київське, Чернігівське та Брацлавське воєводства Г) Київське та Брацлавське воєводства	
27.	Гадяцький договір передбачав А) перетворення козацької України на незалежну державу Б) перетворення козацької України на Руське воєводство В) перетворення козацької України на Руське князівство Г) перетворення козацької України на автономію у складі Московської держави	
28.	Битва під Конотопом завершилася А) перемогою над поляками Б) перемогою над турками В) поразкою козацького війська Г) перемогою над росіянами	
29.	Згідно Андрусівського перемир'я вперше А) визнано Поділля володінням Туреччини Б) зафіксовано передачу Запорозької Січі Московії В) на міждержавному рівні зафіксовано розподіл України на Лівобережну і Правобережну	

	Правобережну Г) на міждержавному рівні окреслено кордони Гетьманської України	
30.	Під час Північної війни на бік шведського короля Карла XII перейшов А) кошовий отаман П. Калнишевський Б) кошовий отаман С. Палій В) кошовий отаман К. Гордієнко Г) кошовий отаман І. Сірко	
31.	І. Мазепа гетьманував у А) 1687–1709 Б) 1687–1710 В) 1690-1711 Г) 1703–1723	
32.	Конституція України П. Орлик написав у: а) 1709 р. б) 1708 р. в) 1710 р.	
33.	Завданням І Малоросійської колегії було А) розширити права і привілеї Гетьманської України, розширити владу гетьмана Б) обмежити владу гетьмана, включити Гетьманську Україну до системи управління Росії В) покращити систему управління Гетьманською Україною Г) модернізувати систему судочинства у Гетьманській Україні	
34.	Документ 1863 р., який заборонив друкування і викладання українською мовою А) Едикт милості Б) Ємський указ В) Валуєвський циркуляр Г) Малоросійський статут	
35.	Програмний документ Кирило-Мефодіївського братства - це: а) «Книга буття українського народу»; б) «Катехизис автономіста»; в) «Кобзар» г) «Руська правда»	
36.	Скасування кріпосного права у Російській імперії відбулося: А) 1848 Б) 1859 В) 1861 Г) 1864	
37.	У ХІХ ст. умови для розвитку української мови і культури були кращими у А) Правобережній Україні Б) Наддніпрянській Україні В) Підросійській Україні Г) Підавстрійській Україні	
38.	Особливістю національного відродження у Західній Україні було те, що А) його розпочала австрійська влада Б) російська влада сприяла українцям В) австрійська влада сприяла українцям Г) його розпочало українське духовенство	
39.	Засновниками «Руської трійці» були А) М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Гергелик Б) М. Шашкевич, І. Франко, Я. Головацький	

	В) М. Лубківський, І. Вагилевич, Я. Головацький Г) М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький	
40.	У Австрійській імперії кріпосне право було ліквідовано у А) 1847 рр. Б) 1848 рр. В) 1853 рр. Г) 1861 рр.	
41.	Найбільш активно українське питання піднімалося у А) I й III державній Думі Б) II й III державній Думі В) I й II державній Думі Г) III й IV державній Думі	
42.	Столипінська аграрна реформа найбільший успіх мала А) на Кубані Б) в Україні В) в Східному Сибіру Г) на Дону	
43.	Легіон Українських Січових Стрільців був сформований у А) липні 1914 р Б) вересні 1914 р. В) жовтні 1914 р. Г) серпні 1914 р.	
44.	Уряд УНР у червні 1917 р. очолив А) С. Петлюра Б) Є. Петрушевич В) Х. Раковський Г) В. Винниченко	
45.	Головною ідеєю I Універсалу Центральної Ради була (був) А) Незалежність УНР Б) компроміс Центральної Ради і Тимчасового уряду В) Автономія України у складі Росії Г) Проголошення УНР	
46.	Головною ідеєю II Універсалу Центральної Ради була (був) А) Незалежність УНР Б) Автономія України у складі Росії В) Компроміс Центральної Ради і Тимчасового уряду Г) Проголошення УНР	
47.	У III Універсалі Центральної Ради УНР проголошувалася як А) незалежна, вільна, суверенна держава Б) автономія у складі Російської республіки, майбутньої «федерацією рівних народів» В) область з національно-культурною автономією у складі Російської республіки Г) автономія у складі Російської більшовицької республіки	
48.	Головною ідеєю IV Універсалу Центральної Ради була (був) А) Незалежність УНР Б) Автономія України у складі Росії В) Компроміс Центральної Ради і Тимчасового уряду Г) Проголошення УНР у складі небільшовицької Росії	
49.	Уряд гетьмана П. Скоропадського складався з .... А) великих землевласників, військових, консервативних громадських діячів Б) великих землевласників, військових, представників соціалістичних	

	<p>партій</p> <p>В) великих землевласників, військових, соціалістів-федералістів</p> <p>Г) військових, селян-землевласників, дрібної буржуазії</p>	
50.	<p>Найбільших успіхів гетьманський уряд досяг у сфері ...</p> <p>А) фінансів</p> <p>Б) військовій</p> <p>В) аграрній</p> <p>Г) культурній</p>	
51.	<p>Акт злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки було проголошено:</p> <p>А) 15 червня 1919 р.</p> <p>Б) 20 листопада 1919 р.</p> <p>В) 22 січня 1919 р.</p> <p>Г) 23 лютого 1919 р.</p>	
52.	<p>На початковому етапі Директорію очолив</p> <p>А) В. Винниченко</p> <p>Б) С. Петлюра</p> <p>В) Є. Петрушевич</p> <p>Г) К. Левицький</p>	
53.	<p>Президентом ЗУНР став</p> <p>А) Є. Петрушевич</p> <p>Б) О. Греков</p> <p>В) М. Омелянович-Павленко</p> <p>Г) К. Левицький</p>	
54.	<p>Після поразка національної революції 1917-1921 рр. українські землі опинилися у складі ...</p> <p>А) Польщі, Чехії, Румунії, СРСР</p> <p>Б) Польщі, Чехословаччини, Румунії, СРСР</p> <p>В) Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, СРСР</p> <p>Г) Польщі, Словаччини, Румунії, СРСР</p>	
55.	<p>Основними заходами військового комунізму були</p> <p>А) «білий терор», націоналізація промисловості, карткова система, трудова повинність</p> <p>Б) диктатура компартії, «червоний терор», націоналізація промисловості, продподаток</p> <p>В) диктатура компартії, «червоний терор», націоналізація промисловості, карткова система, продрозкладка</p> <p>Г) «червоний терор», денационалізація промисловості, карткова система</p>	
56.	<p>Основними заходами Нової економічної політики були</p> <p>А) приватна і державна торгівля, часткова приватизація, карткова система</p> <p>Б) державна торгівля, часткова приватизація, трудова повинність, продподаток</p> <p>В) приватна і державна торгівля, часткова приватизація, кооперація, продрозкладка</p> <p>Г) продподаток, приватна і державна торгівля, часткова приватизація, кооперація</p>	
57.	<p>Особливостями проведення НЕПу в Україні були</p> <p>А) почалася раніше, збіглася з голодом, вищим був продподаток</p> <p>Б) почалася пізніше, збіглася з голодом, вищим був продподаток</p> <p>В) почалася пізніше, збіглася з колективізацією, вищим був продподаток</p> <p>Г) почалася пізніше, збіглася з голодом, вищою була продрозкладка</p>	

58.	До суб'єктивних причин першого голоду в Україні відносяться А) заходи «воєнного комунізму», більшовицькі експерименти в економіці, вивіз хліба за кордон Б) засуха, більшовицькі соціально-економічні експерименти, заходи «воєнного комунізму» В) заходи «НЕПу», більшовицькі експерименти в економіці, вивіз хліба за кордон Г) більшовицькі експерименти в економіці, повоєнна розруха, вивіз хліба за кордон	
59.	План Й. Сталіна, щодо створення майбутнього СРСР, передбачав А) федерація рівноправних республік у Союзі РСР. Б) входження республік у Російську федерацію на правах автономій В) об'єднання при збереженні незалежності (воєнний і дипломатичний союз). Г) жодний з варіантів невірний	
60.	Добою «великого терору» в Україні називають період ... А) 1928–1931 рр. Б) 1932–1933 рр. В) 1932–1935 рр. Г) 1937–1938 рр.	
61.	Голодомор в Україні відбувся ... А) 1928–1931 рр. Б) 1932–1933 рр. В) 1932–1935 рр. Г) 1936–1938 рр.	
62.	Особливостями індустріалізації у СРСР були А) фінансування за рахунок сільського господарства; надвисокі темпи індустріалізації; мілітаризація економіки; пріоритет важкої промисловості Б) фінансування за рахунок сільського господарства; помірні темпи індустріалізації; мілітаризація економіки; пріоритет легкої промисловості В) фінансування за рахунок іноземних інвестицій; надвисокі темпи індустріалізації; мілітаризація економіки; пріоритет харчової промисловості Г) фінансування за рахунок сільського господарства; надвисокі темпи індустріалізації; пріоритет важкої промисловості над видобувною галуззю	
63.	Організатором і керівником ОУН протягом 1929-1938 рр. був ... А) Е. Коновалець Б) С. Бандера В) К. Левицький Г) Ю. Пілсудський	
64.	Незалежність Карпатської України була проголошена А) 15 січня 1939 р. Б) 15 липня 1939 р. В) 15 квітня 1939 р. Г) 15 березня 1939 р.	
65.	Незалежну Карпатську Україну очолив А) А. Волошин Б) А. Шептицький В) Й. Сліпий Г) Я. Стецько	

66.	Окупація Закарпаття Угорщиною розпочалася А) 14 січня 1939 р. Б) 14 березня 1939 р. В) 14 липня 1939 р. Г) 14 вересня 1939 р.	
67.	Військова організація Карпатської України мала назву А) Задунайська Січ Б) Буковинська Січ В) Карпатська Січ Г) Поліська Січ	
68.	23 серпня 1939 р. було підписано радянсько-німецький Договір про ненапад (пакт "Молотова - Ріббентропа") а) 23 серпня 1939 р. б) 1 вересні 1939 р. в) 28 вересня 1939 р. г) 22 червня 1941 р.	
69.	Німці зберігли колгоспи на окупованих територіях з метою А) забезпечити військовополонених продовольством Б) забезпечити більш «ефективну» експлуатацію українського села В) забезпечити місцеве населення роботою Г) забезпечити сателітів продовольством	
70.	Німецький план "бліцкриг" передбачав три головні напрямки наступу: А) західний - на Ленінград, центральний - на Київ, південний - на Москву Б) західний - на Новгород, центральний - на Москву, південний - на Київ В) західний - на Ленінград, центральний - на Сталінград, південний - на Київ Г) західний - на Ленінград, центральний - на Москву, південний - на Київ	
71.	Друга світова війна почалася а) 1 вересні 1939 р. б) 2 вересні 1939 р. в) 3 вересня 1939 р. г) 4 вересні 1939 р.	
72.	Дата остаточної окупації України німецькими військами а) 31 грудня 1941 р. б) 22 липня 1942 р. в) 14 жовтня 1941 р. г) 23 травня 1942 р.	
73.	Німецький план "Ост" передбачав А) виселення українців з України, заселення її територію німцями-колоністами Б) "блискавичну війну", швидкий розгром СРСР за лічені тижні-місяці В) передача українських земель як плати за участь у війні сателітам Рейху Г) перетворення України в рівноправного союзника Рейху	
74.	План "Зеленої папки" передбачав А) виселення українців з України, заселення її територію німцями-колоністами Б) "блискавичну війну", швидкий розгром СРСР за лічені тижні-місяці В) передача українських земель як плати за участь у війні сателітам Рейху Г) перетворення України в аграрну колонію	

75.	Акт відновлення самостійної Української держави був проголошений у Львові... А) 23 червня 1941 р. Б) 30 червня 1941 р. В) 13 липня 1941 р. Г) 20 липня 1941 р.	
76.	Уславленим командиром Української повстанської армії в 1943-1950 рр. був А) Р. Шухевич Б) Т. Боровець В) С. Ковпак Г) А. Мельник	
77.	Українська повстанська армія була створена А) 14 листопада 1943 р. Б) 14 листопада 1942 р. В) 14 жовтня 1942 р. Г) 14 жовтня 1943 р.	
78.	Командирами радянських партизанських загонів і з'єднань були ... А) С. Ковпак, Т. Строкач, Г. Жуков Б) С. Ковпак, Т. Строкач, Т. Боровець, В) А. Мельник, С. Ковпак, О. Федоров Г) С. Ковпак, О. Федоров, Т. Строкач	
79.	Партизанським загonom «Поліська Січ» командував А) Ярослав Стецько-Карбович Б) Роман Шухевич-Чупринка В) Тарас Бульба-Боровець Г) Степан Бандера-Лис	
80.	Другим Сталінградом називають: а) падіння «Східного валу» б) захоплення Нікопольського плацдарму в) Корсунь-Шевченківська битва г) Карпатсько-Ужгородська операція	
81.	В наслідок нічного штурму, місто Запоріжжя було звільнено ... а) 14 вересня 1943 р. б) 14 жовтня 1943 р. в) 16 жовтня 1943 р. г) 14 листопада 1943 р.	
82.	Друга світова війна завершилася А) 8-9 травня 1945 р. Б) 1 вересня 1945 р. В) 10-11 травня 1945 р. Г) 2 вересня 1945 р.	
83.	Хрущовська відлига охоплює... А) 1953-1964 рр. Б) 1945-1953 рр. В) 1951-1964 рр. Г) 1956-1965 рр.	
84.	Доба Брежнєвського застою охоплює... А) 1953-1964 рр. Б) 1964-1985 рр. В) 1964-1991 рр. Г) 1985-1991 рр.	
85.	Період Перебудови охоплює ...	

	<p>А) 1953-1964 рр. Б) 1964-1985 рр В) 1964-1991 рр. Г) 1985-1991 рр.</p>	
86.	<p>На XX з'їзді КПРС М. Хрущов ... А) доповів про успіхи СРСР у відбудові народного господарства Б) засудив культ особи І.Сталіна В) виступив з критикою політики США Г) проголосив політику «злиття націй»</p>	
87.	<p>Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет України ... А) 1 грудня 1991 р. Б) 13 березня 1990 р. В) 24 серпня 1991 р. Г) 16 липня 1990 р.</p>	
88.	<p>Українська Робітничо-Селянська Спілка ... А) вимагала рівності прав союзних республік СРСР Б) відстоювала права виходу УРСР зі складу СРСР В) виступала за «федералізацію» УРСР Г) вимагала децентралізації СРСР</p>	
89.	<p>Українську Гельсінську групу очолив ... А) В. Стус Б) М. Руденко В) Л. Костенко Г) С. Параджанов</p>	
90.	<p>Доба неосталінізму пов'язана з ім'ям ... А) Б. Єльцина Б) Л. Брежнєва В) М. Горбачова Г) М. Хрущова</p>	
91.	<p>6-ою стаття Конституції СРСР 1977 року ... А) закріплено керуючу і спрямовуючу роль національної еліти Б) зруйновано монополію на владу комуністичної партії В) затверджено за комуністичною партією виключне право на владу Г) дозволено створювати націонал-комуністичні партії</p>	
92.	<p>Яка партійно-політична система існувала в УРСР і СРСР після засудження культу особи І. Сталіна А) двопартійна Б) багатопартійна В) однопартійна Г) мультипартійна</p>	
93.	<p>Першим президентом незалежної України став А) Л. Кравчук Б) Л. Кучма В) В. Ющенко Г) П. Порошенко</p>	
94.	<p>Вибух масового невдоволення, народні акції протесту, мітинги, демонстрації в Києві восени і взимку 2004-2005 рр. отримали назву... А) «Революція гідності» Б) «Каштанова революція» В) «Помаранчева революція» Г) «Оксамитова революція»</p>	
95.	<p>Політична реформа 2005А) парламенсько-президентську республіку</p>	

	<p>Б) парламенську республіку В) президентсько-парламенсько республіку Г) президентську республіку</p>	
96.	<p>28 червня 1996 р.– дата ... А) прийняття Закону «Про мови» Б) прийняття «Декларації прав національностей» В) прийняття Конституції України Г) прийняття Закону «Про громадянство»</p>	
97.	<p>Згідно з Першою Конституцією незалежної України наша країна проголошена... А) парламенсько-президентською республікою Б) парламенською республікою В) президентською республікою Г) президентсько-парламенською республікою</p>	
98.	<p>Взимку 2014 р. в Києві сталися події, які отримали назву... А) «Революція гідності» Б) «Каштанова революція» В) «Помаранчева революція» Г) «Оксамитова революція»</p>	
99.	<p>На всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р. було винесене питання: А) Чи вважаєте Ви необхідним збереження СРСР як оновленої федерації республік? Б) Чи схвалюєте Ви Угоду про створення Співдружності Незалежних Держав? В) Чи погоджуєтеся Ви із заборною КППС і націоналізацією її власності? Г) Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?</p>	
100	<p>Верховна Рада України проголосила незалежність України ... А) 1 грудня 1991 р. Б) 13 жовтня 1991 р. В) 24 серпня 1991 р. Г) 8 грудня 1991 р.</p>	
101.	<p>1. Що розуміли під словом “культура” в первинному варіанті? А) способи обробки землі; Б) правила поведінки в суспільстві; В) інтелектуальні досягнення людства; Г) рівень освіти; Д) талант.</p>	
102.	<p>Як називається одне з первісних релігійних вірувань, пов'язане з вірою в існування надприродних істот (душі і духів)? А) тотемізм; Б) анімізм; В) магія; Г) землеробський культ; Д) фетишизм.</p>	
103.	<p>В яку епоху розвивалась на території України трипільська культура? А) палеоліт; Б) мезоліт; В) неоліт; Г) енеоліт; Д) бронза.</p>	
104.	<p>В який з періодів первісної культури з'явився глиняний посуд? А) палеоліт;</p>	

	<p>Б) мезоліт; В) неоліт; Г) енеоліт; Д) металева доба.</p>	
105.	<p>Який вид писемності характерний для культури античних цивілізацій? А) ієрогліфічне письмо; Б) піктографічне письмо; В) алфавітне письмо; Г) лінійне письмо; Д) клинопис.</p>	
106.	<p>Як називається шедевр давньоруської літератури, написаний близько 1187 року? А) «Слово про загибель землі Руської»; Б) «Слово о полку Ігоревім»; В) «Слово про закон і благодать»; Г) «Повість временних літ»; Д) «Повчання Володимира Мономаха».</p>	
107.	<p>До якого періоду європейської культури належить культура Київської Русі? А) первісного; Б) середньовічного; В) бароко; Г) класицизму; Д) новітнього часу.</p>	
108.	<p>Яка подія в історії Київської русі відіграла вирішальне значення в історії розвитку держави? А) хрещення Русі; Б) заснування Києва; В) будівництво Софійського собору; Г) написання першої літературної біографії; Д) об'єднання західних земель.</p>	
109.	<p>Як називалась перша християнська кам'яна споруда, збудована в Києві? А) Спасо-Преображенський собор; Б) Десятинна церква; В) Софійський собор; Г) Золоті ворота; Д) Лавра.</p>	
110.	<p>Який жанр виникає в українській літературі після прийняття Брестської унії? А) героїчний епос; Б) історична лірика; В) полеміка; Г) літопис; Д) військова повість.</p>	
111.	<p>Як називався українській мандрівний ляльковий театр, що ставив п'єси, пов'язані із біблійним різдвяним сюжетом? А) містерія; Б) вертеп; В) цирк; Г) амфітеатр; Д) трагедія.</p>	
112.	<p>Першим ректором Острозької греко-слов'янської школи був? А) Герасим Смотрицький; Б) Костянтин Острозький;</p>	

	В) Мелетій Смотрицький; Г) Юрій Дрогобич; Д) Петро Могила.	
113.	Як перекладається термін «бароко»? А) красивий; Б) вибагливий, химерний; В) давній; Г) зразковий; Д) італійський.	
114.	Яка подія сталася у 1701 р. в Києво-Могилянській колегії? А) дозволили викладати українську мову; Б) згорів головний корпус; В) отримала статус академії; Г) змінили ректора; Д) відкрили друкарню.	
115.	Який жанр образотворчого мистецтва був дуже популярний в Україні XVI – XVII ст.? А) карикатура; Б) іконопис; В) пейзаж; Г) графіка; Д) фреска.	
116.	Хто з українських просвітителів створив ідею «спорідненої праці»: А) Г. Сковорода; Б) С. Полоцький; В) С. Яворський; Г) Ф. Прокопович; Д) Ю. Дрогобич.	
117.	Як називається художній напрям в європейській культурі XVII – XIX ст., однією з рис якого було звернення до зразків і форм античної культури як до естетичного зразка? А) бароко; Б) сентименталізм; В) реалізм; Г) класицизм; Д) романтизм.	
118.	Що прийнято вважати історичною причиною виникнення романтизму? А) буржуазну революцію в Нідерландах XVI ст.; Б) революцію в Англії XVII ст; В) буржуазну революцію у Франції XVII ст; Г) повстання декабристів у Росії XIX ст.? Д) реформу вищої освіти, запроваджену в Німеччині.	
119.	Художники якого напрямку у своїй творчості використовували тільки чисті кольори сонячного спектру? А) класицизму; Б) романтизму; В) реалізму; Г) імпресіонізму; Д) бароко.	
120.	Назвіть автора твору “Хіба ревуть воли як ясла повні?” А) П.Мирний; Б) І.Нечуй-Левицький; В) Марко вовчок; Г) Т.Шевченко;	

	Д) Г.Квітка-Основ'яненко.	
121.	З діяльністю якого товариства пов'язана активізація художнього життя в Україні другої половини ХІХ ст.? А) «Товариство пересувних виставок»; Б) «Товариство російських художників»; В) «Товариство провінційних художників»; Г) «Товариство публічних виставок»; Д) «Товариство українських художників».	
122.	Чим можна пояснити появу масової культури? А) кризою елітарної культури на початку ХХ ст.; Б) здешевленням предметів культури; В) переорієнтацією виробництва на масового споживача і демократизацією суспільства; Г) політичним втручанням; Д) реформою освіти.	
123.	До якої літературної течії входили такі українські поети, як М.Зеров, М.Йогансен, М.Рильський, М.Драй-Хмара? А) символізм; Б) неокласицизм; В) революційний романтизм; Г) футуризм; Д) реалізму.	
124.	Назвіть рису, характерну для українського модернізму? А) епатажність; Б) зв'язок з національною традицією; В) відмова від попередніх досягнень; Г) відмова від об'єктивності; Д) філософське спрямування.	
125.	І. Особистість у взаємозв'язку з національною культурою виступає як? А) носій культурних цінностей; Б) творець культурного процесу; В) суб'єкт культурної творчості; Г) споживач культурних цінностей Д) все назване.	
126.	Як відбувається розвиток культури? А) на основі повного заперечення попередньої культури; Б) на основі масового розповсюдження відомих культурних цінностей; В) в результаті боротьби нового із старим, прогресивного з реакційним; Г) розвитку культури не існує; Д) розвиток культури залежить від соціально-політичних рухів.	
127.	Хто з українських вчених висунув в українській культурології ідею «азіатського ренесансу» та орієнтації на «психологічну Європу»? А) М.Грушевський; Б) М.Хвильовий; В) Т.Шевченко; Г) І.Франко; Д) М. Костомаров.	
128.	З якою сферою життя людини найбільш тісно пов'язана духовна культура ранньої родової общини? А) з наукою; Б) з релігією; В) з мистецтвом; Г) з правом і мораллю; Д) з літературою.	

129.	У перших письмових згадуваннях слов'яни дійшли до нас під назвою? А) готи; Б) склавини; В) венети; Г) анти; Д) скіфи.	
130.	Яке з поданих понять використовують для позначення специфічних особливостей первісної культури? А) примітивізм; Б) синкретизм (злитість); В) символізм; Г) абстрактність; Д) всі названі.	
131.	Яку первісну культуру, що знаходилась на території сучасної України, називали «культурою мальованої кераміки»? А) трипільську культуру; Б) скіфську культуру; В) кіммерійську культуру; Г) черняхівську культуру; Д) сарматську культуру.	
132.	Як в епоху Середньовіччя називався другий цикл «семи вільних мистецтв», куди входили арифметика, геометрія, астрономія, музика? А) кватроченто; Б) тривіум; В) треченто; Г) квадривіум; Д) куртуазність.	
133.	Назвіть оригінальну літературну пам'ятку Київської Русі, в якій відстоюється ідея самостійності Руської держави і церкви, заперечується повноваження Візантії щодо Києва. А) «Слово про загибель землі Руської»; Б) «Слово о полку Ігоровім»; В) «Слово про закон і благодать»; Г) «Повість временних літ»; Д) «Повчання Володимира Мономаха».	
134.	Назвіть жіноче божество у пантеоні часів Київської Русі? А) Ярило; Б) Симаргл; В) Мокош; Г) Сварог; Д) Перун	
135.	Який тип церковної будівлі виник у візантійській культурі і згодом був запозичений київськими майстрами? А) хрестовий; Б) хрестово-купольний; В) купол на «вітрилах»; Г) кубічний; Д) готичний.	
136.	Для кого дякон Григорій в 1056-1057 рр. написав відоме Євангеліє? А) для посадника Остромира; Б) для князя Мономаха Мстислава; В) для Ярослава Мудрого; Г) для князя Святослава; Д) для Анни Ярославівни.	

137.	<p>Авторами яких літературних творів були Самовидець, Граб'янка, Величко?</p> <p>А) героїчного епосу; Б) козацьких літописів; В) житій святих; Г) казок; Д) богословських трактатів.</p>	
138.	<p>Де виникло перше братство в Україні?</p> <p>А) у Львові; Б) у Києві; В) у Харкові; Г) у Луцьку; Д) у Галичі.</p>	
139.	<p>В якому архітектурному стилі побудовані католицькі костьоли?</p> <p>А) в романському; Б) в готичному; В) в візантійському; Г) в кубічному; Д) бароко.</p>	
140.	<p>Які риси характерні для архітектурного стилю класицизм?</p> <p>А) асиметричність; Б) пишність; В) вигадливі лінії фасадів; Г) чітко окреслений головний корпус будови; Д) складні візерунки ліпних прикрас стін.</p>	
141.	<p>Назвіть православний храм, збудований в середині XVIII ст. в Києві архітектором Б. Растреллі в стилі бароко?</p> <p>А) церква Різдва Богородиці; Б) Андріївська церква; В) П'ятницька церква; Г) Юрський собор; Д) Успенська церква в Чернігові.</p>	
142.	<p>Назвіть автора першої української національної опери «Запорожець за Дунаєм»?</p> <p>А) П. Чубинський; Б) М. Лисенко; В) С. Гулак-Артемовський; Г) М. Глінка; Д) Б. Лятошинський.</p>	
143.	<p>Назвіть місто, де діяв перший стаціонарний український театр Михайла Садовського?</p> <p>А) Київ; Б) Львів; В) Чернівці; Г) Харків; Д) Чернігів.</p>	
144.	<p>Як називалось новаторське об'єднання, яке створив у 1922 р. Лесь Курбас на основі «Молодого театру»?</p> <p>А) «Бульвар»; Б) «Березіль»; В) «Березень»; Г) «Братство»; Д) «Базіки».</p>	

145.	Представники якої з вказаних культурних течій XIX ст. висунули бачення психічних процесів як таких, що залежать від суто фізіологічних процесів у людському організмі і мають виключно матеріальну природу? А) символізму; Б) реалізму; В) романтизму; Г) натуралізму; Д) модернізм.	
146.	Назвіть засновника українського професійного театру, автора драм «Дві сім'ї», «Олеся», «Дай серцю волю, заведе в неволю»? А) М. Старицький; Б) І. Карпенко-Карий; В) М. Кропивницький; Г) І. Франко; Д) І. Котляревський.	
147.	Український художник, маляр-монументаліст, засновник самобутньої школи українського мистецтва, член Наукового товариства імені Шевченка (1912), Українського наукового товариства (1917), один із засновників монументального мистецтва України 20-30-х рр. XX століття, представник Розстріляного відродження. А) Г. Малаков Б) Г. Нарбут В) М. Бойчук Г) І. Іжакевич	
148.	Коли термін «культура» набув сучасного значення? А) в XVI ст.; Б) в XVII ст.; В) в XVIII ст.; Г) в XIX ст.; Д) в XX ст.	
149.	Як називається вид культури, що виступає проти так званої «офіційної культури» в суспільстві? А) масова культура; Б) національна культура; В) контркультура; Г) реакційна культура; Д) матеріальна культура.	
150.	Хто з греків зробив одним із перших опис територій України та народів, що її населяли? А) Гомер; Б) Гіппократ; В) Гесіод; Г) Геракліт; Д) Геродот.	
151.	Що з культурних здобутків можна віднести до первісного мистецтва? А) скельні зображення; Б) система табу; В) обрядове дійство; Г) віра в існування душі; Д) танці.	
152.	Яка сфера духовної культури зароджується у добу палеоліту? А) релігія; Б) наука;	

	В) освіта; Г) право; Д) писемність.	
153.	Епоха мезоліту відзначилась появою? А) кам'яних знарядь праці; Б) кістяних знарядь праці; В) луку і стріл; Г) культових споруд; Д) писемності	
154.	Що таке «фетишизм»? А) релігійний світогляд, що передбачає перевагу віри над розумом; Б) здатність до творчої уяви; В) класифікація однорідних предметів за схожими рисами; Г) поклоніння предметам, які характеризуються надприродною силою; Д) віра в духів.	
155.	Назвіть давньоруського бога скотарства, покровителя мистецтв, ремесел і торгівлі? А) Стрибог; Б) Перун; В) Сварог Г) Велес; Д) Святовид.	
156.	Яка писемність стала основою «глаголиці» (першої слов'янської абетки)? А) шумерська; Б) етрусська; В) грецька; Г) давньоєврейська; Д) латинська.	
157.	На честь якої події було збудовано Софійський собор в Києві? А) введення християнства; Б) перемоги над печенігами; В) перемоги над татарами; Г) одруження доньки князя Ярослава; Д) день народження князя.	
158.	З чим зазвичай пов'язують виникнення епохи Відродження? А) з розвитком сільської культури; Б) з розвитком міської культури; В) з переходом від сільської до міської культури; Г) з занепадом міської культури; Д) з занепадом національної культури.	
159.	Які три обов'язкові мови викладали в Острозькій школі? А) слов'янська, англійська, французька; Б) слов'янська, грецька, латинська; В) латинська, українська, польська; Г) українська, англійська, грецька; Д) українська, польська, французька.	
160.	Яка релігійна течія виникла в результаті Реформації? А) католицизм; Б) православ'я; В) буддизм; Г) протестантизм; Д) християнство.	

161.	21.Хто з видатних українських культурних діячів є автором «Граматики слов'янської»? А) П. Конашевич-Сагайдачний; Б) М. Смотрицький; В) П. Могила; Г) Г. Сковорода; Д) К. Острозький.	
162.	Як називають українські літописи кінця XVI – XVII ст.? А) козацькі; Б) селянські; В) князівські; Г) народні; Д) військові.	
163.	Як перекладається термін «класицизм»? А) зразковий; Б) красивий; В) давній; Г) дивний; Д) розумний.	
164.	Який літературний жанр виник в українській культурі початку XVIII ст., що чергував у собі елементи комічного і трагічного? А) шкільна драма; Б) трагедокомедія; В) історична поезія; Г) вертеп; Д) містерія.	
165.	В якій сфері культури прославились М. Старицький, М. Кропивницький, М. Заньковецька, сестри Крушельницькі? А) наука; Б) театр; В) політика; Г) музика; Д) архітектура.	
166.	Який новий вид реалізму з'являється в українській літературі у кінці XIX ст.? А) сатиричний реалізм; Б) критичний реалізм; В) історичний реалізм; Г) аналітичний реалізм; Д) мелодраматичний реалізм.	
167.	Назвіть видатного українського композитора XIX ст.? А) Д. Бортнянський, Б) М. Римський-Корсаков В) М. Березовський; Г) С. Гулак-Артемівський; Д) М. Врубель.	
168.	Засновниками і керівниками «Руської трійці» були? А) М. Маркевич, І. Вагилевич, М. Костомаров; Б) І. Кутка, О. Духнович, В. Довгович; В) М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький; Г) П. Тичина, В. Сосюра, М. Бажан; Д) М. Кузнецов, І. Репін, А. Куїнджі.	
169.	Хто з відомих режисерів вважається засновником «українського поетичного кіномистецтва»?	

	А) Ю. Ільєнко; Б) С. Параджанов; В) О. Довженко; Г) П. Чардинін; Д) Л. Осика.	
170.	Який термін використовується в науці для позначення розвитку світової культури 60-90-х рр. ХХ ст.: А) модернізм; Б) постмодернізм; В) масова культура; Г) соцреалізм; Д) елітарна культура.	

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія та культура України: навч. посіб. / уклад. Дедурін Г. Г., Іванов С. Ю., Чорний І. В; Харків. нац. ун-т внутр. справ, каф. українознавства. – Харків: ХНУВС, 2017. – 108 с.
2. Історія України: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. мед. навч. закл. (заочної форми навчання) / уклад.: П. О. Бідзіля, С. С. Дідик. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2016. – 189 с.
3. Історія України: Матеріали для самостійної роботи студентам фармацевтичних факультетів (уклад. Бідзіля П. О., викладач Прудка В. П., Дідик С. С. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2015. – 120 с.
4. Історія України: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. мед. навч. закл. (денної форми навчання) / уклад.: П.О. Бідзіля, С.С. Дідик. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2016. – 198 с.
5. Історія України: Нац. підручник для мед. ун-тів, інст., акад. – 2-ге вид. / За ред. В.А. Качкана. – К., 2018. – 360 с.
6. Історія України: підручник / О.Д. Бойко О. Д. – 7-е вид., стереотип. – Київ: ВЦ «Академія», – 2018. – 720 с.
7. Історія України: підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів / за заг. ред. М.І. Бушина, О.І. Гуржія. – Черкаси: ЧДТУ, 2016. – 644 с.
8. Історія України: суспільство, культура, державність: навчальний посібник / П.В. Вербицька, Я.Б. Лисейко, І.Я. Хома, В.М. Банах, Р.Я. Кузьмин. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. – 268 с.
9. Історія української культури: європейський контекст: навчальний посібник / П.В. Вербицька, І.Я. Хома. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – 304 с.
10. Історія української культури: навч. посіб. / ред. О. Ю. Павлова; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – Київ: Центр учб. літ., 2019. – 340 с.
11. Історія української культури: Підручник для мед. ВНЗ IV р.а. – 3-тє вид., випр. Затверджено МОЗ / За ред. В.А. Качкана. – К., 2016. – 368 с.
12. Культура України: тезаурус і персоналії / за ред. Л. В. Анучиної, О. А. Стасевської, О. В. Уманець. – 2-ге вид., випр. та допов. – Харків: Право, 2019. – 272 с.
13. Пальм Н. Д. Історія української культури: навчальний посібник. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2015. – 296 с.
14. Турган О. Д., Ганошенко Ю. А. Історія української культури: Методичні рекомендації для організації самостійної роботи студентів I курсу I медичного факультету. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2015. – 20 с.
15. Художня культура України: навч. посіб. для загальноосвіт. навч. закл. України / за заг ред. Л.М. Масола ; Ін-т проблем виховання АПН України. - Київ: Вища шк., 2016. – 240 с.
16. Крилова Н. І. Історія та культура України (XX-XXI ст.): навчальний посібник / Н. І. Крилова, О. В. Сараєва. – Маріуполь: ПДТУ, 2019. – 157 с.
17. Історія української культури: Навч. посіб. / О. Ю. Павлова, Т. Ф. Мельничук, І. В. Грищенко; за ред. О. Ю. Павлової. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – 402 с.
18. Історія української культури. Ч. I: навчальний посібник / Т. І. Сідлецька. – Вінниця: ВНТУ, 2016. – 119 с.
19. Сідлецька Т. І. Історія української культури. Ч. 2: навчальний посібник / Т. І. Сідлецька. - Вінниця: ВНТУ, 2016. - 78 с.

20. Передерій І.Г. Історія української культури: навч. посіб. для студентів усіх напрямів підготовки денної та заочної форм навчання / І.Г.Передерій, О.В.Тєвікова, А.В.Нарадько; за ред. І.Г.Передерій. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – 274
21. Плохій Сергій. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності = The Gates of Europe: a History of Ukraine / Сергій Плохій ; [пер. з англ. Р. Клочка]. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – 493с.
22. Любчик, Ігор Дмитрович. Історія України (короткий нарис): навч. посіб. / Любчик І.Д.; М-во охорони здоров'я України, Вищий Державний навчальний заклад Івано-Франківський національний медичний університет. – Івано-Франківськ: [б. в.], 2016. – 66 с.

Навчальне видання
(українською мовою)

Бідзіля П.О., Дідик С.С., Касаткіна К.А.

Історія та культура України:

навчальний посібник для підготовки до семінарських занять та самостійної
роботи студентів

1-го курсу спеціальності

224 «Технології медичної діагностики та лікування»

Редактор І.Г. Шишко
Технічний редактор М.І. Синюгін

Підписано до друку 2020 р.
Папір офсетний. Друк - ризограф.
Умов. друк. арк. 3,0.
Наклад 30 прим. Зам. №.
Оригінал-макет виконаний в ЦВЗ ЗДМУ
69035, г. Запоріжжя, пр-т Маяковського 26,

Видавництво ЗДМУ
69035, Запоріжжя, пр. Маяковського, 26